

Minna Heinonen

**”MED TROLLODOM ELLER ANDRA
FÖRGÖRNINGAR”**

Magian diskurssi 1200-1400-lukujen pohjoismaisissa
lakiteksteissä

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Maaliskuu 2020

TIIVISTELMÄ

Minna Heinonen: ”Med trolldom eller andra förgörningar”. Magian diskurssi 1200-1400-lukujen pohjoismaisissa lakiteksteissä
Pro gradu -tutkielma, 87 sivua + 2 liitesivua
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta / Historian tutkinto-ohjelma
Maaliskuu 2020

Tämä tutkielma selvittää pohjoismaisten lakitekstien magiadiskurssia 1200-1400-luvuilla. Tutkielman kohteena oleva aikakausi oli tärkeää aikaa sekä pohjoismaisten valtioiden muotoutumiselle että kirkon ja valtioiden vallan keskittämisyrittämisille. Vallankäytön tehostamiseksi lakeja alettiin kirjoittaa muistiin, ja siten syntyivät tässä tutkielmassa tarkasteltavat lakikokoelmat. Tutkielman lähdemateriaali koostuu Ruotsin ja Tanskan alueen maakunta- ja kirkkolaeista sekä muutamista Ruotsin alueella syntyneistä synodaalilainakirjoista ja penitentiaalikirjoista. Lisäksi viitataan norjalaiseen lakimateriaaliin, jota on käsitelty muissa tutkimuksissa. Tutkittavana aikakautena kristinuskolla oli jo vankka sija yhteiskunnassa, joka ilmenee maallisten lakikokoelmien sisältämissä kristillisissä osioissa sekä katolisen kirkon meille säilyneissä laki- ja ohjeteksteissä. Pohjoismaiden alueella kristinuskon lopullinen asettautuminen yhteiskuntaan kesti kuitenkin hieman pidempään kuin eteläisemmällä Euroopan alueilla, joka luo kiinnostavan siirtymävaiheen yhteiskunnan muotoutumisessa.

Kysyn tutkielmassani, millainen oli magian diskurssi 1200-1400-lukujen pohjoismaisissa lakiteksteissä ja millä tavoin magian diskurssi muuttui 1300-luvulla. Tutkielma keskittyy selvittämään, millaisista tekijöistä valtion ja kirkon magiadiskurssi muotoutui ja miten diskurssi ohjasi magian ilmiön suhtautumista.

Magian tutkimushistoria on pitkä, ja aiheesta tehdään jatkuvasti uusia avauksia. Pohjoismaisten lakitekstien tutkimus on tähän mennessä ollut kuitenkin vielä jokseenkin puutteellista, joka lisää tutkielmani relevanssia. Tutkielmani luonne on kvalitatiivinen ja metodologisesti soveltava. Lähestyn magiaa Kimberly Strattonin teorian avulla, joka käsittelee magiaa sosiaalisesti ja yhteisesti konstruoituna käyttäytymisen kategoriana, jonka sisältö ja muotoilut vaihtelevat diskurssin käyttöolosuhteiden mukaan. Käytän lisäksi lähdemateriaalin tulkinnan apuna Michel Foucault'n käsityksiä diskurssista ja erilaisten diskurssien toiminnasta yhteiskunnassa. Työni keskustelee sekä magiantutkimuksen historiografian että pohjoismaisten lakitekstien ajankohtaisen tutkimuksen kanssa.

Magian diskurssi pohjoismaisissa lakiteksteissä muodostui sekä pitkäaikaisista, yleiseurooppalaisista käsityksistä magiaan ja noituuteen liittyen sekä paikallisten lainsäätäjien huolenaiheiden perusteella tehdyistä ilmiön kontrollointiyrittämisistä. Nämä huolenaiheet vaikuttavat vaihdelleen sen mukaan, oliko kyseessä maallisten vai kirkollisten lainsäätäjien magiadiskurssi.

Lähdemateriaalista nousee esiin kolme teemaa, jotka toistuvat lainsäätäjien käyttämässä diskurssissa: keskiössä ovat väkivalta, *superstitiot* ja herjaukset. Näiden teemojen syvempi analyysi paljastaa, että magian diskurssiin sisältyi aikansa sukupuoliroolien ja -käsitysten uusintamista, jotka toisaalta liittyivät myös magian ja

noituuden stereotypioihin. Paikallista vaihtelua Pohjoismaiden kesken lakiteksteissä kuitenkin esiintyy.

Lainsäätäjien magiadiskurssissa tapahtuu selvä muutos 1300-luvun puolivälissä, jolloin noituuteen ja magiaan aletaan lainsäätäjien toimesta suhtautua entistä epäluuloisemmin, ja se aletaan ymmärtää yhä vaarallisempana ja yhteisöä uhkaavampana ilmiönä. 1400-luvulle tultaessa käsitys magiasta sekä maallisena että moraalisen rikoksena vahvistuu.

Magian diskurssi pohjoismaisissa lakiteksteissä ilmentää aikakautensa vallitsevia käsityksiä magiasta ja noituudesta paikallisessa kontekstissa. Tarkasti analysoituna magian diskurssi paljastaa heijastumia yhteiskunnassa tapahtuneista ajattelumalleista ja niiden muutoksista, joiden syitä tämä tutkielma erityisesti tavoittaa.

Avainsanat: 1200-luku, 1300-luku, 1400-luku, diskurssi, herjaus, lakitekstit, magia, noituus, Pohjoismaat, sukupuoli, superstitio, väkivalta

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Määräyksiä magiasta	1
1.2 Historiografia.....	3
1.3 Kysymyksenasettelu, metodologia ja tutkielman relevanssi	9
1.4 Käsitteistö.....	14
1.5 Tutkielman lähdemateriaali	20
2. Pohjoismaiden kristillistyminen, käännytysprosessi ja suurten organisaatioiden kehitys....	25
2.1 Pohjoismainen yhteiskunta tutkittavana aikakautena	26
2.2 Kristillistyminen ja käännytystyö keskiajan Pohjoismaissa	27
2.3 Kehittyvän valtion organisaatioiden muodostaminen ja järjestely	30
2.4 Pohjoismaisten lakitekstien taustaa	32
3. Magian diskurssi lakiteksteissä 1200-luvulta 1300-luvun alkupuolelle	37
3.1 Lakitekstien diskurssin perusta.....	38
3.2 Magia, väkivalta ja sukupuoli.....	40
3.2.1 Magian diskurssin termistö.....	44
3.2.2 Magian sijoittelu lakiteksteissä.....	48
3.3 Herjaukset magian diskurssissa	49
3.4 Kirkon näkökulma magian diskurssiin	55
3.4.1 Kirkkokaarien diskurssi	55
3.4.2 Yhteiskunnan muutokset diskurssin ohjaajina?	58
4. 1300-luvun paradigmanmuutos – magian diskurssi muuttuu	60
4.1 Paradigmanmuutoksen jäljet maallisissa lakiteksteissä.....	60
4.2 Magia kaksoisrikoksena –1400-luvun kirkollisen materiaalin diskurssi.....	65
4.3 Sakot vai kuolemantuomio – magian käytöstä asetetut rangaistukset.....	68
5. Päätelmät	76
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	81
Liitteet	88

1. Johdanto

1.1 Määräyksiä magiasta

Lakiteksti Ruotsin alueelta 1200-luvun loppupuolelta määrää seuraavaa:

Jos nainen tuhoaa noituuden tai magian keinoin lehmän tai karjaa, naisen tai miehen, luovuttaa hän siitä hyvästä henkensä.¹

Hieman yli puoli vuosisataa myöhemmin kuningas Maunu Eerikinpojan maanlaki kirjoittaa samasta aiheesta:

*Jos mies tai nainen jää kiinni noituudesta.
Jos mies tuhoaa toisen miehen tai naisen, tai nainen toisen naisen tai miehen, noituudella tai muilla vahingoittavilla magian keinoilla, niin että hän [mies tai nainen] kuolee sen seurauksena, luovuttaa hän [tekijä] elämänsä sen seurauksena.²*

Lainsäätäjien tapa käsitellä magiaa lakiteksteissään saattaa ensi näkemältä vaikuttaa yksinkertaisilta ja suorasukaisilta maininnoilta koskien magian tai noituuden harjoittamista sekä siitä langetettavia rangaistuksia. Kun pureudutaan syvemmälle lakitekstien käsityksiin ja avataan niissä ilmeneviä merkityksenantoja, huomataan, että magian diskurssi koostuu erittäin monimutkaisesta kokoelmasta käsityksiä, asenteita ja stereotyyppioita, joilla on hyvin pitkä historia. Näitä diskurssin elementtejä käytettiin paikallisen kontekstin vaatimusten ja tarpeiden mukaisesti. Yllä esitetyt otteet lakiteksteistä paljastavat lisäksi selvän ajallisen muutoksen lakitekstien tavassa käsitellä magiaa.

Tämä tutkielma selvittää pohjoismaisten lakitekstien magiadiskurssin luonnetta 1200-1400-luvuilla. Tutkielma pureutuu lakitekstien kautta lainsäätäjien magiadiskurssin sisältämiin laajempiin ja paikallisiin elementteihin sekä selvittää diskurssiin ja sen muutoksiin liittyviä laajempia yhteiskunnallisia ilmiöitä.

¹ Schlyter 1822–77, 1: 153. *Firi giær cona ko æller bo. cono æller bonde. warþer hun takin við. giældø lif sit firi. þet ligger til hæraznempdinne. falz hun at. þa böte.*

² Schlyter 1822–77, 10: 276. *Om en man eller en kvinna blir funnen med trolldom. Förgör en man en annan man eller en kvinna, eller en kvinna en annan kvinna eller en man, med trolldom eller andra förgörningar, så att han eller hon lider döden därav, de miste sitt liv för sådan ogärning. En man skall steglas, och en kvinna stenas. Och man skall pröva det genom häradsnämnd, såsom förut är sagt.*

Magian ilmiö on ihmiskunnan historiassa erittäin pitkäaikainen. Magia on läpi historian kulkenut mukana ihmisen ajattelussa ja teoissa, ja menneisyyden lähteistä voimme lukea filosofien, runoilijoiden, lainsäätäjien, tieteentekijöiden sekä maallikoiden käsityksiä ja asenteita tästä ilmiöstä. Magialla on pyritty hallitsemaan sekä ihmistä että luontoa ja ymmärtämään ympäröivän maailman toimintatapoja. Ilmiöön liittyvät uskomukset ovat johtaneet sortoon ja syytöksiin, mutta magian keinoin on myös parannettu, suojeltu ja pyhitetty. Vaikka magiaa usein pidetään vanhanaikaisena käsityksenä maailman toiminnasta, ei ilmiön historia pääty modernille aikakaudelle saavuttaessa. Edelleen käytämme sanaa maaginen, kun puhumme kokemuksesta, joka tapahtuu tavallisen kokemusmaailmamme rajatilassa: jotakin selittämätöntä on läsnä. Lisäksi magiaksi ymmärrettävissä olevia tekoja harjoitetaan yhä sekä alkuperäiskansojen keskuudessa että modernien länsimaalaisten arjessa – emme aina vain nimeä näitä tekoja magiaksi. Noitavainoiksi voidaan nykypuheessa luonnehtia vaikkapa jonkin kansanryhmän tai uskontokunnan enemmän tai vähemmän järjestelmällistä diskriminointia.

Magian jatkumo ulottuu vahvana meidän aikaamme asti, ja siinä on mukana sekä hyvin vanhoista perinteistä periytyneitä elementtejä että oman aikakautemme väritystä ja sovellutuksia. Näiden jatkumoiden ja muutosten tarkastelu menneisyydessä auttaa meitä näkemään magian ilmiön pitkäaikaisuuden ja tunnistamaan paremmin siihen liittyvän keskustelun ominaisia sekä magian ilmiötä muodostavia ja ylläpitäviä ajatuksia ja tekoja. Noituus ja magia ovat toistuvasti esille nousevia elementtejä myös nykyajan erilaisissa käyttöyhteyksissä, ja tutkimalla diskurssin menneisyyttä voimme tehdä päätelmiä siitä, mitä magiasta ja noituudesta puhuttaessa tänä päivänä tavoitellaan sekä miten erilaiset stereotyyppit ja käsitykset sisältyvät yhä mielikuviiimme ilmiöstä puhuessamme. Parhaassa tapauksessa magian diskurssin tutkimus auttaa meitä ymmärtämään ongelmallisia piirteitä, joita ajoin kyseenalaistamatta käyttämiimme puhetapoihin kuuluu. Tätä kautta voimme löytää sosiaalisia ja yhteiskunnallisia epäkohtia, joita tarkastelemalla voimme oppia tunnistamaan yhteiskunnan epätasa-arvoisia rakenteita ja parhaamme mukaan muuttaa niitä.

1.2 Historiografia

Tässä alaluvussa selvennän, miten magiaa ja lakimateriaalia on historiallisesti sekä aiemmassa tutkimuksessa käsitelty. Tutkielmani ei keskity määrittelemään, mitä magiaksi ymmärretyt tavat olisivat voineet olla, mutta siitä huolimatta on tärkeää ymmärtää perusteet sille, millaisista historiallisista lähtökohdista määrittelyt ovat peräisin. Kattavaa selvitystä magian ilmiön historiasta ei ole tarkoituksenmukaista tai edes mahdollista esittää. Mielekästä on kuitenkin käydä läpi magian määrittelyn ja tutkimuksen merkittäviä historiallisia vaiheita ja erityisesti omalle työlleni tärkeitä elementtejä. Lopuksi selvennän tutkimuksen nykytilanteen, jonka perusteella luon oman määrittelyni magiasta ja selvennän, miten sovellan nykytutkimuksen käsityksiä omassa työssäni. Tutkielman aihe vaatii lisäksi lakitutkimuksen tradition tuntemusta, jonka avulla selvennän myös oman tutkielmani asemointia tutkimuskentällä.³

Keskustelutraditio magiasta on pitkä ja monimutkainen, eikä yhtä oikeaa määritelmää magialle ole olemassa. Antiikin ja keskiajan oppineiston kirjoitukset keskittyivät lähtökohtaisesti magian luonteen määrittelyyn sekä sen toimintatapojen ja moraalien pohtimiseen, eikä yhtä yleisesti hyväksyttyä määritelmää magialle ollut.⁴ Augustinukselta periytyvä käsitys magian yhteydestä demoneihin oli syvälle juurtunut näkökulma kristillisissä kirjoituksissa, joka säilyi läpi keskiajan uuden ajan alkuun asti.⁵ Oppineistolle magian määrittely oli hankalaa, ja laajempien kansanosien keskuudessa tällaisia pohdintoja tuskin tehtiin.⁶ Katolisen kirkon lisääntyneet mietinnät magiasta 1100-luvulta lähtien tapahtuneiden taloudellisten ja sosiaalisten muutosten myötä määrittelivät magiakäsitystä uuteen muotoon, ja demoninen yhteys alettiin pakanauskon sijaan nähdä liittyneen harhaoppisuuteen.⁷ Myöhäiskeskiajalla demonisen magian rinnalla myös käsitys luonnollisesta magiasta sai jalansijaa Euroopassa, mutta toisaalta osa säilyneestä lähdemateriaalista tuomitsee kaiken magian demoniseksi.⁸ On selvää, että magia oli monimutkainen ilmiö, jonka määritelmät vaihtelivat riippuen

³ Työssä käytettävät käsitteet selvennetään tarkemmin alaluvussa 1.4. Tutkielman relevanssia avataan alaluvussa 1.3.

⁴ Antiikissa aihetta ovat käsitelleet mm. Plinius, *Naturalis Historia*, kirja xxx, i–liii; Augustinus, Jumalan valtio, kirja 8, kappaleet 19, 20, 21 ja 24. Isidorus Sevillalainen käsittelee magiaa teoksessaan *The Etymologies of Isidore of Seville*, kirja 8, kappale 9. Erittäin kattava katsaus magian historiaan antiikista keskiajalle löytyy teoksesta Flint 1991, 13–35. Magia-termin historiasta ja semantiikasta ks. esim. Gordon 1999, 162–165; Jolly 2002, 6–7; Bailey 2008, 3; Schwemer 2015, 17–19.

⁵ Kieckhefer 1994, 816.

⁶ Kieckhefer 1989, 9; Eilola 2003, 52.

⁷ Jolly 2002, 21.

⁸ Kieckhefer 1989, 12.

kirjoittajasta ja aikakaudesta. Toisaalta lukutaidoton henkilö ei välttämättä osannut edes kuvitella, että hänen harjoittamansa teot määriteltiin jonkun toimesta magiaksi. Antiikin ja keskiajan säilyneet kirjoitukset magiasta kuvastavat pienen, miespuolisen oppineiston käsityksiä. Varsinaisen magiadiskurssin muotoutuminen on kuitenkin tätä monimutkaisempi prosessi, johon liittyvät olennaisesti myös muiden kuin oppineiston edustajien teot.

Magian tutkimusta 1900-luvun alkupuolella leimasi laajalti sosiaaliantropologi James George Frazerin (1854–1941) kolmijakoteoria magian, uskonnon ja tieteen kehityksestä. Vuoden 1890 teoksessaan *The Golden Bough* Frazer esitti teoriansa ihmisen ajattelun kehityksen kolmijaosta alkukantaisen magian kautta uskonnolliseen ja lopulta tieteelliseen ajattelutapaan, jota muut aikakauden antropologit ja historiantutkijat sittemmin myötäilivät.⁹ Paljolti aikakauden antropologian käsityksiä myötäillen keskiajantutkija Lynn Thorndike käsitti magian olevan lähtöisin ihmisen tarpeista.¹⁰ Samankaltaisia linjauksia esitti antropologi Bronislaw Malinowski, jonka mukaan magia oli keino lievittää ahdistusta tilanteissa, jossa muut taidot tai teknologia olivat riittämättömiä.¹¹ Nykyhetken historiantutkimus tuomitsee tiukat rajanvedot ja näkee kolmijaon magian, uskonnon ja tieteen välillä hyvin ongelmallisena. Thorndike ja Malinowski loivat kuitenkin jalansijaa modernin historiantutkimuksen käsitykselle magiasta ongelmanratkaisukeinona.¹² Yleisesti 1900-luvun alun tutkimuksessa kärjistyi magian kohtelu primitiivisenä ilmiönä ihmisen ajattelun ja toiminnan kehityksessä. Länsieurooppalainen yhteiskunta painotti tieteen kehitystä sekä rationalismin voittoa alkukantaisena pidetystä magiasta ja sen eroa uskonnon ajattelutavoista. Myös sellaisten termien kuten *primitive* ja *savage* käyttö puhuttaessa magiasta ja sitä harjoittavista ihmisistä viestii eurooppalaisesta 1900-luvun alulle ominaisesta ylemmydentunteesta verrattuna tutkittaviin kansoihin ja heidän uskomuksiinsa. Kolmijakoa sekä vahvuussuhteita magian, uskonnon ja tieteen välillä pidettiin luonnollisina. Moderniin tutkimukseen tämä ilmiöiden välinen kolmijako ei ole selvinnyt, vaan sitä on nykyisin aktiivisesti pyritty kyseenalaistamaan ja purkamaan.

⁹ Frazer 1922, esim. 53–54, 220–222. Muiden tutkijoiden teoksista erityisesti Thorndike 1915 ja Thorndike 1923 sekä Malinowski 1948 esittävät 1900-luvun alulle ominaisia kategorisointeja magiasta.

¹⁰ Thorndike 1915, 138.

¹¹ Malinowski 1948, 30–31, 75.

¹² Esim. Thorndike 1915, 138; Malinowski 1948, 87–88.

Keith Thomasin vuoden 1971 teos *Religion and the Decline of Magic* tarkastelee magian ja uskonnon välisiä jännitteitä ja eroja uuden ajan alun Englannissa. Thomas kysyy, miksi magian käyttö alkoi tutkittavana aikakautena vähentyä mutta uskonnon asema pysyi vahvana. Thomas tekee tulkinnoissaan magian ja uskonnon toiminnan välillä selviä eroavaisuuksia, joiden kautta hän selventää ilmiöiden luonnetta. Kyseinen teos saavutti suosiota heti julkaisunsa jälkeen, mutta sai myöhemmin osakseen myös paljon kritiikkiä esimerkiksi puutteellisesta uskonnon ja magian konseptien määrittelystä ja käsittelystä.¹³ 1900-luvun loppupuolella ymmärrys magiasta dynaamisena ilmiönä vahvistui. Laajasti käytetty perusteos keskiajan magiasta on Richard Kieckheferin vuoden 1989 *Magic in the Middle Ages*. Teos jatkaa aiemman tutkimuksen perinnettä keskustelemalla magian, uskonnon ja tieteen rajoista sekä siitä, mitä magia oikeastaan oli. Kieckhefer asettaa magian uskonnon ja tieteen risteykseen, ja toisaalta näkee sen ilmenevän kansankulttuurin ja oppineiston kulttuurin liittymäkohdassa.¹⁴ Hän tekee tärkeän huomion siitä, että tavalliset ihmiset eivät mitään todennäköisimmin kiinnittäneet paljontaan huomiota magian määritelmiin, eivätkä välttämättä ymmärtäneet magiaksi tapoja, joita oppineiston puolesta saatettiin magiaksi luokitella.¹⁵ Kieckhefer on käsitellyt myös magian rationaalisuutta keskiajan ihmisen elämässä sekä painottanut aikakauden ajattelijoiden magiakäsitysten tutkimuksen tärkeyttä.¹⁶ Kieckheferin linjausten mukaisesti Valerie Flintin teos *The Rise of Magic in Early Medieval Europe* on hyvä esimerkki siitä, miten viime vuosikymmeninä magiaa on alettu tutkimuksessa kohdella enemmän välineenä ja aktiivisesti muunneltuna tapana toimia kuin rajattuna ja muuttumattomana ilmiönä, joka toimi tiettyjä tavoitteita kohti.

Myös Bengt Ankarloon ja Stuart Clarkin toimittama kuuden volyymin osateos *Witchcraft and Magic in Europe* vuodelta 2002 esittää selvää kritiikkiä magian aiempaa tarkkaa kategorisointia kohtaan. Teossarja esittelee nykytutkijoiden käsityksiä magiasta historiallisena, jatkuvasti muutoksen alaisena olevana kategoriana. Magian roolia 1900-luvun alun tutkimuksessa alkukantaisena ilmiönä kritisoidaan teoksessa vahvasti, ja käy ilmi, että positivistisen magia-uskonto-tiede -kolmijaon kritiikki on johtanut

¹³ Hyödyllinen selvitys Thomasin teoksesta ja siihen liittyvästä keskustelusta teoksessa Young & Killick 2017.

¹⁴ Kieckhefer 1989, 1–2.

¹⁵ Kieckhefer 1989, 9.

¹⁶ Ks. erityisesti Kieckhefer 1994.

tutkimuksessa magian vapauttamiseen sen aiemmasta absoluuttisen kategorian taakasta. Sen sijaan että tehtäisiin pitkiä pohdintoja siitä, mitä magia oli, keskittyy magian nykytutkimus tarkastelemaan, mitä magiaksi tietynä aikakautena ymmärrettiin ja mitä se kulloinkin merkitsi.¹⁷ Noudatan työssäni tätä samaa lähestymistapaa.

Ankarloon ja Clarkin toimittama teossarja on mainio esimerkki siitä, miten se viitekehys, johon magia oli pitkään 1900-luvulla tutkimuksessa asetettu, murtui. Magiasta tuli tutkimuksessa kenties rajoiltaan epäselvempi, mutta merkitykseltään laajempi ja dynaamisempi ilmiö kuin mitä se aiemmilla vuosikymmenillä oli ollut. Dynaamisuus magian määrittelyssä näkyy myös Catherine Riderin vuoden 2015 artikkelissa *Common Magic*, joka on osa erittäin hyödyllistä kokoelmaa magiasta kulttuurisena ilmiönä eurooppalaisessa viitekehyksessä.¹⁸ Riderin magian määritelmä jakaa kiinnostavalla tavalla 1900-luvun alun käsityksen siitä, että magia oli reaktio ihmisten yleisiin tarpeisiin ja ongelmiin, jota käytettiin laajojen kansanosien keskuudessa esimerkiksi ennustamiseen, onnen tuomiseen ja sadon turvaamiseen.¹⁹ Rider seuraa kuitenkin tiiviisti nykytutkimuksen trendiä eikä määrittele magiaa ankaran rajatulla tavalla. Kuten nykytutkimus linjaa, on magia myös Riderille muuttuva ja ihmisten aktiivisesti muokkaama ilmiö, jonka käyttötarkoitus pohjaa ihmisten ongelmanratkaisutilanteisiin.

Magiaa ja noituutta sekä Suomen alueella että laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa ovat tutkineet muun muassa Raisa Toivo sekä Marko Nenonen. Toivon teokset painottuvat uuden ajan alun historiaan, mutta ovat erittäin hyödyllisiä apuvälineitä myös varhaisemman magian historian tutkimuksessa. Lisäksi esimerkiksi Sari Katajala-Peltomaan ja Toivon toimittama teos *Paholainen, noituus, ja magia – kristinuskon kääntöpuoli* vuodelta 2014 on toiminut tukena omalle työlleni.

Modernin historiantutkimuksen magian määrittelytapojen lisäksi erittäin hyödyllinen teoria omaa työtäni koskien on Kimberly Strattonin tapa ymmärtää magia diskursiivisena kategoriana.²⁰ Teorian mukaan magia on yhteiskunnassa ilmenevä sosiaalinen diskurssi, jonka sisältö ja sovellukset vaihtelevat aikakauden olosuhteiden mukaan.²¹ Stratton ei keskity tutkimaan niinkään magian käyttöä tai sen olemusta, vaan

¹⁷ Ankarloo & Clark 2002, x.

¹⁸ Collins 2015.

¹⁹ Rider 2015, 305–306, 320.

²⁰ Stratton 2011, xi, 14–17, 23; Stratton 2015, 84–86.

²¹ Stratton 2011, 17.

sen ilmentymiä yhteiskunnassa sosiaalisena käyttäytymisenä. Työni keskustelee erityisesti tämän metodologian kanssa nojautuen läheisesti myös yllä esiteltyihin modernin tutkimuksen määrittelyihin magiasta.²²

Eurooppalainen kirkkolaki yhdisti koko läntistä kristikuntaa ja siten myös Pohjoismaiden aluetta. Kirkkolakia on pyritty järjestämään ja analysoimaan keskiajalta lähtien. Tunnetuin kanonisen lain järjestelypyrkimys on Gratianuksen *Decretum Gratiani*, jota myöhempi tutkimus on käynyt läpi tarkasti. Minun ulottumattomiini valitettavasti jäävän, 1900-luvun ranskankielisen tutkimustradition tärkeä teos on Paul Fournier'n ja Gabriel le Bras'n vuosien 1931–1932 tutkimus, joka avaa aiheen historiaa ajalta ennen Gratianusta.²³ Johann Friedrich von Schulten vuosien 1875–1889 teos *Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts* toimii hyvänä pohjana Gratianuksen jälkeiseen aikaan. Aiheen historiografiaan perehtyessään kannattaa nykytutkijan ottaa von Schulten luonnollisesti hieman vanhentuneen teoksen tueksi esimerkiksi Helmut Coingin *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Privatrechtsgeschichte* vuodelta 1973.²⁴

1900-luvun merkittävä kanonisen lain tutkija Stephen Kuttner avasi työllään tilaa kanonisen lain historiantutkimukselle. Kuttnerin yksi merkittävistä teoksista, *Repertorium der Kanonistik* vuodelta 1937 kokosi urauurtavan oppaan kanonisen lain manuskriptilähteistä sekä nosti esiin esimerkiksi sen, kuinka ongelmallista materiaaliin on päästä käsiksi.²⁵ Kuttner pohjusti työllään kanonisen lain tutkimusta suuressa mittakaavassa ja loi vahvaa pohjaa alan myöhemmälle tutkimukselle.²⁶

Nykytutkimuksen linjauksista hyvin käyttökelpoinen teos kanonisen lain asemasta keskiajan yhteiskunnassa on James Brundagen *Medieval Canon Law*. Brundage selventää kanonisen lain muotoutumista kristinuskon alkuvaiheessa ja tekee tärkeitä huomioita lain merkityksestä yksityisen ja julkisen elämän osa-alueilla. Brundagen teos toimii mainiona pohjana myös omalle tutkielmalleni. Viime vuosien kanonista lakia koskevista tutkimuksista erittäin hyödyllinen on Wilfried Hartmannin ja Kenneth Penningtonin toimittama teossarja *The History of Medieval Canon Law*. Eri tutkijoiden

²² Käsitteistöä ja sen käyttöä avataan laajemmin alaluvussa 1.4, metodologia esitellään alaluvussa 1.3.

²³ Fournier & le Bras, *Histoire des collections canoniques en Occident depuis les fausses décrétales jusqu'au Décret de Gratien*. Paris: Recueil Sirey, 1931–1932.

²⁴ von Schulte 1875–1889; Fournier & le Bras 1931–1932; Coing 1973; Brundage 1995, 233.

²⁵ Thorne 1937, 528–529; Barraclough 1938, 492–495; Brundage 1995, 231.

²⁶ Eräs hyödyllinen artikkelikokoelma Kuttnerilta on vuonna 1990 julkaistu *Studies in the History of Medieval Canon Law*, joka käsittää julkaisuja aikaväliltä 1937–1988.

kirjoituksista koostuva teossarja on yhä käynnissä oleva projekti, joka pyrkii kokoamaan yhteen kanonisen lain tutkimushistoriaa sekä osoittamaan tietä uudelle tutkimukselle.²⁷

Pohjoismaisen lakimateriaalin käyttöä historiantutkimuksessa on varjostanut väittely lakien alkuperästä ja kontekstista. Varhaiset kommentaattorit, kuten Montesquieu, Hegel ja Grimm uskoivat pystyvänsä löytämään varhaisimmista germaanisista lakikoodekseista heijastumia esiroomalaisesta sosiaalisista säädöksistä. Tämä näkökulma periytyi 1800- ja 1900-lukujen pohjoismaiseen filologiaan ja historiografiaan, jossa vallitsi käsitys lakimateriaalin oletetusta suullisesta alkuperästä. Tämä näkökulma on saanut osakseen myös kritiikkiä, mutta se pysyi pitkään hallitsevana historiografisena näkökulmana 1100-1200-lukujen pohjoismaisten maallisten lakien luonteesta.²⁸ Näiden lakitekstien syntyajakautena nähtiin tapahtuneen muutos valtaosin suullisesta eliittikulttuurista valtaosin kirjalliseen.²⁹ Vastakkainen historiografinen näkökulma lakitekstien alkuperästä toisaalta painottaa pohjoismaiden ulkopuolisten mallien roolia.³⁰

Pohjoismaisten lakitekstien tutkimus on nykytutkimuksessa ollut jokseenkin puutteellista. Viimeisimpiä avauksia lakiteksteistä ja niiden sisältämistä rangaistuksista sukupuolen näkökulmasta on Christine Ekholstin tutkimus *A Punishment for Each Criminal: Gender and Crime in Swedish Medieval Law* vuodelta 2014, joka osoittautuu erinomaiseksi avuksi lakitekstien magian diskurssin tarkastelussa. Ekholst ei keskity tutkimuksessaan yksinomaan magiaan tai noituuteen, vaan tarkastelee lakeja ja rangaistuksia laajemmasta näkökulmasta. Noituus on hänen tutkimuksessaan yhtenä aiheena muiden joukossa. Ekholst tekee tarkkaa työtä analysoidessaan sukupuolen merkitystä lakiteksteissä, mutta suhtaudun varauksella hänen tekemäänsä päätelmään 1300-luvulla tapahtuneesta magian keskustelutavan muutoksesta. Tarkempi selvitys tästä tehdään lähdemateriaalin analyysin yhteydessä.

Viime vuosien tutkimuksista pohjoismaiseen lakimateriaaliin liittyen erityisesti Stephen Mitchellin vuoden 2011 *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*

²⁷ Brundage 1995, 233. Viimeisin teossarjan julkaisu on Hartmann & Pennington 2008.

²⁸ Mitchell 2011, 148–149.

²⁹ Söderberg & Larsson 1993, 121; Mitchell 2011, 148–149.

³⁰ Ks. esim. Sjöholm 1976; Mitchell 2011, 149.

tarjoaa hyvää tukea omalle työlleni. Mitchell vastaa monipuolisesti kysymykseensä siitä, mitä tapahtui katolisessa Skandinaviassa, kun kristillinen ideologia omine kehittyvine käsityksineen noituudesta ja demonisesta magiasta kohtasi ja sekoittui paikallisiin pohjoismaisiin magiakäsitysten perinteisiin. Oma tutkielmani lähestyy pohjoismaista magiaa hieman eri näkökulmasta, sillä syvennyn tutkielmassani tarkemmin magian ilmiöön diskurssina sekä siihen, miten tämä diskurssi lainsäätäjien näkökulmasta muuttuu. Pyrin työssäni kuitenkin dialogiin Mitchellin ajatusten kanssa koskien erityisesti lakiteksteissä tapahtuvaa käännettä magian suhteen 1300-luvun puolivälissä lukujen yhteiskunnallisten muutosten myötä.

1.3 Kysymyksenasettelu, metodologia ja tutkielman relevanssi

Tämä tutkielma tavoittaa 1200-1400-lukujen pohjoismaisten lainsäätäjien diskurssia ilmiöstä, jota voitaisiin luonnehtia magiaksi. Käsittelen magiaa sosiaalisesti tuotettuna diskursiivisena kategoriana. Taustaoletuksena on, että lainsäätäjien magiadiskurssi sisälsi heidän tavoitteisiinsa perustuvia erityispiirteitä, jotka ohjasivat paikallisen magiadiskurssin muotoutumista. Näihin oletuksiin nojaten tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: millainen oli magian diskurssi 1200-1400-lukujen pohjoismaisissa lakiteksteissä ja millä tavoin magian diskurssi muuttui 1300-luvulla? Tarkoituksenani ei ole esittää deskriptiivisiä pohdintoja siitä, millaisia asioita tänä aikana ymmärrettiin magiaksi tai miten magiaa harjoitettiin, vaan pyrkiä lakitekstien kautta selvittämään niitä tekijöitä, joista valtion ja kirkon lainsäätäjien magiadiskurssi muotoutui ja miten tämä diskurssi ohjasi ilmiöön suhtautumista.

Tutkimuksen rajaus 1200-luvun alkuvuosikymmeniltä 1400-luvulle perustuu tutkimusaukolle Pohjoismaiden magiantutkimuksessa.³¹ Pääosa tutkielman lähteistä sijoittuu 1200- ja 1300-luvuille, mutta joitakin esimerkkejä on mukana myös 1400-luvun puolelta. Valittu aikakausi tarjoaa kiinnostavan näkökulman pohjoismaiseen yhteiskuntaan, jossa kristinusko oli jo pitkään ollut osa arkea, mutta jossa perinteiset uskomukset ja niiden harjoittaminen oli kristinuskon rinnalla mukana ihmisten uskomuksissa ja tavoissa sekä siten myös erityisesti kirkon auktoriteettien pohdintoissa mukana.³² Tutkimuskysymyksen tarkastelu kahden vuosisadan ajalla mahdollistaa

³¹ Mitchell 2011, ix.

³² Ankarloo 2002, 66.

pidemmän aikavälin tarkastelun lainsäätäjien magiadiskurssin luonteessa ja muutoksissa. Lisäksi tutkimuskysymys auttaa ymmärtämään magian ilmiön merkitystä sekä järjestystä hallussaan pitävillä auktoriteeteille että oikeutta seuraaville kansalaisille.

Kimberly Strattonin mukaan nykyinen magiantutkimus jakautuu yleisesti ottaen neljään kategoriaan. Ensimmäinen keskittyy dokumentoimaan materiaalista todistusaineistoa rituaaleille, joita yleisesti luonnehditaan nimellä ”magia”. Toinen kategoria pyrkii rekonstruoimaan magian sosiaalista historiaa joko kirjallisten magiakuvausten avulla tai edellä mainitun todistusaineiston avulla. Nämä analyysit saattavat hyväksyä kritiikittömän magiakäsityksen, joka perustuu stereotypioihin. Kolmas kategoria tunnistaa magia-sanan käyttöön liittyvät väheksyvät konnotaatiot sekä historiallisesti että modernissa tutkimuksessa, ja siitä syystä kyseenalaistaa magia-termin käytön tieteellisenä kategoriana. Tämä kategoria esittää, että magia-sanan kritiikitön käyttö deskriptiivisenä terminä toisintaa stereotypioita. Huomiotta saattaa jäädä kuitenkin se, että menneisyyden ihmiset ovat saattaneet tehdä magiana pidettyjä tekoja tarkoituksenmukaisesti. Neljäs kategoria vastaa edellisen kategorian pulmaan pyrkien purkamaan jännitteen negatiivisia konnotaatioita kantavan ”magian” tutkimuksen jatkamisen ja termin totaalisen hylkäämisen välillä.³³ Oma tutkielmani sijoittuu viimeiseen kategoriaan. Pyrin keskustelemaan erityisesti lainsäätäjien magiadiskurssin luonteesta, samalla ymmärtäen magian termin ongelmallisuuden mutta huomioiden ilmiön luonteen sosiaalisena diskurssina sekä määritelmän vaatimuksen ilman ankaria rajoitteita.

Tutkimustapani on kvalitatiivinen ja metodologisesti soveltava. Lähtökohtaisena menetelmänä käytän Kimberly Strattonin muotoilemaa ajatusta magiasta sosiaalisesti muotoiltuna diskursiivisena kategoriana ja käytäntönä.³⁴ Lisäksi sovellan paikoin Michel Foucault’n ajatuksiin perustuvaa käsitystä diskurssista, joka ilmenee sekä tietona että käytäntönä. Tärkeä huomio Foucault’n ajatuksista omalle työlleni on myös diskurssin muutoksiin liittyvät nondiskursiiviset tekijät.³⁵ Pyrin työssäni tukeutumaan

³³ Stratton 2007, x. Magia-termin käytön eri näkökulmia ja sen hylkäämistä käsittelevät Strattonin lisäksi mm. Vernel 1991; Hoffmann 2002.

³⁴ Stratton 2007, 1–38.

³⁵ Dreyfus & Rabinow 1982, 77; Foucault 2002, 46.

erityisesti Strattonin tapaan käyttää Foucault'n teorioita ja sitä kautta pohjustamaan lähdeaineiston analyysiani.

Strattonin teorian mukaan magia on sosiaalisesti ja yhteisesti konstruoitu käyttäytymisen kategoria, jonka sisältö ja muotoilut vaihtelevat erilaisten sosiaalisten yhteyksien ja olosuhteiden mukaan.³⁶ Magian konsepti nousi yhteiskunnassa esiin tietyssä sosiaalisessa ja historiallisessa kontekstissa johtuen erityisistä syistä. Tästä johtuen magiasta tuli osa sosiaalista todellisuutta ihmisten ajatuksissa ja teoissa niissä yhteisöissä, joissa tätä diskurssia käytettiin.³⁷ Magia on toiminut diskurssina samanaikaisesti muiden, joskus päällekkäisten ja kilpailevien diskurssien kanssa, ja siksi on erityisen tärkeää huomioida tutkittavan aikakauden diskurssin konteksti ja erityisomaisuudet.³⁸ Sosiaalisen ulottuvuuden lisäksi magian ilmiöön liittyy olennaisesti myös hengellisyys: magian harjoittaminen edellytti yliluonnollisiin voimiin uskomista ja käsitystä siitä, että tietyn teoin tai rituaalein voitiin näitä yliluonnollisia voimia hallita. Magiaan liittyvät uskomukset olivat tosia riippumatta siitä, pidettiinkö niitä jonkun toimesta oikeina tai väärinä.

Stratton hyödyntää omassa teoriassaan erityisesti Michel Foucault'n käsityksiä diskurssista sekä tiedon ja vallan suhteesta. Foucault huomioi vallankäytön ja ihmiskehon hallinnan yhteyden sekä eri diskurssien samanaikaisen esiintyvyyden ja kilpailun eri historian aikoina.³⁹ Foucault'n mukaan diskurssi ei ole ainoastaan tiedon muoto, vaan myös käytäntö.⁴⁰ Lisäksi Foucault näki nondiskursiivisten tekijöiden vaikuttaneen diskurssien taustalla. Esimerkiksi tapahtumat, taloudelliset kehityslinjat, demografiset vaihtelut ja poliittiset päätökset olivat tällaisia tekijöitä. Myöhemmällä urallaan Foucault alkoi painottaa vallan roolia pyrkiessään ymmärtämään diskurssin ilmiötä.⁴¹ Vallankäytön huomiointi on olennaista oman työni kannalta, sillä lakitekstien eräs tarkoitus oli varmistaa lainsäätäjien entistä jäsennellympi vallankäyttö yhteiskunnassa.

³⁶ Kahlos 2015, 148. Stratton 2007, xi, 11, 14–17, 23. Osa tutkijoista noudattelee samankaltaista ajatustapaa kuvaillen, että magiaa itsessään ei ole olemassa, vain meidän määritelmämme siitä. Ks. esim. Versnel 1991, 177.

³⁷ Stratton 2007, 17.

³⁸ Stratton 2007, 16–17.

³⁹ Foucault 1975, 27–28; Stratton 2007, 16–17.

⁴⁰ Foucault 2002, 46; Stratton 2007, 18.

⁴¹ Dreyfus & Rabinow 1982, 77, 109; Stratton 2007, 16.

Stratton soveltaa näitä ydinajatuksia omaan määritelmäänsä magiasta, jonka avulla hän avaa magian historiaa sosiaalisen diskurssin ja vallankäytön näkökulmasta. Hänen käsityksensä magiasta tiedon muotona ja sosiaalisena käytäntönä on erittäin käyttökelpoinen omaa työtäni varten. En siis keskity tarkastelemaan työssäni magian määritelmiä tai käyttötapoja, vaan magiaksi nykytutkijoiden toimesta kutsuttua käsitysten ja tapojen kokoelmaa, joka oli yhteiskunnassa sosiaalisesti rakennettu diskurssi.

Pyrin Strattonin teorian mukaisesti ottamaan huomioon magian sosiaalisen ulottuvuuden, johon lainsäätäjät suhtautuivat lakiteksteissä erilaisin tavoin. Magian käsittely sosiaalisena diskurssina päästää tutkijan lähemmäksi ilmiön roolia yhteiskunnassa ja mahdollisesti paljastaa siihen liittyviä sosiaalisia jännitteitä sekä syitä siihen asennoitumiseen. Magian tutkimus tarkoittaa työssäni siis sen sosiaalisen diskurssin tarkastelua, joka tuotti ja ylläpiti magian ilmiötä pohjoismaisissa lakiteksteissä. Strattonin mukaan magiaa tulee aina tarkastella paikallisesti, sillä magia ilmiönä ei ole universaali, vaan se toimii tietyillä kontekstista riippuvaisilla tavoilla.⁴² Siksi työn fokusointi paikallisesti Pohjoismaiden alueelle on hedelmällinen lähestymistapa magian diskurssin tarkasteluun. Lisäksi oma määritelmäni magiasta, joka esitellään alaluvussa 1.4, tuo lähteiden analyysiin tulokulman, jonka mukaan materiaalia tulkitsen.

Magiaa on nykytutkimuksessa tarkasteltu paljon myös konseptihistorian näkökulmasta. Konseptihistorian tehtävä on jäljittää konseptien muutoksia historiassa, ja näiden huomioiden avulla luoda kurkistusaukkoja menneen ajan yhteiskuntiin. Konseptien kehityslinjojen tutkimuksen avulla voidaan sekä kertoa historiallisten todellisuuksien eri tulkintoja että rekonstruoida näiden todellisuuksien representaatioita, jotka sisältyvät konsepteihin itseensä.⁴³ Keskiaikaisten tekstien analyysissä on viime aikoina käytetty apuna myös historiallisen semantiikan välineistöä.⁴⁴ Konseptihistoria tai historiallinen semantiikka eivät sovi kuitenkaan oman lähdeaineistoni tulkinnan avuksi, sillä tässä työssä käytettävä aineisto on hajanainen ja semanttinen tutkimus vaatii lähteiltään yhtenäisyyttä. Lisäksi lakiteksteille on ominaista toistuva kaavamaisuus, joka ei tarjoa semanttiselle tutkimustavalle parhaita lähtökohtia.

⁴² Stratton 2007, 14, 16, 22, 38.

⁴³ Goering 2013, 426–434. Aiheesta laajemmin Koselleck 2006.

⁴⁴ Ks. esim. Frankfurtin yliopiston projekti keskiajan poliittisesta kielestä: http://www.geschichte.uni-frankfurt.de/46281173/Politische_Sprache?

Ajallisesti tutkielmani nojaa Stephen Mitchellin tutkimuksessaan *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* -teoksessaan esittämälle tutkimusajalle vuosien 1100–1525 pohjoismaisessa magiantutkimuksessa.⁴⁵ Mitchellin rajaama aikaväli on historiallisesti kiinnostava, sillä kristinusko oli tällöin levinnyt jo melko tehokkaasti Pohjoismaihin, mutta perinteiset uskomukset olivat yhä keskeinen osa ihmisten elämää.⁴⁶ Tutkielmani aikakausi osuu lähelle lakireformeja, jotka katolinen kirkko toimeenpani 1100-luvulla. Lisäksi lähdemateriaalini kattaa 1200-lukua, jolloin kirkon käsitykset magian yhteydestä harhaoppisuuteen ja diabolismiin muuttuivat.⁴⁷ Kulttuuriset käsitykset magiasta olivat kristinuskon levitessä Pohjoismaihin yhä laajemmin peräisin muilta Euroopan alueilta.⁴⁸ Pohjoismaiden tilanne onkin siinä mielessä hedelmällinen tarkasteltava, että kansanperinteet ja -uskomukset säilyivät alueella pidempään kristinuskon saapuessa pohjoiseen myöhemmin kuin eteläisemmille alueille. Tämä luo kiinnostavan asetelman magiaan suhtautumiseen auktoriteettien näkökulmasta.

Lakitekstit valikoituivat tutkielmani pääasialliseksi lähdeaineistoksi, sillä ne tarjoavat hyviä mahdollisuuksia päästä käsiksi syntyäikansa yhteiskuntaan. Tekstien avulla voidaan tarkastella, millaisia ilmiöitä yhteisöissä esiintyi, ja millaisille ilmiöille koettiin tarvetta asettaa sääntöjä ja seuraamuksia auktoriteettien toimesta. Esimerkiksi Ruotsin valtakunnan myöhäiskeskiajan lait koskettavat muun muassa perintöoikeuksia, väkivallan tekoja, sääntöjä rakentamiselle sekä ostamiseen liittyviä sääntöjä.⁴⁹ Tarkastelemalla lakikokoelmia sekä kokonaisuutena että magian diskurssiin keskittyen voidaan tehdä havaintoja siitä, millaiset asiat koettiin pohjoismaisessa yhteiskunnassa sääntelyä tarvitseviksi sekä miten magia näiden sääntöjen lomaan asettuu. Ottamalla mukaan sekä maallisen että kirkollisen auktoriteetin tuottamaa materiaalia voidaan magiaan liittyvää diskurssia tarkastella monipuolisemmin.

Tutkielmani relevanssi liittyy keskusteluun eri tutkimustraditioiden kanssa. Työni keskustelee pohjoismaisen lakitutkimuksen tradition kanssa käyttäen sen rinnalla

⁴⁵ Mitchell 2011, ix.

⁴⁶ Ankarloo 2002, 66; Mitchell 2011, x.

⁴⁷ Mitchell 2011, x.

⁴⁸ Mitchell 2011, x.

⁴⁹ Esim. Maunu Eerikinpojan maanlaki vuodelta 1350 teoksessa Holmbäck & Wessén 1962.

Kimberly Strattonin teoriaa magiasta sosiaalisesti konstruoituna diskurssina. Kimberly Stratton on töissään painottunut antiikin ja kristinuskon varhaisvaiheiden tutkimukseen, mutta itse sovellan Strattonin teoriaa 1200-1400-lukujen historian tarkastelussa.

1.4 Käsitteistö

Tässä alaluvussa selvennän magian käsitteen taustaa ja käyttöä ja selvennän oman määritelmäni magiasta. Tämän jälkeen esittelen lyhyesti lähdeaineistossa esiintyvää termistöä, joka osaltaan selventää, miten magiaa ymmärrettiin tai pyrittiin tutkittavana aikakautena ymmärtämään ja määrittelemään. Käsitteistöä kirjoittaessani erottelen eri lähdemateriaalityypit maalliseen ja kirkolliseen aineistoon. Lähdemateriaalin erittelyä tarkastellaan enemmän alaluvussa 1.5. Käyttämässäni materiaalissa esiintyvän termistön käsittely valaisee laajempaa tutkimuksellista keskustelua magian määrittelyn häilyvyydestä sekä tutkittavana aikakautena että nykyään.

Magian määrittelyt, jotka ovat säilyneet meille eri aikakausilta ovat peräisin lukutaitoiselta, koulutetulta ja suurimmalta osin miehistä koostuvalta yhteiskuntaluokalta.⁵⁰ On tärkeää ymmärtää, miten keskiajan oppineisto magiaa määritteli ja kategorisoi sekä huomioida, että oppineisto jakoi ainakin joitakin käsityksiä magiasta maallikoiden kanssa. Oppineiston ja laajempien kansanosien välinen ero magian ilmiön ymmärtämisessä oli kuitenkin vaihteleva.⁵¹

Oma magian määritelmäni ja tapa lukea sitä tutkielman lähteissä pohjautuu Kimberly Strattonin muotoilemalle teorialle magiasta diskursiivisena kategoriana, joka esiteltiin aiemmassa alaluvussa metodologian yhteydessä. Strattonin teoria hylkää magian määrittämisen jonakin erityisenä toimintojen kokoelmana, vaan pyrkii ymmärtämään sen sosiaalisesti tuotettuna, ylläpidettynä ja ymmärrettynä kategoriana. Tästä kategoriasta tulee osa todellisuutta, kun yhteisesti muodostettuja käsityksiä aletaan toteuttaa ymmärtäen ne osana sosiaalista kategoriaa.⁵² Magian diskurssin ymmärtämisen kannalta on siitä huolimatta tärkeää luoda jonkinlainen, väljäkö määritelmä magialle, sillä ilmiöstä ei voi keskustella käyttämättä termiä magia.⁵³ Hyvin

⁵⁰ Kieckhefer 1989, 16; Eilola 2003, 50.

⁵¹ Kieckhefer 1989, 16; Rider 2015, 305, 306.

⁵² Stratton 2007, 2, 11–12.

⁵³ Versnel 1991, 181.

tiukkoja kategorisointeja vältän kuitenkin tietoisesti, sillä magian dynaaminen luonne ei tutkittavana aikakautena noudattanut rajanvetoja kovinkaan järjestelmällisesti.

Tässä työssä käytetty lähdemateriaali sisältää mainintoja sekä maallikoiden että oppineiston teoista, jotka lainsäätäjien näkökulmasta ymmärrettiin magiaksi. Englanninkielisessä tutkimuksessa laajempien kansanosien harjoittamista, magiaksi ymmärretyistä tavoista käytetään usein nimitystä *common magic* tai *popular magic*.⁵⁴ Koska lähdemateriaalini ei kuitenkaan rajoitu vain laajempien kansanosien toimiin, pidättäydyn käyttämästä tätä termiä, joka suomenkielisessä tutkimuksessa esiintyy usein muodossa populaari magia. Työssäni sovellan Strattonin ajatuksia magiasta diskurssina ja tarkastelen useamman yhteiskuntaluokan toimintaa, joten käytän ilmiöstä yleisellä tasolla sanaa magia. Tämä termi sisältää käyttämässäni lähdemateriaalissa esiintyvät termit, kuten *förgörning*, *trolldom* sekä muutaman latinankielisen termin, jotka esittelen myöhemmin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että rajaisin lakiteksteissä esiintyvät, magiaksi ymmärretyt maininnat jonkin tietyn kokonaisuuden alle. Puhuessani magiasta ja magian diskurssista viitataan sellaisiin toimiin, jotka aikakauden lainsäätäjät omissa kirjoituksissaan määrittivät magiaksi, eli yliluonnollisilla keinoilla tehdyiksi teoiksi. Näistä toimista puhutaan lakiteksteissä kuitenkin erilaisilla käsitteillä, kuten *trolldom* tai *förgörningar*, ei nimityksellä magia.

Suhtaudun magian määritelmän haasteeseen samoin kuin nykytutkimus sitä käsittelee. Magia-sanan määritelmä kohtaa monta ongelmaa: eräs niistä on sellaisten tekojen moninaisuus, jotka voidaan laskea magiaksi.⁵⁵ Catherine Rider kirjoittaa, että ymmärtääksemme magiaa on järkevää lähteä liikkeelle siitä, mitä aikakauden oppineet ovat asiasta ajatelleet.⁵⁶ Magiaa voidaan määritellä esimerkiksi seuraavin edellytyksin: se vastasi perustavanlaatuisin huoliin ja haluihin ihmisen elämässä, kuten sairauksien parantamiseen, epäonnen välttämiseen tai kumppanin löytämiseen ja omaisuuden kartuttamiseen. Lisäksi magia voidaan määritellä sen yleisyyden perusteella: sen eri ilmentymät ovat olleet laajasti harjoitettuja, laajasti tunnettuja tai laajasti saatavilla erilaisten sitä osaavien asiantuntijoiden tarjoamien palveluiden kautta.⁵⁷ Magiaa

⁵⁴ Esimerkiksi Richard Kieckhefer kutsuu laajojen kansanosien käyttämää magiaa nimellä *common practices of magic*. Kieckhefer 1989, 56. Catherine Rider käyttää nimitystä *common magic*. Rider 2015, 303–304.

⁵⁵ Rider 2015, 304.

⁵⁶ Rider 2015, 305. Keskiaikaisia käsityksiä magiasta tarkasteltiin luvussa 1.2.

⁵⁷ Rider 2015, 303–304.

ymmärrettiin voida käytettävän myös vahingoittaviin tekoihin, joiden kuvaamiseen saatettiin käyttää sanaa noituus.⁵⁸ Magialla oli monia käyttötarkoituksia, ja sitä voitiin käyttää joko aktiivisesti tuottamaan haluttu tulos, kuten esimerkiksi tulevaisuuden ennustaminen, tai defensiivisesti karkottamaan pahaa tai esimerkiksi suojelemaan ihmisiä tai eläimiä. Rajat aktiivisen ja defensiivisen magian välillä olivat osittain epäselviä.⁵⁹ Tutkielmassani tarkastelluista esimerkeistä magiasta suurin osa painottuu aktiivisen magian käyttöön ja lukeutuu usein vahinkoa tuottaviin, yliluonnollisina pidettyihin toimiin. Magia ei siis tarkoita ainoastaan positiivisiin päämääriin suuntaavia toimia, vaan sen ymmärrettiin laajasti tarkoittavan myös vahingon tai kuoleman aiheuttamista ihmisille tai eläimille.

Nämä väljät määrittelyt, joilla magiaa pyrin jäsentämään, eivät ole täydellisiä, lopullisia tai magian tutkimuskentällä yhteisesti sovittuja. Käyttämäni kattokäsite magia ei kuvaa täydellisesti niitä tapoja, joita ihmiset todellisuudessa toteuttivat. Edellä esitellyt määrittelyt ja valitsemani kattokäsite magia toimii työssäni välineenä, jolla pyrin lähdeaineistossa esiintyviä mainintoja ilmiöstä käsittelemään. Aineiston analyysin yhteydessä pyrin kuitenkin myös tarkentamaan lähdeaineistossa käytettyä termistöä ja avaamaan sanojen merkitystä tarkemmin. On selvää, etteivät aikalaiskäsitykset magiasta muodostaneet yhteisymmärrystä siitä, mitä magialla tarkoitetaan.⁶⁰ Samoin on historiantutkimuksessa: tutkijoiden käsitykset, määrittelyt ja jäsennykset ovat muuttuvia, eikä yhtä, selkeää määritelmää ole. On kuitenkin tärkeää muotoilla käsitteellinen väline, jonka kautta menneisyyden lähteitä tarkastellaan. Tämä väline tuo lähteiden tarkasteluun selvemmän rakenteen ja fokuksen. Lisäksi magian käsite välineenä nojaa aiempaan tutkimukseen, tämän hetken historiantutkimuksen mielipiteisiin magian olemuksesta sekä Strattonin teoriaan magiasta diskurssina.

On syytä nostaa fokukseen myös termistöä, jota magian yhteydessä lähdemateriaalissa esiintyy. Kaikkia lähdemateriaalin termejä ei listata tässä, vaan tarkoituksena on esitellä ja selventää magiaan liittyvän termistön luonnetta pohjoismaisessa lakimateriaalissa. Lisäksi on huomioitava magian määritelmien häilyvyys ja toisaalta termistön toistuvuus lähdemateriaalissa. Käsitteistön merkitykset eivät välttämättä vastaa toisiaan

⁵⁸ Nenonen 1992, 43.

⁵⁹ Rider 2015, 310.

⁶⁰ Kieckhefer 1989, 8–16; Jolly 2002, 6–7; Eilola 2003, 50, 52–53.

erikielisissä tutkimuksissa, mutta pyrin selventämään omat sanoille antamani merkitykset mahdollisimman tarkasti.

Käyttämäni kattokäsitteellä magia tarkoitan työssäni siis tekoja, jotka ymmärrettiin yliluonnollisin keinoin tehdyiksi. Eri lakimateriaali käyttää erilaisia termejä keskustellessaan näistä teoista. Ruotsinkielisissä maallisissa lakiteksteissä magian yhteydessä useimmiten esiintyviä sanoja ovat *förgörning* ja *trolldom*. Sanat ovat tässä nykyruotsinkielisessä muodossaan, mutta tarkasteltavassa lähdemateriaalissa sanojen kirjoitusasu luonnollisesti vaihtelee.⁶¹ Sana *förgörning* tarkoitti vahingon aiheuttamista, jota ei voitu selittää pelkällä väkivallalla.⁶² Sanan on nähty käsittäneen sekä myrkyttämisen että noituuden, *trolldom*, joiden ymmärrettiin tarkoittavan samoja asioita.⁶³ Marko Nenonen puolestaan käsittää *förgörning*-sanan tarkoittavan noituudella vahingoittamista.⁶⁴ Noituudella tarkoitetaan nykytutkimuksessa usein pelkän hengen tai pahan tahdon voimalla aiheutettua vahinkoa. Tärkeä huomio on, että noituuden ymmärrettiin tavoittelevan vahingon aiheuttamista.⁶⁵ Noituudesta voidaan erottaa muu vahingoittaminen, kun siihen liittyy esineiden käyttö ja säännönmukaisia rituaaleja.⁶⁶

Jari Eilola selventää, että keskiajan lainsäädännössä *förgörning* oli kattokäsite, jolla tarkoitettiin sairauden tai kuoleman lähettämistä ihmisille tai kotieläimille. Sana piti sisällään ihmisiin, kotieläimiin, työvälineisiin tai ruokatarvikkeisiin kohdistuvan noituuden sekä ”järjettömyyden” aiheuttamisen.⁶⁷ Bengt Ankarloo mainitsee termin *förgörning* tarkoittaneen suurin piirtein samaa kuin latinan *maleficium* roomalaisessa ja kanonisen oikeuden perinteessä. Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Toivo kirjoittavat, että *maleficium* oli ikivanha rikos, jolla tarkoitettiin vahingoittavaa noituutta. Perinteinen *maleficium* oli alun perin yleisin noitasyytteiden muoto, joiden taustalla saattoi olla pitkiä riitoja tai kiistelyä yleensä naapuruston keskuudessa. Näissä riidoissa noituminen oli ase ja vastauksena hyökkäykseen toimi syytös.⁶⁸

⁶¹ *Förgörning*-sanan erilaisia kirjoitusasuja ovat muun muassa *forgerninga*, *forgiærningær*, *forgaerningum*. *Trolldom*-sanaa esiintyy esimerkiksi muodoissa *trolskap* ja *trolldomber*.

⁶² Mitchell 2011, 154–155.

⁶³ Eilola 2003, 57; Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 22.

⁶⁴ Nenonen 1992, 43.

⁶⁵ Nenonen 1992, 72.

⁶⁶ Nenonen 1992, 41–42.

⁶⁷ Eilola 2003, 57; Svenska Adamemiens Ordbok SAOB: *förgöra*.

⁶⁸ Nenonen 1992, 41; Ankarloo 2002, 65–66; Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 22.

Olen kääntänyt lähdemateriaalia tarkastellessani *förgörning*-termin muotoon vahingoittaminen tai magian keinoin vahingon aiheuttaminen, ja sanan *trolldom* muotoon noituus.

Catharina Raudvere on laatinut erinomaisen selvityksen muinaisnorjalaiseen kulttuuriin kuuluvasta *trolldómr* -käsitteestä, joka nähdäkseni tarkoittaa suurin piirtein samaa kuin *förgörning* ja *trolldom* ruotsalaisessa lähdemateriaalissa. *Trolldómr* kattoi suuren määrän monimutkaisia ideoiden ja rituaalisten käytäntöjen yhdistelmiä. Lisäksi se oli aina yhteydessä käsityksiin vallasta ja vallan tasapainon kokemuksesta. Muinaisskandinaavisissa saagoissa *trolldómr* on aina yhdistettynä sosiaaliseen miljööseen, ja se kattoi oletettuja kykyjä vaikuttaa näkyvään maailmaan joko positiivisesti tai negatiivisesti. Positiiviset vaikutukset, kuten ennustaminen, olivat julkisia tapahtumia mutta tappaminen, väkivalta tai epäonnen aiheuttaminen tehtiin yksin ja salassa.⁶⁹ Myös Jari Eilola huomauttaa, että pohjoismaisissa tuomiokirjoissa sanaa *trolldom* on käytetty noitasapattien tai paholaisliittojen lisäksi muissakin yhteyksissä. Lisäksi Eilolan mukaan muinainen skandinaavinen kirjallisuus liittää termin *trolldom* yleensä henkilöihin, joilla oli kyky vaikuttaa muihin ihmisiin ja luontoon sekä hyvässä että pahassa.⁷⁰ Raudvere painottaa, että puheet *trolldómrin* keinoin tehdyistä teoista olivat aina hyvin sosiaalinen asia, ja jo mahdollisuus syytöksiin magian avulla tehdyistä rikoksista toimi lähtökohtana herjauksille ja juoruilulle.⁷¹

Työssä käyttämäni termistöön kuuluu myös sana *superstitio*. Sanalla on pitkä historia, mutta käsittelemälläni aikakaudella sen voidaan nähdä tarkoittaneen kahta asiaa: pitäytymistä perinteisessä uskossa huolimatta yhteiskunnan kristillistymisestä tai kristillisten nimien, kirjojen ynnä muiden käyttöä magian yhteydessä.⁷² Sana ei tässä muodossa esiinny lähdemateriaalissa kuin kerran, ja käytänkin sitä kuvaamaan katolisen kirkon oppien vastaisia toimia, jotka eivät tähtää vahingoittamiseen, kuten *trolldom* tai *förgörning*, vaan niillä on muita tavoitteita. Näiden tekojen nähtiin kuitenkin käyttävän yliluonnollisia voimia toimiakseen. Esimerkiksi kirkollisissa

⁶⁹ Raudvere 2002, 87.

⁷⁰ Eilola 2003, 58.

⁷¹ Raudvere 2002, 87. Laajemmin termistä *trolldómr* ja sen käytöstä muinaisnorjalaisessa kirjallisuudessa ks. Raudvere 2002, 75–162.

⁷² Scarborough, Oxford Classical Dictionary 2005, *superstitio*. Erinomaisen tiivis ja kattava esitys keskiajan käsitykselle termistä *superstitio* löytyy teoksesta Hersperger 2010, 19–21.

lakiteksteissä useimmiten esiintyvää latinankielistä *superstitioksi* luokittamaani sanastoa ovat *divinatio* ja *augurium*. Termit *sortilegium* ja *incantatio* kuuluvat läheisemmin magiaksi luokiteltuihin tekoihin, mutta käsittelen niitä rinnakkain *superstitioksi* luokiteltujen termien kanssa, sillä ne esiintyvät samassa lähdemateriaalissa. *Sortilegium* tarkoittaa nähdäkseni lähtökohtaisen pahantahtoista toimintaa. Termit *divinatio* ja *augurium* -termit voidaan kääntää tarkoittavan ennustamista tai ennusmerkkien lukemista. *Incantatio* taas tarkoittaa loitsujen lukemista tai loitsimista, mutta sillä saatettiin tarkoittaa myös parantamista. On kuitenkin hankala sanoa, mitä sanalla eri yhteyksissä tarkoitettiin. Kuten muutkin ilmiöt, myös kirkon käsitykset ja määrittelyt *superstitiosta* olivat ajassa muuttuvia, eikä yhtä täysin selkeää kategoriaa ollut tarjolla.

Magiaan liittyvä termistö ei ollut tutkittavan aikakauden lainsäätäjille yksiselitteisen selkeä. Termi *förgörning* käsitti monen kaltaisia tekoja, mutta kaikki niistä olivat negatiivissävytteisiä, vahingon aiheuttamiseen liittyviä. Käsitteiden häilyvyys tuo oman haasteensa lähdeaineiston tarkasteluun, sillä aina ei voida olla täysin varmoja, mitä tarkalleen ottaen termien käytöllä tekstissä tarkoitetaan. Ei voida myöskään olettaa, että aikalaiset näkivät eron siinä, onko vahingoittava teko tehty pelkän pahan tahdon vai myös välineiden käytön avulla. Marko Nenosen mukaan laissa ei näiden välillä tehty eroa, eivätkä esimerkiksi oikeuden pöytäkirjat täsmällisesti selvittäneet uskomusten perusteita.⁷³

On kuitenkin mahdollista seurata aiemman tutkimuksen tekemiä päätelmiä ja niitä apuna käyttäen tulkita käsitteitä suhteessa kokonaiskuvaan lainsäätäjien ja magian suhteesta. Magian ja muiden käsitteiden määrittelyistä huolimatta pyrin työssäni välttämään jumiutumista tiukkojen rajanvetojen sisälle. Sen sijaan pyrin tulkitsemaan lähdeaineistoa osana laajempaa kokonaisuutta ottaen huomioon käsitteiden yleiset määrittelylinjat, mutta kuitenkin keskittyen kysymykseen lainsäätäjien diskurssista ja suhtautumisesta magiaan. Termien *förgörning* ja *trolldom* käsitteellisiä eroja avataan tarkemmin lähdeaineiston analyysin yhteydessä.

⁷³ Nenonen 1992, 42–43.

1.5 Tutkielman lähdemateriaali

Pohjoismaisia oikeustekstejä on säilynyt meidän aikaamme kattavasti ja niitä on suhteellisen helposti saatavilla sekä painettuina että sähköisinä versioina. On tärkeää tuntea oikeustekstien perinne ja tausta sekä ottaa huomioon kriittiset kysymykset, jotka tekstien syntyyn ja käyttöön kohdistuvat. Tähän tutkielmaan on koottu lähdeaineistoksi osioita maallisista sekä kirkollisista lakiteksteistä, joissa käsitellään magiaa tai noituutta ja magiaan liittyviä toimia. Olen eritellyt tutkielmaan valikoituneen lähdemateriaalin kahteen pääryhmään, jonka lisäksi lähdemateriaalin tarkastelu tapahtuu temaattisen jaottelun avulla.⁷⁴ Seuraavassa selvennän näitä jaotteluja tarkemmin, esittelen lähteiden historiallista taustaa sekä lähteisiin liittyviä tutkimuksellisia haasteita.

Käyttämäni lähdemateriaalin jako on tehty lähteiden luonteen perusteella yleistason teksteihin sekä kirkollisiin teksteihin. Ryhmä A kattaa yleistason maalliseksi luonnehdittavat maakuntalait, kaupunginlait ja maanlait. Huomioon tulee kuitenkin ottaa lakityypin sisältämät yleiseurooppalaisen kanonisen oikeuden osiot, ruotsiksi *kyrkobalker*, jotka usein sisältyivät maallisen hallinnon lakikokoelmiin. Ryhmä B sisältää katolisen kirkon tuottamia lakitekstejä: kirkkolakeja, synodaalstatuutteja sekä osioita penitentiaalikirjasta.⁷⁵

A) MAALLISET LAKITEKSTIT

Tämä aineisto on peräisin Ruotsin ja Tanskan alueelta, ja aineistoa voisi luonnehtia maalliseksi, vaikka siinä on usein mukana myös kirkkolakiosio. Ruotsin laeista työssä ovat mukana Bjärköö-laki, vanhempi ja nuorempi Länsi-Götanmaan laki, Gotlannin laki, Uplannin laki, Itä-Götanmaan laki, Taalainmaan laki, Västmanlannin laki, Södermanlannin laki ja Smålandin laki.⁷⁶ Maakuntalakien lisäksi osioita Maunu Eerikinpojan kaupunginlaista sekä Maunu Eerikinpojan maanlaki sekä myöhemmin koottu Kristofferin maanlaki ovat työssä mukana. Lisäksi käytetään tanskalaista

⁷⁴ Ks. myös liite 1, taulukot 1, 2 ja 3.

⁷⁵ Ks. liite 2, taulukot 1 ja 2.

⁷⁶ Taalainmaanlain manuskriptin historiografiasta ks. Wiktorsson 1981, 37–61; Mitchell 282, viite 132. On pohdittu, mitä aluetta Taalainmaanlaki on koskenut, ja se on tulkittu esimerkiksi Västmanlannin lain varhaisena versiona tai Värmlannin lakina. Tässä työssä Taalainmaanlakia käsitellään kuitenkin esim. Stephen Mitchellin tutkimusta mukaillen sen alkuperäisellä nimellä eikä sen laajemmin oteta kantaa tähän historiografiseen keskusteluun.

Seelannin lakia.⁷⁷ Norjan alueen lakimateriaaliin viitataan Arnved Nedkvitnen tutkimuksen pohjalta.⁷⁸

Ajallisesti edellä mainitut lait ulottuvat 1200-luvun alkupuolelta vuoteen 1442. Tutkielmassa käytetään johdonmukaisuuden takaamiseksi Ruotsin alueen laeista Carl Johan Schlyterin editiota vuosilta 1822–1877.⁷⁹ Moderneja käännöksiä on tarkasteltu joidenkin lakien kohdalla, mutta ne mainitaan tarvittaessa erikseen. Viittaukset ovat lähtökohtaisesti aina kohdennettu Schlyterin editioon ja poikkeukset on selvitetty viitteissä.

B) KIRKOLLISET LAKITEKSTIT

Tässä työssä käytettävät Ruotsin alueen kirkolliset lakitekstit ovat synodaalstatuutteja vuosilta 1368 ja 1400-luvulta sekä penitentiaalikirja Skarasta noin vuodelta 1450 sekä toinen penitentiaali 1400-luvun lopulta. Tanskasta mukana on Skånen kirkkolakiosio, joka löytyy G.J. Thorkelinin editiosta vuodelta 1781.⁸⁰ Kirkon tuottamalle lakimateriaalille ominaista on sen kohderyhmä: tekstejä tuotettiin ohjeiksi katolisen kirkon papistolle sekä ohjenuoraksi opettamaan ja valistamaan kirkonmiesten kautta muuta väestöä.

Ruotsalaiset maakuntalait jakautuivat kaariin (*balkar*), mutta kaarien määrä vaihteli eri laeissa, eli kaikki lakikokoelmat eivät olleet samansisältöisiä tai -muotoisia. Maanlait, jotka muotoiltiin 1340-luvulta lähtien korvaamaan maakuntalait, sisälsivät naimakaaren (*giftomålsbalken*), perintökaaren (*konungabalken*), maakaaren (*jordabalken*), rakennuskaaren (*byggningsbalken*), kauppakaaren (*handelsbalken*), oikeudenkäyntikaaren (*tingmålsbalken*), rauhanvalakaaren (*edsörelsebalken*), varkauskaaren (*tjuvabalken*), henkirikoskaaren (*högmålsbalken*), rikosasiain osaston (*bardaghæbalken* – tappo, kuolemantuottamus, tapaturma), ja kirkkokaaren (*kyrkobalken*).⁸¹ Näistä moni sisältyi jo varhaisempiin maakuntalakeihin.⁸²

⁷⁷ Laki löytyy Thorkelinin editiosta, ks viite 79.

⁷⁸ Nedkvitne 2004 ja Nedkvitne 2009.

⁷⁹ Schlyter, D. C. J. (toim.), *Samling af Sweriges Gamla Lagar: Corpus Iuris SuecoGotorum antiqui*.

⁸⁰ Thorkelin, G.J., (toim.) *Samling af danske Kirke-love*. Copenhagen: Godhices Arvingers Bolag, 1781.

⁸¹ Halmesvirta 1997, 124. Rikosasiain osaston sisällöstä (*bardaghæbalken*) ks. Mitchell 2011, 156.

⁸² Eri kaaret mainitaan lähdemateriaalin tarkemman käsittelyn yhteydessä.

Maakuntalait jaetaan tutkimuksessa joskus niin sanottuihin Göta-lakeihin ja Svea-lakeihin. Göta-lait koskivat eteläisen ja läntisen Ruotsin alueita, Svea-lait olivat voimassa pohjoisessa ja itäisessä Ruotsissa. Göta-lakeihin lasketaan yleensä kuuluviksi vanhempi ja nuorempi Länsi-Götanmaan laki, Itä-Götanmaan sekä Smålandin laki, josta on säilynyt vain kirkkolakiosio. Göta-lakeihin luetaan myös kaksi kaupunginlakia, Bjärkoa-laki sekä Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki.⁸³ Gotlannilla oli oma maakuntalakinsa, mutta sen voidaan nähdä kuuluneen Göta-lakeihin.⁸⁴ Svea-lakeja ovat Uplannin laki, Taalainmaan laki, Västmanlandin laki, Helsingin laki, jota tässä työssä ei käytetä, Södermanlandin laki sekä Maunu Eerikinpojan maanlaki ja Kristofferin maanlaki.⁸⁵ Olen omassa työssäni lukenut Skånen alueen lain Tanskan lakien joukkoon, sillä vaikka nykyisin Skåne on Ruotsin maakunta, kuului se keskiajalla Tanskalle. Lakien maantieteellinen jako on hyvä tiedostaa diskurssin paikallisten vaihteluiden näkökulmasta. Käsittelen työssäni lakilähteitä kuitenkin ensisijaisesti niiden kronologian mukaan, jotta ajallisten muutosten ymmärtäminen on selkeämpää.

Tutkielman temaattinen jaottelu on tehty lakiteksteissä esiintyvien magiaan liittyvien mainintojen perusteella. Ne voidaan yleisellä tasolla jakaa kolmeen ryhmään: väkivaltaan tai vahingoittamiseen liittyviin mainintoihin, mainintoihin *superstitiosta* sekä herjauksiin. Väkivaltaan liittyvää säännöstöä löytyy useimmiten maallisista lakikokoelmista, kun taas kirkollinen laki keskittyy enemmän *superstition* kommentointiin. Tämä jaottelu ei ole yksiselitteinen eikä päde yleisenä sääntönä kaikessa lakimateriaalissa. Siitä huolimatta jaottelu toimii hyvänä apuvälineenä, kun analysoidaan magian diskurssia lakiteksteissä sekä sitä, millaisiin asioihin magia eri organisaatioiden lakimateriaalissa yhdistetään. Sukupuolen ja väkivallan välillä oli keskiajan yhteiskunnassa olennainen yhteys.⁸⁶ Siksi sukupuolen merkitykseen magian diskurssissa kiinnitetään huomiota erityisesti väkivaltaan liittyvien mainintojen yhteydessä.

Väkivaltaan ja *superstitioon* liittyvien mainintojen lisäksi lakimateriaalista löytyy mainintoja herjauksista, joiden perusteettomasta käytöstä saattoi saada rangaistuksen.

⁸³ Inger 1980, 14–15; Norseng 1991, 139; Ekholst 2014, 5–6.

⁸⁴ Inger 1980, 15; Norseng 1991, 139.

⁸⁵ Inger 1980, 14–15; Norseng 1991, 139; Ekholst 2014, 5–6. Lakien jaottelusta ks. lisäksi liite 1, taulukot 1 ja 2.

⁸⁶ Esim. Ekholst 2014, 79, 81.

Näihin listauksiin herjauksista sisältyy toisen ihmisen syyttäminen tai herjaaminen magian harjoittajaksi tai noidaksi, ja ne kuuluvat siksi olennaisesti magian diskurssin käsittelyyn. Herjaukset magiaan tai noituuteen liittyen löytyvät useimmiten maallisista lakikokoelmista, mutta ne sisältyvät myös lakien kirkolliseen osioon. Siksi herjauksia ei voi laskea kuuluvaksi lähtökohtaisesti enemmän maalliseen tai kirkolliseen materiaaliin, vaan niitä käsitellään erillisenä teemana väkivallan ja *superstitioiden* rinnalla. Herjauksia ei kuitenkaan yhdistetä samalla tavalla ominaisiksi piirteiksi maalliselle tai kirkolliselle materiaalille, kuten väkivallan ja *superstition* yhteydessä tehdään.

Magialla vahingoittamiseen liittyvien mainintojen yhteydessä on syytä huomioida, että uskomukset vahingoittavasta noituudesta ja magiasta eivät ole vain kristitty ilmiö, vaan niitä löytyy useista kulttuureista länsimaiden ja kristinuskon ulkopuolelta. Käsitteet magiasta muotoutuivat eurooppalaisessa kulttuurissa kuitenkin kristillisyyden kautta.⁸⁷ Temaattinen jaottelu toimii hyödyllisenä apuvälineenä, kun halutaan tarkastella magiaa sosiaalisena diskurssina – jaottelu kertoo päälinjat sille, millaisiin asioihin magia lakiteksteissä liitetään.

Työssä käytetty lähdemateriaali on pääosin muinaisruotsia ja pieni osa lähdemateriaalista on latinaksi. Osasta muinaisruotsinkielisistä lakiteksteistä on saatavilla modernin ruotsinkielinen käännös. Olen lähtökohtaisesti suomentanut kaikki esitetyt ja relevantit lakiotteet itse, mutta alkuperäinen teksti on lukijan saatavilla alaviitteissä. Joissakin tapauksissa saatan esittää rinnakkain omia tai muiden käännöksiä sekä alkuperäistekstiä valottaakseni esimerkiksi termistön monimutkaisuutta. Käännöksiä ei ole tehty tarkan filologisesti, vaan painottaen tekstiotteiden sisällön oikeellisuutta ja niitä asioita, jotka oman työni kannalta ovat erityisen merkityksellisiä.

Koska käsittelen magiaa sosiaalisesti muotoiltuna diskurssina, on syytä luoda katsaus myös diskurssianalyysin perusteisiin. Diskurssianalyysi ei ole selkeärajainen tutkimusmenetelmä, vaan väljä teoreettinen viitekehys.⁸⁸ Tämän viitekehysten sisällä tarkastelen lähdemateriaaliani näkökulmasta, joka ensinnäkin olettaa tarkasteltavan

⁸⁷ Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 15.

⁸⁸ Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 25.

ilmiön olevan sosiaalisesti rakennettu diskurssi ja toiseksi tähtää diskurssin muotoutumisen ymmärtämiseen.

Koska tutkielmani keskiössä on diskurssi, on syytä tarkastella kielenkäytön ja diskurssianalyysin teorioita hieman lähemmin. Kielenkäyttö on käytäntö, joka sekä kuvaa maailmaa mutta samalla merkityksellistää, jäsentää, uusintaa ja muuntaa sosiaalista todellisuutta. Toisin sanoen kielenkäyttöä voidaan tarkastella tekemisenä, joka muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa. Käytettyä kieltä jäsennetään merkityssysteeminä, jotka muodostuvat suhteessa toisiinsa. Hierarkkiset dikotomiat, kuten vaikkapa sosiaaliluokat, ovat myös osa todellisuuden jäsentämisen keinoja.⁸⁹

Diskurssianalyysi ei oleta kieltä tai kielenkäyttöä todellisuuden kuvaksi, vaan pyrkii pikemminkin rakentamaan monipuolisempaa selvitystä siitä, miten sosiaalinen todellisuus on rakentunut. Diskurssianalyysi keskittyy tarkastelemaan, miten jotakin tiettyä ilmiötä tuotetaan sekä miten ilmiöön liitetyt merkityssysteemit rakentuvat osana sosiaalisia käytäntöjä.⁹⁰ Työssäni tarkastelen, miten magiaksi nimitetyn ilmiön diskurssia tuotettiin keskiajan pohjoismaisessa lakimateriaalissa sekä miten diskurssi itsessään samanaikaisesti ylläpiti ja muokkasi käsityksiä magiasta. Lakitekstien esittämä diskurssi samanaikaisesti kuvasi sosiaalisesti rakennettua todellisuutta sekä muokkasi sitä. Tutkielmani keskiössä on lakiteksteistä esiin nousevan magian diskurssin luonteen selvittäminen sekä sitä kautta lainsäätäjien magiaan suhtautumisen analysointi.

Tutkielmassa käytetyt lakitekstit ovat ajalta, jolloin kristinusko oli jo saapunut Pohjoismaihin, ja sen vuoksi niiden sävy ja asenteet ovat kristillisesti värittyneitä.⁹¹ Yhteiskunnallinen tilanne Pohjoismaissa lakien kirjoittamisaikaan täytyy ottaa lakitekstejä analysoitaessa huomioon, jotta ymmärrys magian asemasta selkenee. Anders Winroth on huomauttanut, että kirjoitetut lähteet paljastavat asioita yleensä institutionaalisen käännyttämisen prosessista, ja niissä on näkyvässä selvä kristillinen agenda.⁹² Pohjoismaiden historiaa tarkastellaan tarkemmin luvussa 2.

⁸⁹ Suoninen 1999, 17–19; Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 26–28.

⁹⁰ Suoninen 1999, 19; Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 28–29.

⁹¹ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2017, 203; Mitchell 2011, 147.

⁹² Winroth 2012, 104.

Mielipiteet lakitekstien laadusta ja hyödyllisyydestä vaihtelevat suuresti.⁹³ Keskiajantutkijalle yleinen haaste tekstien tulkinnassa on niiden yksipuolisuus: tekstit ovat yhteiskunnan ylempää luokkia edustaneiden miesten kirjoittamia.⁹⁴ Toinen haaste tämänkaltaisen tekstityypin käytössä historian tutkimuksen lähteenä on se, kuvaako se omaa aikaansa.⁹⁵ Stephen Mitchell on huomauttanut, että emme voi tietää, ymmärrämmekö magian ilmiötä täydellisesti, mutta siitä huolimatta voimme muodostaa luonnostelmia pohjoismaisista uskomuksista sekä niitä koskevista tärkeistä säännöistä.⁹⁶ Mitchellin mukaan pohjoismaiset pääpiirteet, jotka muodostivat kehittyvän uskomusmallin sisältäen käsitykset magiasta ovat kuitenkin havaittavissa historiallisista lähteistä, ja tämän vuoksi on perusteltua puhua pohjoismaisuudesta.⁹⁷ Sovellan työssäni näitä Mitchellin ajatuksia yleispohjoismaisen ajatusmallin ääriäriivoista, joiden avulla voidaan tarkastella lainsäätäjien asenteita magiaan laajahkossa viitekehysessä, joka kuitenkin niputtaa tarkasteltavan alueen yhdeksi enemmän tai vähemmän samankaltaiseksi kokonaisuudeksi. Vaikka lakitekstit ovat historian tutkimuksen lähteenä haasteellisia, ovat ne nähdäkseni kuitenkin oivallinen apuväline tarkasteltaessa sitä, millainen lainsäätäjien diskurssi magiasta puhuttaessa oli. Säännöt ja ohjeet paljastavat nykylukijalle tarkkanäköisen lukemisen ja kontekstoinnin kautta tietynlaisia piirteitä ja asenteita, jotka yhdistettiin magiaan ja sen käyttöön.

2. Pohjoismaiden kristillistyminen, käännytysprosessi ja suurten organisaatioiden kehitys

Tässä luvussa esitellään Pohjoismaiden kristillistymisen, käännytysprosessin, suurten organisaatioiden kehityksen sekä lakitekstien taustaa. Teemoja ei ole tarkoitus käydä yksityiskohtaisesti läpi, vaan keskiössä on niiden päälinjojen esittely työn aiheen näkökulmasta, jonka avulla tulevissa luvuissa tehtävä magian diskurssin analysointi yhdistyy laajempaan kontekstiin.

⁹³ Mitchell 2011, 147.

⁹⁴ Sawyer & Sawyer 1993, xiv.

⁹⁵ Peters 2002, 189; Mitchell 2011, 149.

⁹⁶ Mitchell 2011, 148.

⁹⁷ Mitchell 2011, x.

Aluksi tarkastellaan lyhyesti Pohjoismaiden keskinäistä ja kansainvälisempää poliittista taustaa, jonka pyrkimyksenä on selkeyttää tutkimuksen kohteena olevan alueen laajempaa maantieteellistä ja yhteiskunnallista kontekstia. Tämän jälkeen esitellään alueen kristillistymistä sekä kirkon aktiivista käännyttämisprosessia suhteessa kirkon organisaation kehitykseen. Kolmantena tarkastellaan pohjoismaisten organisaatioiden eli valtionhallinnon ja kirkon kehitystä. Nämä organisaatiot liittyvät olennaisesti valtioiden muodostamis- ja järjestäytymisprosessiin tutkittavana aikakautena. Viimeisenä taustoitetaan lyhyesti Pohjoismaisten lakitekstien taustaa ja syntyhistoriaa.

Luvun tarkoituksena on selkeyttää sen yhteiskunnan ja elinympäristön luonnetta, jossa tässä työssä tutkittava lakimateriaali on syntynyt valottaen niiden suhdetta kehittyvien pohjoismaisten organisaatioiden tavoitteisiin. Luvuissa 3 ja 4 siirrytään yksityiskohtaisempaan lähdemateriaalin tarkasteluun ja varsinaiseen analyysiin sekä pureudutaan syvemmillä siihen, millainen lainsäätäjien käyttämä magiadiskurssi oli sekä miten se heijastaa lainsäätäjien suhtautumista magian ilmiöön.

2.1 Pohjoismainen yhteiskunta tutkittavana aikakautena

Sekä pohjoismaisten alueiden keskinäinen kommunikaatio että yhteydet eteläisempään Eurooppaan olivat jo viikinkiajalla vilkkaita, ja tietoa kristinuskosta sekä muita kulttuurivaikutteita kulkeutui pohjoiseen muun muassa kauppa- ja valloitusretkien myötä.⁹⁸ Sekä valtiot että valtiollinen identiteetti olivat vasta muotoutumassa, ja näitä prosesseja tuotettiin jatkuvasti.

Hallinnon kehittämisen aikana valtaa pyrittiin aktiivisesti keskittämään: useita alueeliitoksia tehtiin valtapyrkimysten seurauksena. Lisäksi pohjoismaisten alueiden välillä pyrittiin yhteistyöhön esimerkiksi vuoden 1397 Kalmarin unionin poliittisen liiton keinoin.⁹⁹

Ruotsin valtakunnan perustettiin virallisesti keskiajan pohjoismaisista kuningaskunnista viimeisenä. Alueen poliittisen yhtenäisyyden eräänä suurena

⁹⁸ Nedkvitne 2004, 3; Winroth 2012, 24–31, 102.

⁹⁹ Nedkvitne 2004, 5–6; Sawyer & Sawyer 1993, 71–79; Mitchell 2011, 18.

haasteena oli uskonto, sillä alueiden tehokkaaseen hallintaan vaadittiin sekä hallitsijan että hallitsevissa asemissa olevien miesten virallinen hyväksyntä samasta uskonnosta.¹⁰⁰

Pohjoismaiden keskinäisen kommunikaation lisäksi maat olivat aktiivisesti yhteydessä myös ympäröiviin alueisiin. Erityisesti kaupankäynnin kautta vaihdettiin tavaraa, teknologiaa ja vaikutteita.¹⁰¹ Pohjoismaiset yhteisöt ja viikinkiaikana tai sen jälkeen muodostetut valtiot eivät muodostuneet ja kehittyneet eristyksissä, vaan aktiiviset yhteydet ympäröiviin yhteiskuntiin olivat tärkeitä sekä elinkeinon ylläpidon että asteittaisen länsieurooppalaiseen kulttuuripiiriin liittymisen näkökulmasta.

Yhteydet ympäröiviin maihin sekä kaukaisemmatkin kontaktit eteläisemmille Euroopan alueille näkyvät politiikan ja kaupankäynnin lisäksi myös magian ilmiön ymmärtämisessä sekä magiadiskurssin muotoutumisessa. Diskurssia muokkaavat aina paikalliset olosuhteet, mutta on syytä huomioida myös laajemmat yhteydet, joiden kautta diskurssi sai osan sisällöstään. Katolinen kirkko levitti osaltaan käsityksiä magiasta ja noituudesta Pohjoismaihin, jossa ne saivat paikallisen vaikutuksen myötä omanlaisensa muodon.

2.2 Kristillistyminen ja käännytystyö keskiajan Pohjoismaissa

Kristinuskon leviämisestä voidaan käyttää eri asioita tarkoittavia käsitteitä. Viikinkiajan Pohjoismaissa elämää jänseni osin vielä muinaisusko, vaikka kristinuskoon oli jo 800-luvulla käännytetty jo merkittävä määrä väestöä.¹⁰² Norjan, Ruotsin ja Tanskan alueilla voidaan uskonnon näkökulmasta nähdä yhteisenä nimittäjänä skandinaavinen muinaisusko, jonka norjalaiset valloitusretkillään veivät myös Islantiin.¹⁰³

Anders Winroth on kirjoittanut Pohjoismaiden kristillistymisestä ja käännyttämisprosessista, joilla tarkoitetaan hieman eri asioita. Kristillisten ideoiden ja ajatustapojen hidasta leviämistä Pohjoismaiden alueelle voidaan Winrothin mukaan kutsua kristillistymiseksi. Esimerkiksi arkeologia paljastaa kristillisen hautaustavan ja

¹⁰⁰ Sawyer & Sawyer 1993, 54, 56, 57–58.

¹⁰¹ Nedkvitne 2004, 6, 9.

¹⁰² Sawyer & Sawyer 2003, 147.

¹⁰³ Winroth 2012, 103–104.

kristillisten symboleiden käytön leviämisen vaiheita Pohjoismaiden eri alueilla. Winrothin mukaan tämä prosessi alkoi heti, kun Rooman valtakunnasta tuli virallisesti kristitty, ja jatkui niin kauan, kunnes Pohjoismaat olivat vahvasti kristinuskoa harjoittavia ainakin virallisessa mielessä.¹⁰⁴ Kristillistymisellä tarkoitetaan siis nähdäkseni sitä prosessia, jossa muinaisuskota harjoittava väestö vähitellen omaksuu kristillisiä tapoja sekä kristinuskon esittämän maailmankatsomuksen. Tämä prosessi on tärkeää erottaa virallisesta ja aktiivisesta käännyttämistyöstä, jossa tavoitteena oli kristinuskon aseman virallistaminen hallitsijoiden poliittisen ja taloudellisen aseman vahvistamiseksi.¹⁰⁵

Käännyttäminen Pohjoismaissa tapahtui hitaasti, alkaen 800-luvulla, ja sen voidaan erään tulkinnan mukaan sanoa päättyneen 1200-luvun alussa Ruotsissa piispan kruunatessa kuninkaan. Tämä ele edusti poliittista liittoa kristillisen kirkon ja hallitsijan välillä.¹⁰⁶ 1000-luvulla Ruotsin alueelle alettiin perustaa seurakuntia ja kirkkoja, joihin kaikkiin osoitettiin myös pappi.¹⁰⁷

Pohjoismaiden käännyttäminen kristinuskoon tapahtui aktiivisesti kahden instituution, valtion ja kirkon toimesta. Kuninkaat esimerkiksi määräisivät muinaisuskota edustavia tempeleitä tuhottaviksi, rakennuttivat kirkkoja ja perustivat hiippakuntia. Tämä hitaahko, institutionaalisesti johdettu käännyttäminen tapahtui kuitenkin nopeammin kuin väestön kristillistymisen päättyen eri tulkintojen mukaan 1100-luvun lopulla tai 1200-luvun alussa.¹⁰⁸

Kristinuskon levinneisyydestä ja asemasta pohjoismaisessa yhteiskunnassa 1200-luvulla viestivät Ruotsin alueen lakikokoelmissa samalla vuosisadalla esiintyvät erilliset osiot, kirkkokaaret, jotka erittelevät sääntöjä koskien kristinuskota ja

¹⁰⁴ Winroth 2012, 103–104. Myös Peter Sawyer mainitsee, että muutamat pohjoismaalaiset olivat olleet kosketuksissa kristinuskoon jo ennen Rooman valtakunnan hajoamista. Sawyer 2003, 147.

¹⁰⁵ Winroth 2012, 138.

¹⁰⁶ Winroth 2012, 138.

¹⁰⁷ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2007, 196.

¹⁰⁸ Winroth 2012, 104. Eri tulkinnat riippuvat Winrothin mukaan siitä, mitä tapahtumaa pidetään käännytyksen ns. virallisena loppuna. Myöhemmät vuosiluvut viittaavat piispojen johtamiin kruunajaisiin, jotka edustavat enemmän poliittisia hallinnan välineitä kuin varsinaista hengellistä käännyttämisprosessia. Muun muassa Arnved Nedkvitne on kirjoittanut Norjan ja Islannin käännyttämisprosessin sijoittuvan vuosiin 935–1030. Nedkvitne 2009, 172. Pohjoismaiden välillä on siis eroja käännyttämisprosessin kestossa, mutta aikaväli 800–1200 on nähdäkseni hyvä yleinen aikakehyksen prosessin ajoittamiselle.

uskonnollista elämää.¹⁰⁹ Stephen Mitchell on huomauttanut, että nämä osiot lakikokoelmissa viestivät sekä kristinuskon ja maallisen hallinnon yhteistyöstä että niiden välisistä vallankäytön kiistoista.¹¹⁰

Pohjoismaiden käännyttämisen on nähty tapahtuvan kolmessa päävaiheessa: 800-luvun ensimmäinen vaihe käsitti ensimmäisten lähetyssaarnaajien saapumisen Pohjois-Eurooppaan. Toisessa vaiheessa noin vuosien 960–1020 välillä monia skandinaavisia kuninkaita kastettiin kristityiksi.¹¹¹ Yleisesti Pohjoismaissa käännyttämisprosessin viimeinen kehitysaskel oli pysyvän kristillisen infrastruktuurin rakennuttaminen sekä piispanistuinten perustaminen, ja 1100-luvun puoleenväliin mennessä ainakin Norjassa ja Tanskassa kirkon hiippakunnat olivat perusteiltaan jo vakiintuneet.¹¹²

Muinaisuskon harjoittaminen myös virallisen käännyttämisen jälkeen ja kristinuskon sulautuminen vanhempien uskomuksien elementteihin oli yleistä, vaikka kristillinen maailmankatsomus oli virallisesti yhteiskuntaan levitettykin. Yleisellä tasolla voidaan luonnehtia, että kristinusko hyväksyttiin suurimmassa osassa Pohjoismaita yleiseksi uskonnoksi vuoden 1000 aikana ja se syrjäytti muinaisuskon suurimmalta osin Norjan ja Tanskan alueilla. Ruotsin ja Suomen alueella muinaisusko ei väistynyt aivan samassa tahdissa, vaan vanhoja tapoja ja uskomuksia esiintyi ja niitä harjoitettiin vielä pitkään kristinuskon rinnalla.¹¹³

Tutkielmassa tarkasteltavan lähdemateriaalin syntyaikana kristinuskolla oli eri Pohjoismaiden välillä esiintyvistä eroista huolimatta jo vakiintunut rooli yhteiskunnassa, ja kirkko kykeni siten vaikuttamaan yhteiskunnassa esiintyviin ajattelumalleihin ja tapoihin. Kristinuskoon liittyvät osiot lakikokoelmissa ilmentävät uskonnon vaikutusta ja asemaa Pohjoismaissa ja ovat olennainen osa myös magian diskurssin tarkastelua. Magian diskurssin muodostumiseen liittyi siten olennaisesti eri yhteiskunnassa vaikuttaneiden ryhmien keskinäinen kommunikaatio.

¹⁰⁹ Esimerkiksi tässä työssä käytettävät lakikokoelmat 1200-luvulta sisältävät kaikki uskonnollista elämää koskevan osion. Kokoelmat ovat vanhempi ja nuorempi Länsi-Götanmaan laki, Upplannin laki ja Smälannin laki. Schlyter, 1822–1877, vol. 1, 3, 6.

¹¹⁰ Mitchell 2011, 20, 213.

¹¹¹ Winroth 2012, 104.

¹¹² Nedkvitne 2004, 36; Winroth 2012, 104.

¹¹³ Orrman 2004, 421–425, 455.

2.3 Kehittyvän valtion organisaatioiden muodostaminen ja järjestely

Pohjoismaisten valtioiden muodostamisen ja käännytystyön jälkeen seuraava vaihe valtioiden kehityksessä on nähty olleen maallisen ja kirkon organisaatioiden muodostaminen ja järjestely. Näillä organisaatioilla oli keskus- ja paikallishallinnot, jotka kontrolloivat valtioiden oikeudellisia ja hallinnollisia rakenteita. Tämä kehitysprosessi oli hidasta ja sen voidaan katsoa alkaneen noin 1100-luvun puolivälistä. Poliittisten organisaatioiden kehityksen taustalla on eräänä syynä nähty olevan viikinkien valloitusretkien loppuminen ja väestönkasvu, joka johti valtaapitävien kasvaneeseen tarpeeseen kerätä varallisuutta oman alueen väestöltä. Maallisen hallinnon lisäksi myös kirkko osittain hyötyi tilallisten verottamisesta ja pystyi siten vaikuttamaan sosiaalisen järjestyksen rakentamiseen ja ylläpitoon sekä yhteistyöhön maallisten hallitsijoiden kanssa.¹¹⁴

Vallan keskittäminen oli olennainen osa hallinnon kehittämisprosessia, jossa oikeudellista valtaa pyrittiin siirtämään paikallisilta käräjiltä valtion ja kirkon hallintaan. Sekä valtion että kirkon organisaatio ulottivat valtaansa paikallisiin maalais- ja kaupunkilaisyhteisöihin asti seurakuntien pappien, tuomareiden ja voutien toiminnan kautta.¹¹⁵

Käräjät¹¹⁶ olivat Pohjoismaissa merkittävä osa juridista ja poliittista kulttuuria. Käräjillä käsiteltiin lakirikkomusten lisäksi myös yhteisöllisiä ja poliittisia kiistakysymyksiä.¹¹⁷ Vain aikuiset miehet pääsivät aktiivisiksi tekijöiksi käräjillä lukuun ottamatta esimerkiksi synnytyksessä tapahtuneiden lapsikuolemien käsittelyä, sillä synnytys ja siihen liittyneet asiat miellettiin vain naisille kuuluvaksi tapahtumaksi.¹¹⁸ Käräjillä oli käytössä kaksi erilaista oikeudellista menettelytapaa: niin sanottu valanvannoijen käyttö tai valamiehistön käyttö. Ei ole kovinkaan selvää, miksi eri oikeuskäsittelyissä käytettiin eri menettelyä. Kumpikin menettely kuitenkin koostui kahdentoista miehen joukosta, tosin valan vannomisen yhteydessä määrän on tiedetty vaihtelevan.¹¹⁹ Vallan keskittämisyhtymyksistä huolimatta käräjien vahvasta asemasta

¹¹⁴ Helle 2003, 352.

¹¹⁵ Nedkvitne 2004, 36.

¹¹⁶ Käräjät kirjoitetaan nykyruotsiksi *ting*, lähdemateriaalissa vaihtelevin sanamuodoin, usein kuitenkin muodossa *þing*.

¹¹⁷ Ekholst 2014, 15.

¹¹⁸ Ekholst 2014, 21.

¹¹⁹ Ekholst 2014, 15.

yhteiskunnassa viestii 1200-luvun lakiteksteissä mainitut toimet: lainrikkojat saatettiin usein kärkeä käräjille vietäviksi, jossa todistuksesta riippuen he joko saivat tuomion tai vapautuivat syytteestä.

Kehittyvien pohjoismaisten valtioiden tavoin myös katolinen kirkko pyrki järjestäytymään ja parantamaan otettaan yhteiskunnassa. 1100-luku merkitsee tärkeää käännekohtaa kirkon kontrollin kasvussa. Kirkon perusteet oli ehditty tähän mennessä valaa ja seurakuntien rajat olivat ainakin Tanskan ja Norjan alueella selvät. Vuosina 1073–1085 hallinneesta paavi Gregorius VII:stä nimensä saanut, niin sanottu gregoriaaninen reformi, vaikutti 1100-luvulla Euroopan alueella. Reformin tavoitteena oli luoda valtiosta erillinen, yhtenäinen ja vahva kirkko-organisaatio, ja sen vaikutukset ulottuivat Pohjois-Eurooppaan asti. Kirkon asemaa vahvisti tänä aikana Pohjoismaissa esimerkiksi vuonna 1103 perustettu arkkiepiispanistuin Tanskassa. Viisikymmentä vuotta myöhemmin myös Nidarosiin ja vuonna 1164 Lundiin perustettiin arkkiepiispanistuimet.¹²⁰

Vallan keskittämiseen pyrkineet uudistukset johtivat vähitellen valtion ja kirkon erillisten organisaatioiden kehitykseen, vaikka yhteistyötäkin organisaatioiden välillä esiintyi.¹²¹ Kirkon kirjoittamat tekstit pyrkivät uskonnollisen informaation yhdenmukaisuuteen, eikä niitä haluttu asettaa muunneltaviksi papiston tai maallikoiden toimesta. Kirkolle luku- ja kirjoitustaito oli ensisijaisen tärkeää, sillä keskushallinnon organisoima ideologinen sopusointu olisi ollut mahdotonta ilman kirjoitettua materiaalia.¹²² Kirkon toiminta osaltaan siis tuki ja edesauttoi kirjoitetun materiaalin, kuten lakien käytön yleistymistä.

Suurten organisaatioiden kasvu ja pyrkimykset vallan keskittämiseen Pohjoismaissa merkitsivät asteittaista sosiaalisten normien ja tapojen muutosta. Kirkon ja yhä kehittyvän ja muotoutuvan valtion organisaatiot ulottivat vaikutusvaltansa maaseudun ja kaupunkien yhteisöihin. Kirkolla ja maallisen vallan toiminnalla voidaan nähdä olleen samankaltaisia tavoitteita toistensa kanssa: paikallisten päälliköiden kiistat haluttiin lopettaa, ja sosiaalinen kontrolli haluttiin siirtää päälliköiltä ja

¹²⁰ Nedkvitne 2004, 36–37.

¹²¹ Nedkvitne 2004, 36–37.

¹²² Nedkvitne 2004, 243, 244.

kansankokouksilta keskitetylle hallinto-organisaatiolle, kuten kuninkaille ja piispoille.¹²³

Kahden vallasta keskustelevan organisaation kehitys loi yhteiskuntaan hiljalleen yhä jäsennellympää rakennetta sosiaalisen kontrollin ja auktoriteettien vallan keskittämisen ja kasvun myötä. Olennaista lakitekstien ja magian diskurssin tarkastelun yhteydessä on muistaa, että teksteissä näkyvät molempien organisaatioiden tavoitteet ja keskinäinen kommunikaatio. Valtion ja kirkon organisaatioiden toiminnalla oli magian diskurssin muotoilussa keskeinen rooli, johon syvennyttään tarkemmin luvuissa 3 ja 4.

2.4 Pohjoismaisten lakitekstien taustaa

Samoihin aikoihin, kun suuret organisaatiot valtasivat uutta jalansijaa yhteiskunnasta levittäen vaikutusvaltaansa ja keskittäen hallintoa, maallisia lakeja on alettu kirjoittaa muistiin. Yksi merkittävä tekijä, jonka avulla valtaa onnistuttiin valtion ja kirkon organisaatioille keskittämään, oli kirjoitustaidon käyttöönotto lakitekstien muodossa. Lainsäädännön kontrollointi teki vallankäytöstä kestävämpää ja ennustettavampaa.¹²⁴

Pohjoismaiden varhaiskeskiajalta ei ole säilynyt nykyaikaan kirjoitettua materiaalia. Varhaisin kirjallinen julistus, joka on säilynyt vain kopiona Tanskasta, kertoo tapahtumista vuodelta 1085. Varhaisin kirjallinen lähde Ruotsista on muutamia vuosikymmeniä myöhemmin. Monen tyyppisiä tekstejä, kuten esimerkiksi pyhimysten elämäkertoja, saagoja ja lakikokoelmia kirjoitettiin muistiin 1100- ja 1200 -luvuilla, mutta vasta 1300-luvun myöhemmällä puoliskolla tekstit monipuolistuivat ja niiden määrä kasvoi.¹²⁵

Ennen lakien muistiin kirjoittamista niiden on tulkittu periytyneen suullisena perimätietona, josta erityiset lainlukijat pitivät huolta.¹²⁶ Esimerkiksi islantilaisissa saagoissa mainitaan erikseen ”lainlukija”, jonka tehtävänä on ollut lakien ääneen ilmoittaminen.¹²⁷ Ruotsin alueen maakuntalait asettuvat suullisen ja kirjallisen kulttuurin välimaastoon, ja suullisen kulttuurin kommunikaatiokeinojen on tulkittu

¹²³ Nedkvitne 2004, 36, 75.

¹²⁴ Nedkvitne 2004, 152.

¹²⁵ Sawyer & Sawyer 1993, 1.

¹²⁶ Sjöholm 1976, 12; Nedkvitne 2004, 75; Mitchell 2011, 149; Strauch 2011, 3.

¹²⁷ Mitchell 2011, 149.

näkyvän 1200-luvun lakiteksteissä.¹²⁸ Esimerkiksi vanhemman Länsi-Götanmaan lain mainitsevat mahdolliset magian uhrit, nainen tai lehmä, ovat muinaisruotsissa alkusoinnullisia sanoja, *kono ællær ko*.¹²⁹ Alkusointuisuus toistuu myös nuoremmassa Länsi-Götanmaan laissa 1200-luvun loppupuolelta: *firi giær cona ko æller bo. cono æller bonde*. Käännettynä laki ilmoittaa, että jos nainen saadaan kiinni itse teossa ”tuhoamassa lehmiä tai karjaa, naisen tai miehen”, hän tästä hyvästä menettää henkensä.¹³⁰

Lakeja myös päivitettiin, ja eri osioiden muutokset heijastelevat eri aikakausina tapahtuneita muutoksia käsityksissä ja asenteissa.¹³¹ Esimerkiksi Kristofferin maanlaki vuodelta 1442 perustuu pitkälti edeltäjäänsä, Maunu Eerikinpojan maanlakiin noin vuodelta 1350.

Varhaisin kirjoitettu maallinen informaatio on säilynyt meille lakitekstien muodossa, ja niiden päätarkoituksena oli välttää tulevia konflikteja.¹³² Lakitekstien on tulkittu olleen vahvasti yhteydessä käännytysprosessiin ja kristinuskon vaikutteisiin.¹³³ Keskiaikaisten maallisten ja kirkollisten lakitekstien asenteiden juuret on nähty olevan peräisin myöhäisantiikin teksteistä Välimeren alueelta. Ajatuksia käsiteltiin myöhemmin kirkon oppineiden teksteissä, ja erityisesti Augustinuksen ja Isidorus Sevillalaisen teksteillä oli vaikutus käsityksiin magiasta läpi keskiajan. Myös myöhäisantiikin runoilijat ja kirjailijat, kuten esimerkiksi Vergilius, Horatius ja Plinius käsitelivät teksteissään magiaa. Euroopan germaaniset valtakunnat 400-luvun jälkeen, Kaarle Suuren ajan lainsäädäntö 700-800-luvuilla sekä myöhemmät penitentiaalikirjat ja synodaalistatuutit täydensivät ja levittivät käsityksiä magiasta.¹³⁴ Nämä ideat olivat pohjana ja ohjeena hallitsijoille ja kirkon auktoriteeteille, jotka kohtasivat Pohjoismaissa perinteistä kansanuskoa harjoittavaa väestöä. Magiaa ja noituutta

¹²⁸ Söderberg & Larsson 1993, 121. Birgit ja Peter Sawyer ovat kritisoineet tulkintaa lakien suullista perinteestä. Heidän mukaansa esimerkiksi lakiteksteissä esiintyvä allitteraatio viittaa enemmän latinan kielen perinteeseen kuin tekstien muistamiseen liittyviin tekniikoihin. Sawyer & Sawyer 1993, 19.

¹²⁹ Schlyter 1822-77, 1: 36-41.

¹³⁰ Schlyter 1822-77, 1: 153.

¹³¹ Mitchell 2011, 150.

¹³² Nedkvitne 2004, 243.

¹³³ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2007, 203.

¹³⁴ Peters 2002, 175-176, 194.

käsitteleviä tekstejä ei 1300-1400-luvuillakaan ollut kaikista teksteistä kuin pieni osa.¹³⁵

Myös kirkon aktivoituminen organisaationsa sisäisten säännösten muodostamisen ja tarkentamisen suhteen tapahtui samoihin aikoihin. Vuoden 1140 jälkeen paavillinen kuuria alkoi muodostaa entistä järjestelmällisempää säännöstöä, joka nykyisin tunnetaan kanonisena lakina. Kanonisen lain tavoitteena oli ensinnäkin säädellä papiston toimintaa sekä ratkaista kirkon sisäisiä riitatapauksia. Kirkolle oli erityisen tärkeää kyky ratkaista itse omat riitatilanteensa, jotta organisaation olisi mahdollista pysyä itsenäisenä.¹³⁶ Toiseksi, kanonisen lain tähtäimessä oli muuttaa maallisen väestön toimintaa gregoriaanisen reformin mukaiseksi, ja kirkon uskonnollinen vaikutus on nähtävissä myös kirkon ulkopuolisessa lainsäädännössä.¹³⁷ Kirkon säännöstö muun muassa luetteli ja määritteli papiston eri jäsenien tehtäviä. Kirkko pyrki organisaationa huolehtimaan papistonsa uskonnollisen toiminnan puhtaudesta ja järjestäytyneisyydestä, joka heijastui luonnollisesti myös hengellistä elämää koskevien ohjeellisten tekstien sisältöön.

Katolinen kirkko oli jo pitkään ennen 1200-lukua käsitellyt magiaa virallisissa lakiteksteissään. Kuitenkin vasta 1100-luvulla yliopistolaitoksen kehitys tarjosi mahdollisuuden kirkkolakien tehokkaammalle systemaattiselle järjestämiselle. Vuonna 1140 bolognalainen munkki Gratianus kirjoitti teoksensa *Decretum*, josta tuli vakioteksti kirkolle ympäri Eurooppaa ja joka lisäksi toimi pohjana kirkon kanonisen lain säännöstölle.¹³⁸ Pohjoismaihin Gratianuksen ohjeisto päätyi jo 1100-luvun puolessavälissä, jolloin Norjassa syntyi lakiteos, jolla pyrittiin päivittämään norjalainen kirkkosäännöstö samaan linjaan Gratianuksen *Decretumin* kanssa.¹³⁹ Pohjoismaissa oltiin siis hyvin tietoisia katolisen kirkon opinkappaleista sekä kirkon käsitysten muutoksista. Katolisen kirkon virallista ohjeistoa koskien kirkkolakien sisältöä pyrittiin Pohjoismaissa myös aktiivisesti ylläpitämään ja päivittämään.

¹³⁵ Peters 2002, 176.

¹³⁶ Nedkvitne 2004, 44. Vuosi 1140 on tässä merkitty kanonisen lain synnyn rajapyykiksi, sillä tällöin Gratianuksen teoksen *Decretum Gratiani* on oletettu valmistuneen. Gratianusta on pidetty kanonisen tieteen isähahmona, sillä hänen teostaan luettiin laajasti eurooppalaisissa yliopistoissa ja sitä käytettiin etenevissä määrin myös kirkollisen oikeuden yhteydessä. Gratianuksen roolista kanonisen lain muodostajana ks. Hersperger 2010, 39–62.

¹³⁷ Nedkvitne 2004, 44.

¹³⁸ Brundage 1995, 47–49; Bailey 2007, 110.

¹³⁹ Mitchell 2011, 158.

Kanoninen laki ulottui koskemaan yhteiskunnan kaikkia osa-alueita, ja periaatteessa kaikilla yhteiskuntaluokilla oli ainakin jossakin määrin tietoutta kanonisen lain säännöistä. Niin kutsuttu *ius commune* -laki tai roomalais-kanoninen yhtenäisöikeus, joka koostui kanonisesta oikeudesta sekä siviililaista, vaikutti rinnan paikallisten lakien kanssa. Kanoninen laki oli siten läheisessä yhteydessä maalliseen lakiin, joka aiheutti toisinaan kiistoja kirkon ja maallisten hallitsijoiden välillä.¹⁴⁰

Järjestäytyvän valtion sekä auktoriteettia tavoittelevan kirkon muodostaessa organisaatioitaan pyrkimykset kontrolloida väestöä paremmin ilmenivät säännösten ja lakitekstien entistä tarkempaan muotoiluun ja muistiin kirjoittamiseen. Maallinen hallinto siirtyi asteittain kirjoitetun lain käyttöön, eikä tukeutunut enää lainlukijoiden muistiin. Valtion vallan keskittämisyhtymien tuloksena syntyneet lakikokoelmat ja niiden eri elämäntilanteita koskevat säännöt heijastelevat sitä, miten kehittyvä valtio pyrki Pohjoismaissa kansalaistensa toimintaa säätelemään ja turvaamaan.

Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita Taalainmaan lakikokoelmaa 1300-luvulta, jossa luetellaan sääntöjä ja rikoksia vastaavia rangaistuksia esimerkiksi surmatöistä, maan myynnistä ja viljelystä, avioliiton solmimisesta, erilaisista varkauksista, perinnöstä ja monista muista aiheista.¹⁴¹ Rangaistavalle langetettava sakko oli tapana jakaa kolmeen osaan: yksi osa kuninkaalle, yksi piispalle ja yksi ”kaikille muille”.¹⁴² Yhteiskunnassa vaikuttavat organisaatiot ilmenevät myös sakkojen maksussa: sekä valtio että kirkko vaatii rikkomusten sovittamisesta osansa.

Voimme olettaa, että keskiajan lakitekstejä koottaessa niihin on merkitty muistiin sellaisia tekoja ja ilmiöitä, joita yhteisöissä todella esiintyi ja jotka koettiin riittävän vakaviksi, jotta niistä kannatti antaa rangaistus. Ruotsalaisten maallisten lakien on tutkimuksessa tulkittu heijastavan jo muuttunutta yhteiskuntaa sen sijaan että laeilla olisi pyritty muuttamaan ihmisten tapoja toimia.¹⁴³ Laissa säädettyihin rikkomuksiin lukeutuivat usein myös noituuden ja magian harjoittaminen. 1200-luvun alkupuolelta 1400-luvulle asti lakiteksteistä löytyy mainintoja magiasta ja noituudesta, usein väkivallantekona mutta myös *superstitioon* liittyvinä varoituksina. Magiaan liittyvät

¹⁴⁰ Brundage 1995, 176–177.

¹⁴¹ Esimerkit kerätty teoksesta Holmbäck & Wessén 1936.

¹⁴² Holmbäck & Wessén 1936, 8: *Boten skall treskiftas: en lott tage konungen, den andra biskopen, den tredje alle män*. Muita esimerkkejä erilaisten lainrikkomusten sakoista ks. esim. Holmbäck & Wessén 1936, 4, 8–9, 29–30.

¹⁴³ Ekholst 2014, 7.

maininnat toistuvat lakiteksteissä ympäri Pohjoismaiden, joten voidaan olettaa, että kyseessä on ollut aikalaisille hyvin todellinen asia, koska siihen puututtiin myös lainsäädännön tasolla.

Tulevissa luvuissa pohditaan tarkemmin lainsäätäjien käyttämän magiadiskurssin luonnetta. Huomionarvoista on esimerkiksi se, millaisia rangaistuksia lakitekstit asettavat rikoksesta syytetyille riippuen esimerkiksi sukupuolesta. Lisäksi ajallinen muutos lainsäätäjien tavoissa käsitellä magiaa diskurssissaan on ilmiö, joka heijastaa muitakin yhteiskunnallisia muutoksia.

Lopuksi voidaan palata muutamiin huomioihin, jotka viestivät meille Pohjoismaiden 1200- ja 1300-lukujen yhteiskunnallisesta ja poliittisesta tilanteesta sekä siihen, miten magian diskurssin tarkastelu suhteutuu näihin teemoihin. Aikakauden lakiteksteissä esiintyvät, uskonnollista elämää koskevat osiot paljastavat osaltaan vihjeitä kirkon vallan leviämisestä. Maallisen valtionhallinnon koneiston tuottamista lakiteksteistä voimme nostaa esille sellaisia pohjoismaisen yhteisön osa-alueita, joihin haluttiin kiinnittää huomiota virallistamalla ja vahvistamalla niitä koskevia säännöstöjä. Koskemattomuutta, omaisuutta ja sen suojaa sekä avioliiton pyhyyttä koskevia sääntöjä on paljon. Lisäksi papiston tehtäviä ja velvollisuuksia on määritelty myös maallisen hallinnon lakiteksteissä. Rikoksia ja rikkomuksia vastaavat sakko- tai muut rangaistukset viestivät järjestäytyvän hallinnon pyrkimyksistä hallita yhteisöjä yhä tarkemmalla otteella. Magian käyttöä sekä siihen liittyviä rangaistuksia on lueteltu useissa pohjoismaisissa lakikokoelmissa, ja lisäksi myös kirkon omiin lakikokoelmiin kuuluu osioita magiasta sekä papiston säännelystä suhteesta magiaan ja maagisiin toimiin.

Diskurssin käyttämiseen liittyy aina olennaisesti myös vallankäyttö.¹⁴⁴ Valtion ja kirkon kehittyvät organisaatiot olivat mukana vaikuttamassa pohjoismaisen magiadiskurssin muotoutumiseen, ja esimerkiksi sanavalinnoillaan tuottivat ja ylläpitivät käsitystä magiaan sekä jäsensivät omaa suhtautumistaan siihen. Vaikka diskurssin tarkastelussa on kyse sitä esittävien tekstidisteiden tulkinnasta, on tärkeää

¹⁴⁴ Foucault 1975, 27–28; Dreyfus & Rabinow 1982, 77, 109.

huomioida myös siihen yhteiskuntaan vaikuttaneet ulkopuoliset voimat, jossa diskurssi muotoutui.

Seuraavissa luvuissa paneudutaan tarkemmin teksteistä löytyviin mainintoihin magiasta sekä siihen, mitä nämä maininnat kertovat valtaa käyttävien organisaatioiden magiadiskurssista. Suurten organisaatioiden kehitys ja väestön toiminnan tarkentunut kontrolli ei selvästi merkinnyt pelkästään rangaistusten ja sääntöjen asettamista, vaan myös yksilön oikeuksien selkeyttämistä ja puolustamista esimerkiksi perintöoikeuksien ja maanviljelyalueisiin liittyvissä kysymyksissä ja siten yhteiskuntajärjestyksen ja yhteisöjen turvallisuuden tarkempaa ylläpitoa. Kun lähdetään tarkastelemaan tarkemmin magian esiintymistä lakiteksteissä, on hyvä pitää mielessä, että magian ja noituuden narratiivi lakiteksteissä ei lainsäätäjien näkökulmasta tarkoittanut lähtökohtaisesti silmitöntä pelkoa tai vihaa ilmiötä kohtaan, vaan myös halua järjestää yhteiskuntaa tehokkaammin uudelleen pyrkimällä turvaamaan sosiaalinen ja uskonnollinen yhtenäisyys, järjestys ja rauha.

3. Magian diskurssi lakiteksteissä 1200-luvulta 1300-luvun alkupuolelle

Magian ilmiö on eri aikakausina kohdannut sekä moraalista että laillista vastarintaa. Laillinen vastustus on useimmiten keskittynyt sellaisiin magian käytäntöihin tai ideoihin, joiden uskottiin tuottavan erityistä haittaa tai joiden nähtiin täyttävän rikoksen tuntomerkit.¹⁴⁵ Tarkasteltaessa lainsäätäjien suhtautumista magiaan on syytä kohdistaa katse paikallisesti siihen, millainen oli heidän käyttämänsä diskurssi. Tätä diskurssia tuotettiin yhteiskunnassa monella tavoin sekä maallikoiden että ylempien kansanluokkien toimesta. Maallikot vaikuttivat diskurssin ylläpitoon ja muotoon esimerkiksi hyväksymällä erilaisia käsityksiä magiasta tai tekemällä tekoja, jotka ajan yhteiskunnassa ymmärrettiin magiaksi. Myös erilaiset rituaalit, joita maallikot tai oppineisto saattoi harjoittaa, saatettiin mieltää magian harjoittamiseksi, vaikka yksimielisyyttä asiasta ei liene ollut. Erilaiset uskomukset, asenteet ja teot tai tekemättä jättämiset ovat kaikki sosiaalisten tekojen muotoja, ja magia ilmenikin yhteiskunnassa

¹⁴⁵ Bailey 2007, 107.

siten sekä tietona että diskursiivisena käytäntönä.¹⁴⁶ Tieto magiasta muotoutui eri toimijoiden kokemusten ja tulkintojen kautta paikalliseksi diskurssiksi, joka heijasti sitä käyttävien toimijoiden tavoitteita ja käsityksiä. Tässä luvussa käsitellään magian diskurssia käyttäen apuna lähdemateriaalin temaattista jaottelua: magiaa tarkastellaan erityisesti väkivallan näkökulmasta, mutta myös *superstitio* ja herjaukset nousevat analyysissä esiin.

3.1 Lakitekstien diskurssin perusta

Teot, jotka ilmentävät diskurssia käytännössä, käyvät keskustelua vallankäytöstä sekä tiedon hallinnasta. Magia diskursiivisena kategoriana esiintyy eri tyyllisissä menneisyyden lähteissä eri muodoissa, ja representaatiot magiasta vaihtelevat alueittain. Näillä representaatioilla oli yhteiskunnassa voimakas kyky marginalisoida ihmisiä, joten niiden muotoihin ja käyttöön liittyi erottamattomasti vallankäyttö. Representaatioita voidaan tulkita ymmärtämällä niitä ympäröinyt sosiaalinen ja poliittinen konteksti, ja siksi magian diskurssin tarkastelu enemmän paikallisena kuin universaalina ilmiönä edesauttaa ilmiön syvemmän ymmärtämisen.¹⁴⁷ Magian ilmiöön liittyy olennaisesti kuitenkin ajallisesti pitkän jatkumon stereotyyppiset käsitykset sekä ilmiöön asennoituminen. Näitä paikallisia tekijöitä laajempia diskurssiin vaikuttavia elementtejä ei voi jättää ilmiön analysoinnin ulkopuolelle, mutta siitä huolimatta on tarkastelussa otettava huomioon diskurssin paikallinen vaihtelu. Pohjoismaisten lakitekstien tapa keskustella magiasta paljastaa kiinnostavia asioita siitä, miten lainsäätäjien instituutiot, valtio ja kirkko, suhtautuivat magiaan ja miten diskurssi ja suhtautuminen magiaan muuttuu lakiteksteissä eri aikoina.

1200-luvulla, jolloin tutkielman lähdemateriaalin varhaisimmat tekstit ovat muotoutuneet, magian diskurssi oli jo hyvin vanha. Magian diskurssia oli pitkään ennen 1200-lukua kristinuskon toimesta käytetty toiseuttamaan kirkon oppien vastustajia sekä ajatuksia, jotka eivät sopineet oikeaoppiseen uskoon. Kristillinen maailmankuva oli täynnä vastinpareja, ja magia toimi usein demonisena polariteettina puhtaalle uskolle.¹⁴⁸ Huomattava on kuitenkin, että usein kirkko myös hyväksyi rahvaan

¹⁴⁶ Stratton 2007, 16, 18.

¹⁴⁷ Stratton 2007, 16, 18.

¹⁴⁸ Stratton 2007, 107.

harjoittamia uskonnollisuuden tapoja, jotka eivät välttämättä perustuneet kristinuskon oppeihin.¹⁴⁹ Magian diskurssi oli siis varsin häilyvä – yhteisesti rajattuja käsityksiä tai toteutettuja käytäntöjä ei voida luetella. Magian tarkastelu sosiaalisena diskurssina hyötyy siksi keskittymisestä aiheeseen paikallisella tasolla retoriikan käyttäjien näkökulmasta.¹⁵⁰

Tässä työssä tarkastelu on rajattu yhteen lähderyhmään, joka on laadittu yhden yhteiskuntaryhmän toimesta. Sekä maallisten että kirkollisten lakitekstien työstäjät keskiajalla olivat koulutettua, miespuolista väestöä.¹⁵¹ Tekstit eivät kuitenkaan heijasta vain lainsäätäjien näkökulmaa, sillä diskurssin muotoutuminen syntyi vuorovaikutuksessa eri yhteiskuntaryhmien kesken. Voidaankin ajatella, että lakimateriaaliin päätyneet käsitykset magiasta heijastavat sekä laajempia, yleiseurooppalaisia mielikuvia ja tietoutta magiasta sekä paikallisella tasolla ilmenneitä, ongelmia aiheuttaneita ilmiöitä, joita haluttiin lainsäätäjien toimesta kontrolloida. Christine Ekholstin tutkimus tukee tätä käsitystä lakitekstien luonteesta: lakisäädökset olivat aina jollakin tasolla yläluokkien näkökulman muokkaamia, mutta teksteissä näkyvät monen yhteiskuntaluokan intressit, joiden keskinäisten neuvottelujen tulos lakitekstit ovat. Ekholst huomioi, että hallitsevan luokan ja muiden kansanosien välillä on täytynyt olla keskustelua, jonka kautta eri näkökulmat yhteiskunnan toiminnasta muodostettiin. Lakien yksi tärkeimmistä tehtävistä oli sosiaalisten suhteiden määrittely ja säätely. Tekstit eivät välttämättä kuvaa yhteiskuntaa sellaisena kuin se oli, vaan enemmänkin sellaisena kuin lainsäätäjät ja yläluokka uskoivat tai halusivat sen olevan. Ekholstin mukaan on noudatettava varovaisuutta, kun tulkitaan konfliktien selvittämistä lakitekstien kautta. Tekstit paljastavat niiden problemaattisuudesta huolimatta kuitenkin viitteitä siitä, miten yhteiskunnan jäsenten odotettiin käyttäytyvän.¹⁵² Lisäksi ruotsalaisen lakimateriaalin on nähty muutokseen pyrkimisen sijaan heijastaneen jo muuttunutta yhteiskunnan tilaa.¹⁵³ Muutoksia lakiteksteihin tehtiin siis määrätietoisesti, ja niitä päivitettiin yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin sopiviksi. Näitä ajatuksia seuraten onkin perusteltua tarkastella lakitekstien magiadiskurssia niissä useimmin esiintyviin teemoihin nojaten,

¹⁴⁹ Kieckhefer 1994, 822; Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 18; Bailey 2007, 108.

¹⁵⁰ Stratton 2007, ix.

¹⁵¹ Sawyer & Sawyer 1993, xiv; Brundage 1995, 3; Hanawalt & Wallace 1999, x.

¹⁵² Ekholst 2014, 9–10.

¹⁵³ Ekholst 2014, 7.

sillä diskurssiin aktiivisesti valitut aihepiirit paljastavat, mitä lainsäätäjät pitivät muistiin merkitsemisen arvoisena.

Johdannossa esitettyä tematisointia käytetään apuna erityisesti tässä luvussa. Perehdyn seuraavaksi siihen, miten lakiteksteissä usein esiintyvä, magian keinoin tehty väkivalta ilmentää magian diskurssia. Sukupuoli on olennainen tekijä, kun tarkastellaan keskiajan väkivallan ilmentymiä, joten se on nivottu tematisoinnissa erityisesti väkivallan yhteyteen. Alaluvussa 3.3 tarkastellaan herjausten merkitystä magian diskurssissa, ja alaluku 3.4 keskittyy syventämään ymmärrystä kirkon magiadiskurssista sekä mitä se kertoo lainsäätäjien suhtautumisesta magian ilmiöön.

3.2 Magia, väkivalta ja sukupuoli

Väkivalta keskiajan yhteisössä oli yleistä ja osa sosiaalista järjestelmää, ja hyväksyttyä ja sääntöjenmukaista väkivaltaa sai harjoittaa varsin avoimesti. Sille oli kuitenkin olemassa omat sääntönsä ja rajoituksensa, eikä väkivalta ollut kontrolloimatonta. Väkivaltaisista teoista rangaistiin niiden ollessa laittomia ja yleisten sääntöjen ulkopuolella tehtyä.¹⁵⁴ Väkivalta keskiajan yhteiskunnassa voidaan Dag Lindströmin mukaan jakaa yleisesti neljään eri kategoriaan: henkilökohtaiseen väkivaltaan, joukkoväkivaltaan, organisoituun laittomaan väkivaltaan kuten rosvous sekä organisoituun ja legitimoituun väkivaltaan, kuten armeijan toimintaan. Lindström on tämän jaottelun lisäksi luonut toisenlaisen, mielestäni paremman jaottelun, jota voi hyödyntää lakitekstien väkivaltakuvausten tarkastelussa. Lindström jakaa väkivaltaiset teot laillisiin ja laittomiin. Hän asettaa laillisen väkivallan kategoriaan henkilökohtaisen väkivallan, kuten esimerkiksi lasten kurittamisen, lailliset rangaistukset sekä esimerkiksi armeijan suorittamat väkivallanteot. Laittoman väkivallan kategoriaan Lindström asettaa henkilökohtaisen väkivallan, kun se tapahtuu tapon, murhan, pahoinpitelyn ynnä muun muodossa, laittomat väkivallanteot instituutioiden sisällä sekä organisoidun väkivallan esimerkiksi rosvouksen muodossa.¹⁵⁵

Kuolemaan johtava väkivalta jaettiin keskiajalla kahteen kategoriaan, tappoon ja murhaan. Tärkein tekoa määrittävä tekijä oli teon luonne: jos tappaja oli toiminut salassa ja mahdollisesti yrittänyt piilottaa tekonsa, määriteltiin teko murhaksi. Murha

¹⁵⁴ Ekholst 2014, 76–77.

¹⁵⁵ Lindström 1988, 90.

ymmärrettiin pahemmaksi teoksi kuin tappo ja siihen suhtauduttiin eri tavoin, koska murhan tekotapa oli halveksutumpi.¹⁵⁶

Muotoutuva valtio piti hallussaan oikeutta harjoittaa legitiimiä väkivaltaa esimerkiksi rikoksista jaettavien rangaistusten muodossa.¹⁵⁷ Laillisen väkivallan harjoittaminen oli kehittyvälle valtiolle erittäin tärkeä vallankäytön väline.¹⁵⁸ Keskiajan oikeusjärjestelmä taas keskittyi käsittelemään laittoman väkivallan kategoriaan osuvia tekoja.¹⁵⁹ Myöhäiskeskiajan Ruotsissa oikeuteen ei viety ainoastaan vakavia, kuolemaan johtavia väkivallantekoja vaan myös lievempiä tapauksia, kuten lyöntejä. Pienempienkin väkivallanteiden on arvioitu olleen vakavasti otettavia, sillä niitä on tuotu oikeuden eteen usein.¹⁶⁰ Erityisesti kuitenkin vakavista, sosiaalisten sääntöjen ulkopuolisista pahoinpitelyistä ja niiden vaatimista oikeustoimista löytyy todisteita ruotsalaisessa lakimateriaalissa: esimerkiksi Taalainmaan laissa määrätään sakko pojalle, jos hän lyö isäänsä.¹⁶¹

Väkivalta oli keskiajalla hyvin sukupuolittunut ilmiö. Vaikka periaatteessa kaikilla oli mahdollisuus käyttää väkivaltaa, tietynlaiset sosiaaliset säännöt jakoivat väkivallan käyttöoikeutta epätasaisesti eri yhteiskuntaryhmien ja sukupuolten edustajien välillä.¹⁶² Väkivalta, aggressiivisuus ja rohkeus yhdistettiin vahvasti miehisyyteen, ja naisilla oletettiin päinvastoin olevan vastakkaisia luonteenpiirteitä, kuten passiivisuutta ja pelkuruutta. Kuten muutkin käytökseen liittyvät oletukset, myös väkivallan käyttötavat määrittelivät ja ylläpitivät naiseuden ja miehuuden sosiaalisia kategorioita. Kun nainen rikkoi tätä kategoriointia käyttämällä miehisenä pidettyä väkivaltaa, häntä pidettiin vaarallisena ja hänet nähtiin rikkovan sukupuoleen sidottua säännöstöä.¹⁶³ Naiset myös yhdistettiin vahvemmin salassa tehtyyn ja petolliseen väkivaltaan, jollaisena magian tai noituuden keinoin tehtyä vahinkoa pidettiin. Miesten elinpiiri päinvastoin oli rikostenkin yhteydessä julkinen.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Ekholst 2014, 108, 149.

¹⁵⁷ Nedkvitne 2004, 67, 106.

¹⁵⁸ Nedkvitne 2004, 106.

¹⁵⁹ Lindström 1988, 90.

¹⁶⁰ Ekholst 2014, 77.

¹⁶¹ Holmbäck & Wessén 1936, 30.

¹⁶² Ekholst 2014, 79.

¹⁶³ Larner 2002, 209; Ekholst 2014, 81.

¹⁶⁴ Ekholst 2014, 217–218.

Työssä käytetyistä neljästätoista maallisesta lakitekstistä yhdeksässä mainitaan magian keinoin tehty väkivallanteko tai tappaminen. Ruotsin alueen vanhinta lainsäädäntöä edustaa vanhempi Länsi-Götanmaan laki.¹⁶⁵ Sen on oletettu olevan lainlukija Eskil Magnussonin aloitteesta muistiin kirjoitettu.¹⁶⁶ 1200-luvun alkupuolelle ajoitettu laki määrää, että jos nainen tappaa miehen magian keinoin, tulee hänet karkottaa ja hänet on siten oikeus tappaa.¹⁶⁷ Saman lakitekstin eri kohta nostaa esiin myös erittäin vakavan herjauksen, jossa naista syytetään naisen tai lehmien tappamisesta magian keinoin.¹⁶⁸ Nuorempi Länsi-Götanmaan laki 1290-luvulta ilmoittaa, että jos nainen jää kiinni itse teossa vahingoittamassa magian keinoin lehmiä tai karjaa tai naista tai miestä, hänet tulee tuomita kuolemaan.¹⁶⁹

Samana alueen lakeja vertaamalla huomataan, että myöhäisemmässä lakikokoelmassa vahingoittavan magian mahdollisiksi kohteiksi miesten lisäksi on lisätty naiset sekä lehmät ja muu karja, kun aiemmassa kokoelmassa ne oli mainittu vain herjausten yhteydessä. Nämä kotitalouseläimet olivat verrattain merkittävä noitumisen kohde, sillä niihin kohdistunut kuolema saattoi aiheuttaa omistajalle suuriakin hankaluuksia toimeentulon suhteen. Kenties myöhemmin kootussa Länsi-Götanmaan laissa kotitalouseläimiin kohdistunutta vahingontekoa on korostettu juuri eläinten suuren merkityksen vuoksi. Voidaan myös spekuloida, lisääntyikö Länsi-Götanmaan alueella kotitalouseläimiin suunnattu vahingoittava noituus 1200-luvun aikana. Muiden maakuntalakien tekstit eivät nimittäin mainitse erikseen lehmien tai karjan tappamista magian keinoin, vaikka yleinen käsitys olikin, että magialla voitiin vahingoittaa myös eläimiä. Tällaisten tulkintojen tekeminen on aina epävarmaa, mutta on tärkeää kysyä, millaisia asioita magian ja noituuden harjoittamiseen lakiteksteissä liitetään. Tärkein huomio 1200-luvun laeista kuitenkin on, että lait toistavat systemaattisesti naisen aktiivista roolia magian harjoittajana.

¹⁶⁵ Ekholst 2014, 11.

¹⁶⁶ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2007, 203.

¹⁶⁷ Schlyter 1822–77, 1: 22: *Kona firigær manni. fællir hana lukt hærasznæmd. þa skal hun hafa grip til skogs. dax ok nattær. þa skal latae dömæ hanæ. vgil. firi arva. ok eptimælendæ ok dræpæ þær næst.*

¹⁶⁸ Schlyter 1822–77, 1: 36–41. [...] *kallær hanæ kunna firigæræ kono ællær. ko [...]*

¹⁶⁹ Schlyter 1822–77, 1: 153: *Firi giær cona ko æller bo. cono æller bonde. warþer hun takin við. giælðe lif sit firi. þet ligger til hæraznempdinne. falz hun at. þa böte.*

Uplannin laki ratifioitiin vuonna 1296, ja se toimi mallina useille myöhemmille lakiteksteille Ruotsissa.¹⁷⁰ Laki määrää seuraavaa:

*Jos nainen aiheuttaa vahinkoa miehelle magian keinoin ja jää kiinni siitä. Silloin hänet tulee ottaa kiinni ja asettaa kahleisiin. Ja viedä käräjille. Ja vahingoittamiseen käytetyt välineet hänen mukanaan.*¹⁷¹

Västmanlannin lain noin vuodelta 1300 nähdään pohjautuvan melko tarkasti Uplannin lakiin.¹⁷² Laki toistaa Uplannin lain ajatuksia, joskin hieman tarkemmin kuin edeltäjänsä:

*Jos nainen aiheuttaa vahinkoa miehelle magian keinoin ja jää kiinni itse teosta, silloin tulee hänet ottaa kiinni ja asettaa kahleisiin ja viedä käräjille ja vahingoittamiseen käytetyt välineet hänen mukanaan. Teon täytyy kahdentoista miehen todistaa, josko hän on tehnyt nämä teot vai ei ja josko hänet on otettu kiinni itse teossa vai ei.*¹⁷³

Uplannin lain ajatuksia toistaa pitkälti myös Södermanlannin laki noin 1330-luvulta: jos nainen vahingoittaa miestä noituudella, tulee hänet viedä käräjille vahingoittamiseen käytettyjen välineidensä kanssa.¹⁷⁴ Uplannin lain malli on selkeästi nähtävissä 1300-luvun alkupuolen maakuntalaeissa. Aikaväli lakitekstien ajoituksessa on pieni, ja muutoksille ei nähtävästi ole ollut juurikaan tarvetta, eli käsitykset magian keinoin tehdyistä rikoksista ovat pysyneet melko samankaltaisina.

Useissa lakimaininnoissa toistuva kehoitus viedä magian harjoittamisesta syytetty käräjille on syvemmän tarkastelun arvoinen. Käräjät¹⁷⁵ olivat tärkeä osa pohjoismaista oikeusjärjestelmää. Käräjillä käsiteltiin sekä rikoksia että yhteisöllisiä ja poliittisia asioita. Käräjille saivat osallistua vain miehet, ja myös kahdentoista henkilön raati

¹⁷⁰ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2007, 203; Mitchell 2011, 164; Ekholst 2014, 11.

¹⁷¹ Schlyter 1822–77, 3: 149; *Bær konæ forgiærningær manni wærþær bar ok a takin. þa skal hanæ takæ o .j. fiætur sættia. ok swa til þinx föræ. ok þe samu forgiærningær mæþ hænni.* Mitchell 2011, 155.

¹⁷² Holmbäck & Wessén 1936, 35.

¹⁷³ Holmbäck & Wessén 1936, 72. *Bær en kvinna förgörningar på en man och blir hon tagen på bar gärning, då skall man taga henne och sätta henne i fjättrar och så föra henne till tings och förgörningarna med henne. Det skola tolv man pröva, om hon har gjort dessa förgörningar eller ej och om hon är tagen på bær gärning eller ej.*

¹⁷⁴ Schlyter 1822–77, 4: 159: *Kan kuna man mæþ forgerningum dræpæ wilia. warþer bar oc takin wiþ. þa scal hon bindes oc til þinx föræs. oc gerninga hænnær mæþ hænni.*

¹⁷⁵ Muinaisruotsiksi *þing*.

koostui miehistä.¹⁷⁶ Pääsy käräjille oli naisilta todistajan asemassa evätty, ellei kyse ollut synnyttämiseen liittyvistä todistuksen- tai valanannosta.¹⁷⁷ Ruotsalaisessa maallisessa lakimateriaalissa ainoastaan 1200-luvun vanhempi ja nuorempi Länsi-Götanmaan laki eivät magian keinoin tehdyn rikoksen yhteydessä mainitse mahdollisuutta tapauksen käsittelystä käräjillä. Toisaalta nuoremman Länsi-Götanmaan lain mukaan tulee naisen olla jäänyt kiinni itse teossa, jotta kuolemanrangaistus voidaan teosta langettaa. Magian keinoin aiheutettuun väkivaltaan tai kuolemiin suhtauduttiin lakiteksteissä ilmeisen vakavasti, mutta rikoksesta syytettyä ei saanut rangaista ilman asianmukaisia todisteita ja oikeuskäsittelyä. Tämä viestii katsoakseni siitä, että magian keinoin tehdyn rikoksen nähtiin ansaitsevan samanlainen oikeudenkäynti kuin muidenkin rikosten, ei juridisesti magia tai noituus oli samanarvoinen muiden rikosten kanssa, vaikka siihen saatettiinkin asennoitua eri tavoin.

Huomionarvoista on, että Ruotsin alueen maallisissa lakiteksteissä toistuu käsitys naisesta vahingoittamiseen pyrkivän magian aktiivisena harjoittajana. Harjoittamalla vakavana ja laittomana pidettyä väkivaltaa naiset sekä rikkoivat sosiaalista säännöstöä ja oletuksia, jotka liittyivät heidän sukupuoleensa että syyllistyivät salassa tehtyyn väkivaltaan, joka oli aikansa yhteisössä halveksuttu teko. Halveksunnan lisäksi tällaiset teot rapauttivat yhteisöä sisältä päin, joka lisäsi teon vakavuutta.

3.2.1 Magian diskurssin termistö

Lakiteksteissä esiintyvä termistö on syytä ottaa lähempään tarkasteluun. Kuten lähteistä käy ilmi, käsite magia ei sellaisenaan esiinny lakiteksteissä. Magia on työssäni käsitteellinen väline, eli käytän sitä puhuessani lakiteksteissä esiintyvistä teoista, joihin liitetään ylliluonnollisia piirteitä. Magian termin voidaan nähdä sisältävän useampia sanoja, joita lakiteksteissä esiintyy, ja niiden merkityksiä avaamalla voimme laajentaa käsitystämme lainsäätäjien käyttämästä magian diskurssista. Lisäksi voimme syventää käsitystä siitä, millä tavoin magia ja sen keinoin tehty väkivalta liittyy sukupuoleen.

Maallisissa lakiteksteissä usein esiintyvä termi *förgörning* oli sen käyttäjilleenkin monimutkainen sana. Se tarkoitti lähdemateriaalin syntyaikakaudella sellaisia

¹⁷⁶ Ekholst 2014, 15.

¹⁷⁷ Ekholst 2014, 21.

vahingontekoja, joiden tapahtumista ei voitu selittää pelkällä fyysisellä väkivallalla.¹⁷⁸ Nykytutkimus ymmärtää sanan käsittäneen sekä myrkyttämisen että noituuden, *trolldom*. Myrkyttäminen ja noituus taas ymmärrettiin suurin piirtein samoiksi asioiksi.¹⁷⁹ Lainsäädäntö käytti *förgörning*-termiä eräänlaisena yläkäsitteenä, jolla ymmärrettiin muun muassa ihmisiin, kotieläimiin, työvälineisiin tai ruokatarvikkeisiin kohdistuva noituus.¹⁸⁰ *Förgöra*-sanasta on englanninkielisessä tutkimuksessa käytetty usein käännoästä *destroy*, tuhoaminen.¹⁸¹ Sanan kirjaimellinen merkitys onkin tappaminen. Sanaan liittyi kuitenkin aina noituuden konnotaatio, eli yliluonnollisin keinoin suoritettu väkivallanteko. Noituus-sanalla viitataan ruotsinkieliseen sanaan *trolldom*, jolla ymmärrettiin tekojen aikaansaamista yliluonnollisin keinoin.¹⁸²

Sanoja *förgörning* ja *trolldom* käytetään ruotsalaisessa lakimateriaalissa kuvaamaan nähdäkseni samaa tai ainakin samantyyppiseksi ymmärrettyä asiaa: vahingoittamista yliluonnollisin keinoin. 1200-luvun ja 1300-luvun alun maallisissa lakiteksteissä käytetään vain jompaakumpaa sanaa. Taalainmaan lain maininta noituudesta 1300-luvun alkuvuosikymmeniltä¹⁸³ kuvaa naisen tekemää rikosta hieman pidemmin kuin muut samanaikaiset lait. Laki selventää, että jos nainen jää kiinni noituuden harjoittamisesta siihen käytettyjen välineiden kanssa, sitä voidaan hyvällä syyllä kutsua noituudeksi ja se on neljänkymmenen markan sakon ansaitseva rikos. Laki jatkuu määräämällä erilaisia toimenpiteitä riippuen siitä, onko nainen jäänyt kiinni itse teosta vai ei.¹⁸⁴ Lakisäädös koskien naisten harjoittamaa magiaa on sijoitettu Taalainmaan laissa eläimiin sekaantumisen ja lapsenmurhan väliin lakikirjan kirkkokaareen, ja säädös saattaakin heijastella eniten kirkon käsityksiä naisten mahdollisista uhkaa

¹⁷⁸ Mitchell 2011, 154–155.

¹⁷⁹ Eilola 2003, 57; Katajala-Peltomaa & Toivo 2004, 22.

¹⁸⁰ Eilola 2003, 57; Svenska Adamemiens Ordbok SAOB: *förgöra*.

¹⁸¹ Mitchell 2011, 150, 152; Ekholst 2014, 109.

¹⁸² Svenska Akademiens Ordbok SAOB: *trolldom*.

¹⁸³ C.J. Schlyter, jonka editioon ensisijaisesti viitataan työssäni, uskoi Taalainmaan lain olevan Västmanlannin lain vanhempi versio. Tästä käsityksestä on sittemmin luovuttu, ja käsittelenkin Taalainmaan sekä Västmanlannin lakia omassa työssäni erikseen. Taalainmaan lain tarkasta ajoituksesta ja alkuperästä on tutkijoiden keskuudessa keskusteltu, eikä yksimieliseen lopputulokseen ole päädytty. Esim. Wiktorsson 1981, 37–61; Mitchell 282, viite 132. Tässä työssä Taalainmaan laki ajoitetaan 1300-luvun alkuvuosikymmenille, sillä tekstin ajoitus 1300-luvulle on tutkimuksessa kuitenkin yleisesti hyväksytty huolimatta tekstiin kohdistuvasta muusta keskustelusta.

¹⁸⁴ Holmbäck & Wessén 1936, 8. *Blir en kvinna tagen med trolldom, med naglar och hår, med levande och dött, det må med skäl kallas trolldom; det är fyrtio markers sak. Är hon ej tagen på bar gärning, värje hon sig med tre vittnen och tretolftsed. Kan hon ej gå eden, fälld är då den kvinnan till fyrtio marker – boten skall treskiftas: en lott tage konungen, den andra biskopen, den tredje alle män – och till nio marker för bannlysningsmålet, och biskopen råde över hennes kyrkobot. Har hon intet att böta med, vare hon till mat för sten och strand.*

aiheuttavista toimista. Taalainmaan lain käyttämä sana *trolldom* tukee myös tätä tulkintaa, sillä maalliset lakitekstit painottavat sanan *förgöra* käyttöä. Tätä eroa tarkastellaan syvemmin luvussa 3.4 kirkollisten lakien analyysin yhteydessä.

Taalainmaan laissa magiasta käytetään sanaa *trolldom*, joka voidaan kääntää sanaksi noituus. Teon kohteita tai varsinaista väkivallantekoa ei ole laissa kuvattu, mutta on kuitenkin perusteltua ymmärtää, että tässä yhteydessä sana *trolldom* viittaa tekoon, jolla pyrittiin vahingoittamaan ihmistä, eläintä tai esineistöä. Noituuden on tutkimuksessa ymmärretty tarkoittavan kykyä vaikuttaa luontoon ja ihmisiin yliluonnollisin keinoin sekä hyvässä että pahassa.¹⁸⁵ Koska sana vahingoittaminen yliluonnollisin keinoin, *förgöra*, nousee kaikissa muissa lakiteksteissä esiin, voidaan olettaa, että myös *trolldom*-sanalla viitataan ensisijaisesti väkivaltaiseen tai vahingoittamiseen pyrkivään tekoon. Rikoksesta määrättyt rangaistukset, aikakauden mittapuussa suurehko 40 markan sakko tai kuolemanrangaistus viestivät myös teon vakavuudesta. Lisäksi rangaistukset ovat samassa linjassa muiden lakitekstien mainintojen kanssa, eli kyse on sekä *förgörning* että *trolldom* -termien yhteydessä ilmeisen selvästi vahingoittamiseen pyrkivästä magiasta.

Taalainmaan lain maininta esineistä, joita nainen on noituuteen käyttänyt, vastaa muiden vanhojen ruotsalaisten lakien mainintoja sekä saattaa selventää niiden merkitystä.¹⁸⁶ Sanoihin *naglar och hår, levande och dött*, tulee kiinnittää huomiota. Aiemmin esitellyistä laeista esimerkiksi Västmanlannin laki määrää syytetyn välineet käräjille mukaan otettavaksi.¹⁸⁷ Samoin Uplannin laki ja Södermanlannin laki toistavat tätä ajatusta samalla tyyllillä: syytetyn noituuteen käyttämät välineet kehoitetaan ottamaan käräjille mukaan.¹⁸⁸ Hiusten- ja kynnenpalasten ymmärrettiin yleisesti olevan käytössä sympaattisen magian harjoittamisessa.¹⁸⁹ Tämä käsitys on luonteeltaan suhteellisen universaali ja pitkäaikainen, ja se oli juurtunut osaksi magian diskurssia myös 1300-luvun ruotsalaisissa lakiteksteissä.

¹⁸⁵ Nenonen 1992, 72; Eilola 2003, 58.

¹⁸⁶ Mitchell 2011, 165.

¹⁸⁷ Holmbäck & Wessén 1936, 72: *och förgörningarna med henne*.

¹⁸⁸ Schlyter 1822–77, 3: 149: *ok þe samu forgiærningær mæþ hænni*; Schlyter 1822–77, 4: 159; *oc gerninga hænnær mæþ hænni*.

¹⁸⁹ Mitchell 2011, 165. Sympaattisen magian määritelmän teki ensimmäisenä James Frazer. Sympaattisen magian toimintatapa voidaan jakaa kahteen osaan: samanlaisuuden lakiin ja kontaktin lakiin. Kynnenpalasten ja hiusten käyttö magian harjoittamisessa viittaa käsitykseen kontaktin laista, eli koska käytetty objekti on ollut yhteydessä johonkin henkilöön, jatkaa tämä objekti (hius tai kynsi) vaikuttamista henkilöön ja siihen voidaan siten kohdistaa magiaa. Frazer 1922, 26.

Lainsäätäjien diskurssi sisälsi siis laajasti hyväksytyyn käsitykseen siitä, millaisia esineitä magian harjoittaja saattoi käyttää. Tämän lisäksi diskurssiin sisältyy paikallinen käsitys siitä, millaisia rangaistuksia kyseisestä rikoksesta tulee säätää sekä miten tämäntyyppinen rikos tulee käräjillä käsitellä.

1350-luvun Maunu Eerikinpojan maanlaki käyttää molempia sanoja ja määrittelee magialla vahingoittamisen sanoin *med trolldom eller andra förgörningar*, noituudella tai muilla vahingoittavilla magian keinoilla.¹⁹⁰ Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki vuodelta 1357 toistaa samat sanavalinnat, mutta vuoden 1442 kuningas Kristofferin maanlaki käyttää enää sanaa *trolldom*, mutta käyttää silti magian keinoin tuhoamisesta puhuessaan verbiä *förgöra*.¹⁹¹

Sanaa *trolldom* käytetään 1200-luvun ja 1300-luvun alun ruotsalaisessa lakimateriaalissa aina naispuolisen henkilön yhteydessä. Termit, joita lakimateriaali yhdistää sukupuolitetusti naisiin ja miehiin, viittaa käsityksiin siitä, mitä rikoksia pidettiin eri sukupuolille ominaisina ja riittävän vakavina, jotta ne kirjoitettiin ylös.¹⁹² Näillä termeillä ja käsityksillä diskurssi määritteli toiseutta, laittomuutta ja vaaraa, ja ne toimivat osina suurempia yhteiskunnallisia narratiiveja.¹⁹³ Sanalla tuhoaminen, *förgörning*, tarkoitettiin salassa tehtyä väkivallantekoa, ja jo aiemmin mainittiin, että tämänkaltaiset teot yhdistettiin vahvasti naisiin. Erityisen tärkeä huomion magian diskurssin tarkastelun kannalta on, että magiasta puhuessaan lakitekstit käyttävät tekemiseen liittyviä, verbimuotoisia sanoja, kuten tuhoaminen tai noituudesta kiinni jääminen, toisin sanoen noituuden harjoittaminen.¹⁹⁴ Varsinaista noidan henkilökategoriaa ei 1200-luvun ja 1300-luvun alun lakimateriaalissa esiinny, vaan maininnat kohdistuvat yhteisöissä esiintyneisiin yksittäisiin tekoihin. Toisin sanoen, naisia ei kutsuta lakiteksteissä noidiksi, vaan henkilöiksi, jotka harjoittavat vahingoittavaa magiaa tai noituutta. Naiset eivät siis lakitekstien perusteella ole varsinaisia noitia, vaan lainsäätäjien näkökulmasta tuomittavaan magiaan tai noituuteen syyllistyneitä henkilöitä. Tämän perusteella lakitekstit ilmentävät diskurssia, joka tiedosti ja hyväksyi magian ja noituuden olemassaolon yhteiskunnassa sekä sen

¹⁹⁰ Schlyter 1288–77, 10: 276.

¹⁹¹ Schlyter 1822–77, 11: 323–324; Schlyter 1822–77, 11: 302–303.

¹⁹² Mitchell 2011, 151.

¹⁹³ Stratton 2007, 178.

¹⁹⁴ Usein jo esiin nousseet esimerkit tekemiseen liittyvistä sanoista ovat *förgörning* ja *tagen med trolldom*.

aiheuttaman uhkan yhteisölle, muttei varsinaisesti esitä laajempaa käsitystä pysyvämmästä noidan kategorisoinnista.

Förgöra- ja *trolldom* -sanojen merkitystä voidaan tarkastella useasta näkökulmasta. Toisaalta lakitekstit käsittelevät väkivallantekoja melko samankaltaisin tavoin, ja keskustelevat magiasta toisiaan muistuttavilla, melko kaavamaisilla maininnoilla. Toisaalta taas magian tai noituuden keinoin tehty väkivalta on mainittu aina erikseen muilla tavoin tehdyistä vahingonteosta. Teksteillä oli merkittävä rooli vallan keskittämisessä ja hallussapidossa. Lakitekstien tyyli on osin itseään toistavaa, mutta on huomioitava, että teksteihin päätyi sosiaalisten normien määritelmiä lainsäätäjien näkökulmasta.¹⁹⁵ Tämä näkökulma oli kuitenkin muotoutunut eri yhteiskuntaluokkien kommunikoinnin seurauksena, ja sisälsi siten myös laajemman näkökulman noituuden ja magian avulla tuhoamisen ilmiöstä. Siksi *förgöra*- ja *trolldom* -sanojen käyttöä voidaan pitää tarkoituksenmukaisena, lainsäätäjien käsityksiä ja sosiaalisten roolien määritelmiä kuvaavana terminä, joka sisällytettiin lakiteksteihin lainsäätäjien yhteiskuntarauhaa suojelevien tavoitteiden saavuttamiseksi.

3.2.2 Magian sijoittelu lakiteksteissä

Magian avulla tehtyjen väkivallan- tai vahingontekojen, tappojen ja murhien lisäksi lait listaavat myös muulla tavoin tehtyä tai tapahtunutta väkivaltaa, kuten lapsenmurhia, perheväkivaltaa tai eläinten aiheuttamia fyysisiä vahinkoja.¹⁹⁶ Ruotsin alueen varhaisessa lähdemateriaalissa magialla tuotettu väkivalta sijoittuu aina joko henkilökohtaisia ja omistusoikeuksia käsittelevään *manhelgisbalken*-osioon, niin ikään omistusoikeuksia käsittelevään *rättilösabalken*-osioon, kehon vaurioita käsittelevään *bardaghæbalken* -osioon tai henkirikoskaareen eli *högmålsbalken*-osioon.¹⁹⁷ Magian keinoin tehdyt väkivaltakuvaukset ovat lakiteksteissä muiden tekojen seassa, eikä niitä sen erityisemmin korosteta. Lähdemateriaalissa ainoastaan Västmanlannin laki otsikoi *manhelgisbalken* -osiossa lyhyen luvun ”magian keinoin tehdyistä vahingoittavista teoista”, joka kuitenkin noudattelee pitkälti aiempien lakitekstien muotoilua magialla aiheutetusta vahingosta ja sen seuraamuksista.¹⁹⁸ Varhaisessa lähdemateriaalissa

¹⁹⁵ Nedkvitne 2004, 83.

¹⁹⁶ Näistä esimerkkejä mm. Holmbäck & Wessén 1936, 8, 29.

¹⁹⁷ Skrzypek 2012, 18; Korpiola 2014, 225.

¹⁹⁸ *om förgörningar*.

magiaan liittyvät maininnat esiintyvät siis melko laajasti, eikä niitä ole tietoisesti kerätty mihinkään tiettyyn lakikaareen. Tämän voidaan nähdä viittaavan siihen, ettei magian keinoin tehdyille väkivallalle ainakaan tässä lakimateriaalissa nähty kovinkaan suurta systemaattisen järjestelyn tarvetta.

Maallisen lainsäätäjien instituution eli muotoutuvan valtion fokuksessa oli 1200-1300-luvuilla järjestää yhteiskunnan oloja siirtämällä oikeudenkäyttöä kärjälaitokselta valtiolle. Rauhan säilyttäminen oli vallanpitäjille tärkeä motiivi.¹⁹⁹ Dag Lindström kirjoittaa rauhanvalakaaren, *edsöresbalken*, merkityksestä lakiteksteissä ja mainitsee sen edustavan varhaista lainsäädäntöä kansallisella tasolla. Lindströmin mukaan varhaisin rauhanvalakaari 1200-luvun puolivälistä pyrki ylläpitämään kodin, naisten, käräjien ja kirkon pyhyyttä, turvaa ja järjestystä. 1300-luvun puolivälissä muotoillun Maunu Eerikinpojan kaupunginlain rauhanvalaosio on laajennettu koskemaan muitakin rikoksia. Rikkeet rauhanvalakaarta vastaan olivat rikoksia kuningasta ja rauhaa vastaan.²⁰⁰ *Edsöre*-lakiosio on tärkeä puhuttaessa magiasta, sillä naiset poisrajattiin tämän lain rikkomuksista, toisin sanoen he eivät voineet syyllistyä *edsöre*-lain rikkomiseen. Laki liittyi julkiseen rauhan rikkomiseen, eikä naisten ajateltu voivan rikkoa rauhaa *edsöre*-lain käsittelemässä julkisessa tilassa. Kenties siksi useimmiten naisiin liitetyt noituus ja tuhoaminen, *trolldom* ja *förgörningar*, olivat lakimateriaalissa aina jossakin muussa kuin *edsöre*-osiossa.

3.3 Herjaukset magian diskurssissa

Herjaukset olivat osa rikossyytteitä lakiteksteissä.²⁰¹ Oikeudenkäynneissä, jotka liittyivät magiaan ja noituuteen, olivat herjaukset yleinen piirre ympäri Eurooppaa.²⁰² Ruotsalaisten maakuntalakien osiot, joissa luetellaan herjauksia, paljastavat tärkeitä huomioita siitä, miten magia ja noituus yhteiskunnassa ymmärrettiin.²⁰³ Lakiteksteihin kirjoitetut herjaukset olivat vakavia syytöksiä, ja siksi tällaisten herjausten levittäminen

¹⁹⁹ Nedkvitne 2004, 75, 83.

²⁰⁰ Österberg & Lindström 1988, 25–26.

²⁰¹ Brundage 1995, 91.

²⁰² Toivo 2008, 92.

²⁰³ Mitchell 2011, 152.

ilman todisteita oli rikos.²⁰⁴ Maineen merkitys oli suuri erityisesti, jos joutui oikeudenkäyntiin asti.²⁰⁵

Noin 1200-luvun alkuun asti kirkolla oli käytössään akkusatorinen menetelmä, jossa julkisesti tehty syytös oli keino aloittaa oikeudenkäynti rikoksesta. Syytöksen tekijälle akkusatorinen menetelmä oli riskialtis, sillä jos syytöksen todenperäisyyttä ei kyennyt todistamaan, oli uhkana joutua itse syytetyksi ja rangaistavaksi samasta rikoksesta.²⁰⁶ Menetelmä vaati myös kahden luotettavan henkilön henkilökohtaista todistusta tapahtumasta tai käytöksestä, jota syytös koski. 1200-luvulta lähtien kirkon oikeus pyrki muuttamaan ongelmalliseksi koettua akkusatorista menetelmää ottamalla käyttöön inkvisitorisen menetelmän, jossa vastuu todistuksesta siirtyi viranomaisille.²⁰⁷ Pohjoismaissa oikeutta harjoitti maallinen oikeus, eikä inkvisition todellisesta vaikutuksesta Pohjoismaissa ole tehty kovin kattavaa tutkimusta. Maininnat tämän hetken tutkimuskirjallisuudessa inkvisition toiminnasta Pohjoismaissa viittaavat sen pienehköön vaikutukseen, ainakin verrattuna eteläisempiin Euroopan alueisiin.²⁰⁸

Lista herjauksista, joita ilman todisteita käyttämällä saattoi saada rangaistuksen, löytyy esimerkiksi 1200-luvun alusta vanhemmasta Länsi-Götanmaan laista. Stephen Mitchell on kääntänyt lakiotteen seuraavasti:

These are the slanderous words about a woman. ‘I saw that you rode the ‘witch-ride’ [lit., ‘the pen-gate’], with your hair loose, and in a witch’s shape, ‘caught’ between night and day’ [=twilight? equinox?]. [If it is] said of her that she is able to destroy a woman or cow, these are slanderous words.

Alkuperäinen teksti näyttää seuraavalta:

*fiættæ aru vkvæpins orþ kono. Iak sa at þu reet a quiggrindu lösharæþ. ok i trols ham þa alt var iamrist nat ok daghér. kallær hanæ kunna firigæræ kono ællær. ko. þæt ær. vkuæpins ord.*²⁰⁹

²⁰⁴ Brundage 1995, 91.

²⁰⁵ Mitchell 2011, 150–152; Ekholst 2014, 141.

²⁰⁶ Brundage 1995, 93; Toivo 2008, 91.

²⁰⁷ Brundage 1995, 93.

²⁰⁸ Ks. esim. Toivo 2008, 91; Jakobsen 2013, 140–141; Mitchell 2017, 37.

²⁰⁹ Mitchell 2011, 150. Hakasulkeissa olevat selvennykset Mitchellin. Alkuperäinen teksti Schlyter 1822–77, 1: 38.

Laki heijastelee käsityksiä halveksutuista ja inhotuista ominaisuuksista tai teoista naisiin ja miehiin liittyen: naisista puhuttaessa lakiteksti puhuu noituuden tuntomerkeistä kuten sekaisista hiuksista, lentämisestä ja lisäksi naisen tai lehmän tappamisesta, insestistä ja lapsen abortoimisesta tai tappamisesta.²¹⁰ Miesten vastaavia halveksuttuja ominaisuuksia tai rikoksia ovat pelkuruus, homoseksuaalisuus, eläimiin sekaantuminen tai inesti.²¹¹ Lakitekstin voidaan nähdä heijastavan, miten jotkut 1200-luvun ruotsalaiset mielsivät tuhoavaa magiaa harjoittavan noidan käyttäytyvän: nokkavasti, sekaisin hiuksin ja sosiaalisista normeista ja naiselle asetetusta roolista poiketen.²¹²

Myös toinen laki 1200-luvun alkupuolelta, Gotlannin laki sekä noin vuodelta 1300 peräisin oleva Bjärköa-laki mainitsevat magian harjoittamiseen liittyviä syytöksiä, jotka lain näkökulmasta olivat todistusta vaativia herjauksia. Gotlannin laki mainitsee noituuden samassa yhteydessä varkauden, murhan sekä prostituution kanssa.²¹³ Bjärköa-laki listaa miehiin kohdistuviksi herjauksiksi seuraavat: varas, murhaaja, valehtelija, tuhopolttaja, ja ”huoranpenikka”. Naisiin kohdistuvia herjauksia samassa laissa ovat huora, portto, noita tai velhotar.²¹⁴

Nuorempi Länsi-Götanmaan laki noin 1290-luvulta lisää naisen niskuroinnin ominaisuuksiin halun olla pukeutumatta yhteisön sääntöjen vaatimalla tavalla. Termi, joka lakitekstissä esiintyy, on *lösgiurp*, englanniksi *loose-girdled*. *Giurp/girdle* viittaa naisen vyön lisäksi myös päähineeseen, jota sääntöjen mukaan tuli pitää päässä. Pähineen huolimaton käyttö yhteydessä hiusten sekaisuuteen luo kuvan sosiaalisista säännöistä piittaamattomasta naisesta, joka saattoi näiden sääntöjen vastaisesti myös olla liian sensuaalinen.²¹⁵ Tämä, kuten aiemmin mainittu käsitys magiaan käytetystä välineistöstä, on myös universaali ja pitkäaikainen stereotypia noidan olemuksesta. Nämä stereotypiat naisesta luovat mielikuvaa tottelemattomasta, yhteisön sääntöjä halveksuvasta naisesta, joka erityisesti magian keinoin saattaa aiheuttaa vahinkoa yhteisön muille jäsenille.

²¹⁰ Schlyter 1822–77, 1: 38.

²¹¹ Mitchell 2011, 151.

²¹² Mitchell 2011, 152.

²¹³ Schlyter 1822–77, 7: 79.

²¹⁴ Schlyter 1822–77, 6: 127: *kallær gobæ kono horkono. skykiu. trollkono aeller fordaeæþu.*

²¹⁵ Mitchell 2011, 152.

Nainen asetettiin lakimateriaalissa aktiiviseksi magian harjoittajaksi, kun taas miesten rikokset koskivat yleensä muun tyyppisiä ominaisuuksia ja tekoja. On huomionarvoista, miksi poikkeavana pidettyyn seksuaalisuuteen ja magiaan liittyvät teot yhdistetään naisiin. Nämä rikkomukset sekä ilmensivät ymmärrystä naisten kapinoinnista sosiaalisia sääntöjä ja sukupuolirooleja vastaan että aiheuttivat yhteisössä epäjärjestystä. Miesten tapauksessa poikkeava käytös liittyi enemmän muunlaisiin sosiaalisesti halveksuttuihin tekoihin kuten varastamiseen, valehteluun tai pelkuruuteen. Myös miesten poikkeavaksi ymmärrettyä seksuaalisuutta käsitellään joissakin lakiteksteissä esimerkiksi asettamalla homoseksuaalisuus laittomaksi, mutta sitä ei yhdistetä teksteissä magiaan tai noituuteen.²¹⁶ Toisaalta miehet saattoivat saada eläimiin sekaantumisesta samanlaisen rangaistuksen kuin naiset noituuden harjoittamisesta. Sosiaalisista säännöistä ja sukupuolirooleista hyvin poikkeavana pidetyn teon nähtiin ansaitsevan tietynlaisen rangaistuksen.²¹⁷ Rangaistuksista keskustellaan lisää luvussa 4.

Sekä seksuaalinen poikkeavuus että magia yhdistettiin 1200-luvulla useimmiten naisten ominaisuudeksi tai naisen suorittamaksi teoksi. Magian kirjallisissa kuvauksissa tietyntyyppinen seksuaalinen pohjavire ja sukupuolittuneisuus oli jo aiemmin ollut olemassa.²¹⁸ Lisäksi nämä sukupuolittuneet käsitykset tunnustettiin yhteiskunnassa laajasti.²¹⁹ Noidan välineistön ja ulkonäön lisäksi myös kontrolloimaton seksuaalisuus on yleinen ja pitkäaikainen stereotypia, joka noidan olemukseen liitettiin.

Erityisesti uuden ajan alussa alkoi esiintyä kasvavaa vihamielisyyttä sellaisia naisia kohtaan, joilla oli miehiin yhdistettyjä ominaisuuksia kuten itsenäisyyttä ja aggressioita ja jotka epäonnistuivat naisille ominaisina ajatelluissa tehtävissä kuten miesten ja lasten huolenpidossa. Noidan stereotypia oli miespuolisen yhteisön jäsenten muotoilema negatiivinen normi naisille.²²⁰

Länsinorjalainen *Gulaping*-laki noin 1100- tai 1200-luvulta mainitsee noituuden herjausten yhteydessä, kuitenkin sukupuolineutraalina.²²¹ Tanskalaiset lainsäätäjät eivät vaikuta olleen kovinkaan kiinnostuneita noituuden ongelmasta, ja esittävät

²¹⁶ Schlyter 1822–77, 1: 38.

²¹⁷ Ekholst 2014, 188–189.

²¹⁸ Larner 2002, 208; Bailey 2007, 113.

²¹⁹ Bailey 2007, 133.

²²⁰ Larner 2002, 209.

²²¹ Mitchell 2011, 149–150.

magian ja noituuden jatkuvasti ilmiönä, johon sekä miehet että naiset ovat kykeneviä.²²² Skånen kirkkolaki 1200-luvun alkupuolelta ymmärtää myös miehet mahdollisina magialla vahingoittajina. Teksti mainitsee erikseen sekä noituuden että magialla vahingoittamisen.²²³

Toisaalta varhaisempi tanskalainen maallinen materiaali ei mainitse noituutta juuri ollenkaan.²²⁴ Tanskalainen Seelannin laki 1200-luvun alkupuolelta kuvaa sekä miesten että naisten mahdollisuutta joutua noidan maineeseen, mutta noituus tuntuu olevan esitetty väkivallantekoon liittyvänä ilmiönä, ei niinkään itsenäisenä rikosnimikkeenä. Noituus onkin esitetty lakitekstin osiossa, joka on otsikoitu ”murhasta ja noituudesta”.²²⁵ Laki yhdistää noituuden ja väkivallan selvästi toisiinsa. Islannin laeissa noituutta ei mainita herjausten yhteydessä lainkaan. Islannissa magiaa käyttävä noita oli perinteisesti mies, sillä noidan voimien perustaksi ymmärrettiin tieto, joka oli Islannissa lähtökohtaisesti miehinen ominaisuus.²²⁶

Maininnat herjauksista lakiteksteissä eivät viesti suoraan magian tai noituuden harjoittamisesta tai teoista, vaan syytöksistä, joita yhteisön sisällä esiintyi. Koska herjauksia on kirjattu lakiteksteihin, on syytä olettaa, että niitä todella on yhteisöjen sisällä käytetty. Herjaukset ovat siis eräs tapa, jolla maallikot ylläpitivät ja käyttivät magian diskurssia. Lakiteksteissä säilyneet maininnat ovat heijastuma siitä, miten diskurssia aikansa yhteisössä käytettiin ja uusinnettiin.

Yhteenvedon voidaan tehdä seuraavia huomioita: ennen 1300-luvun puoliväliä magian keinoin tehdyt väkivaltarikokset on asetettu lakikokoelmissa henkilökohtaisten oikeuksien tai omistusoikeuksien rikkomuksia käsitteleviin osioihin. Näiden osioiden merkitys lakikokoelmissa korostaa kansalaisen henkilökohtaisen tilan ja omaisuuden turvaa. Magian asettaminen näihin lakiosioihin viestii lainsäätäjien käsityksistä ja asenteista: magian tai noituuden keinoin tehty rikos nähtiin henkilökohtaisen tilan ja omaisuuden rikkojana. Magian avulla saatettiin aiheuttaa myös eläinten tai ihmisten

²²² Esim. Schlyter 1822–77, 9: 369; *Far man ællær konæ rop um truldom. ællær forgærning*. Mitchell 2011, 192.

²²³ Thorkelin 1781, 8–9: *troldom, aellæ foræthaer*.

²²⁴ Mitchell 2011, 154. Ks. myös viite 55 sivulta 274, joka selvittää tanskalaisen oikeudellisen lähdemateriaalin vajavaisuutta ennen 1500-lukua.

²²⁵ Thorkelin 1781, 17; *Om mord oc tröldom*. Mitchell 2011, 164.

²²⁶ Mitchell 2011, 152–153.

kuolemia, jotka niputettiin samaan henkilökohtaisen omaisuuden tuhoamiseen tai yksilön tilan loukkaamiseen.

Kysymykset vallankäytöstä, teologisista määritelmistä sekä asenteista ja uskomuksista, jotka periytyivät kristinuskoa edeltäviltä ajoilta liittyvät siihen, miten magiaan lainsäätäjien toimesta suhtauduttiin.²²⁷ Sosiaalinen diskurssi, jolla lainsäätäjät 1200-luvulla ja 1300-luvun alussa magiaa toteuttivat, muodostaa lakitekstien perusteella käsityksen sosiaalisesti poikkeavasta teosta, jolla saatettiin aiheuttaa vahinkoa omaisuudelle, eläimille tai ihmisille, joskus hyvinkin tuhoisin seurauksin. Tämä poikkeama niputettiin maallisten lainsäätäjien diskurssissa suurin piirtein samankaltaiseksi sosiaalisesti ongelmaksi kuin muillakin keinoin tehty väkivalta, eikä sitä useimmiten erotettu lakiteksteissä erilliseksi osioksi tai kappaleeksi.

Diskurssi toimi sekä magian määrittelijänä instituutioiden toimesta että kontrollin ylläpitäjänä asettamalla rangaistuksen uhan magian käytöstä epäillylle. Käsitys magiasta ei maallisten lainsäätäjien diskurssissa keskittynyt juurikaan huomioimaan hengellisen elämän kysymyksiä vaan rankaisemaan niitä toimia, jotka aiheuttivat yhteisöissä häiriöitä ja väkivallan uhkaa.

1200-luvulla ja 1300-luvun alkupuolella ruotsalaisten lainsäätäjien kuva magiaa harjoittavasta henkilöstä oli useimmiten sosiaalisista normeista poikkeava nainen. Naisilla ei ollut virallista pääsyä lakitekstien muotoiluun, mutta myös naiset yhteisöjen sisällä ylläpitivät ja toteuttivat magian diskurssia. He saattoivat esimerkiksi valvoa omaa tai toisten naisten käytöstä ja välttää magiaksi ymmärrettyjä tekoja syytöksien pelossa, näin vahvistaen vallassa olevaa magian diskurssia. Toisaalta taas naiset saattoivat tehdä parantamiseen ja suojeluun pyrkiviä tekoja, jotka oppineiston näkökulmasta saatettiin ymmärtää magiaksi, mutta siihen ei nähty tarvetta puuttua. Parantamista saattoivat harjoittaa toki myös miehet. Erot lakitekstien välillä suhtautumisessa naisten ja miesten tekemiin rikoksiin kuten myös sukupuolitettu käsitys magiasta ja noituudesta vaihteli alueittain ja eri aikoina.

Maallisten lainsäätäjien sosiaalisesti muotoiltu diskurssi magiasta keskittyi selvästi eniten yhteisön järjestystä ja rauhaa uhkaaviin elementteihin. Diskurssiin eivät kuuluneet sellaiset osat magiasta, joiden ei nähty aiheuttavan vaaraa

²²⁷ Stratton 2007, 178–180; Mitchell 2011, 200.

yhteiskuntajärjestykselle. Esimerkiksi sadon turvaaminen tai sairauksien parantaminen magian keinoin eivät nouse 1200-1300 -lukujen lähdemateriaalissa esiin, vaikka ne liittyvät läheisesti siihen käytäntöjen kokoelmaan, joita voitaisiin määritellä nimellä magia. Laajempi otanta esimerkiksi norjalaisista maakuntalaeista voisi paljastaa, koettiinko myös sato-onneen ja terveyteen liittyvä magia huolenaiheena lainsäätäjien keskuudessa. Arnved Netkvitnen mukaan norjalainen lakimateriaali alkaa jo 1200-luvun aikana kieltää kaikenlaisen magian. Ruotsalaiset maakuntalait, maanlait, kaupunginlait ja kirkkolait eivät muihin kuin yhteisön järjestystä tai kristillistä uskoa loukkaaviin aiheisiin kuitenkaan suuremmin puutu.

3.4 Kirkon näkökulma magian diskurssiin

Ruotsalainen maallinen lakimateriaali keskittyy magian yhteydessä kommentoimaan ensisijaisesti väkivaltaisia tekoja, omaisuuden vahingoittamista tai yhteisön järjestyksen rikkomista herjaavilla puheilla, jotka joskus saatiin todeta vääriksi.²²⁸ Tarkastelen seuraavassa ruotsalaisten maallisten lakien kirkkokaariosioita tarkemmin ja pyrin selventämään kirkon käyttämän magiadiskurssin luonnetta. Vaikka ruotsalaisten maallisten lakien kirkkokaarien sisältöä avattiin jo hieman edellisessä alaluvussa, on kirkkokaarien diskurssi syytä nostaa lähemmän tarkastelun alle. Kirkkokaaret sisältyvät maalliseen lakimateriaaliin, mutta ne kuvastavat kirkon suhtautumista magiaan sekä viestivät kirkon ja maallisen lainsäädännön käymästä keskustelusta ja valtataistelusta. Ruotsalaisten kirkkokaarien lisäksi esitellään kaksi tanskalaista kirkkolakia 1200-luvulta, jotka toimivat esimerkkinä kirkon lainsäätäjien diskurssista. Seuraavassa luvussa tarkastellaan laajemmin myöhäisempiä kirkkolakeja 1400-luvun puolelta rinnakkain myöhäisemmän maallisen lakimateriaalin kanssa.

3.4.1 Kirkkokaarien diskurssi

Katolinen kirkko pyrki käyttämään auktoriteettiaan käytännössä elämän kaikilla osa-alueilla. Kirkon näkökulmasta kristillisestä uskosta poikkeavat uskomukset sekä vaaransivat yksilön pelastuksen että uhkasivat levittää väriä ajatusmalleja muuhunkin yhteisöön. Sen vuoksi kirkko näki oikeudekseen kontrolloida ja tarpeen mukaan

²²⁸ Mitchell 2011, 158.

rangaista ja karkottaa henkilöitä, jotka ajatuksillaan tai teoillaan uhkasivat kirkon oppeja.²²⁹ Tunnistettaessa nämä motivaatiot voidaan pohtia tarkemmin, millaisia asioita kirkko magian diskurssissaan painotti.

Ruotsin alueen varhaisimpien maakuntalakien, vanhemman ja nuoremman Länsi-Götanmaanlain kirkkokaaret eivät mainitse magiaa ollenkaan. Näiden jälkeen 1200-luvun lopussa muotoillun Uplannin lain kirkkokaari ainoastaan kommentoi lyhyesti henkilöitä, jotka uskovat *superstitioihin*.²³⁰ Stephen Mitchell mainitsee tällaisten lyhyiden mainintojen olevan tyypillisiä lakiteksteille. Esimerkiksi Itä-Götanmaan laki noin 1290-luvulta²³¹ mainitsee noituuden muiden rikosten joukossa, joihin tietyn tyyppistä valaa voitiin käyttää puolustuksena.²³² Tämä puhdistautumisvala ja siihen läheisesti liittyvät todistajat olivat erityinen todistajien kategoria. Vala tarkoitti käytännössä sitä, että tietty määrä todistajia kuulivat syytetyn valan, jossa hän pyrki todistamaan itsensä syyttömäksi. Tämän jälkeen todistajat joko vannoiivat, että uskoivat syytetyn valan olevan totta, tai päin vastoin.²³³ Kuten herjaukset lakiteksteissä, myös tämän todistusmenetelmän käyttö viestii siitä, että lainsäätäjien lisäksi myös yhteisö oli vahvasti mukana magian diskurssin ylläpidossa ja muovaamisessa. 1200-luvun kirkkokaarien maininnat magiasta ovat kuitenkin varsin lyhyitä, eivätkä vaikuta olevan erityisen kiinnostuneita ilmiöstä.

Västmanlannin lain kirkkokaari vuodelta 1300 määrittelee toimenpiteitä, jos nainen jää kiinni noituuden harjoittamisesta.²³⁴ Saman vuosisadan vaihteessa syntynyt Smälannin lain kirkkokaari listaa piispan vakavimpia rikoksia, joita ovat kastamattoman lapsen murhan ja inestin lisäksi noituus. Laki jatkaa kysymällä, oliko syytetyllä mukanaan kynnenpalasia ja hiuksia, joka liittyy käsitykseen vahingoittavaan magiaan usein käytetyistä välineistöistä.²³⁵ Aiemmassa luvussakin esiin noussut Taalainmaan lain

²²⁹ Brundage 1995, 70–71.

²³⁰ Schlyter 1822–77, 3: 71: *aellr mæþ wipær skipi farit*.

²³¹ Itä-Götanmaan lain manuskripti on 1300-luvun puolivälistä, mutta lain on katsottu syntyneen n. 1290-luvulla. Mitchell 2011, 165.

²³² Schlyter 1822–77, 2: 13.

²³³ Toivo 2008, 93.

²³⁴ Schlyter 1822–77, 5: 10: *warþir kuna takin mep truldom*.

²³⁵ Schlyter 1822–77, 6: 109. Noituus-sana on laissa kirjoitettu *trolldomber*. Hiukset ja kynnet on laissa kirjoitettu *horn oc hari*. Sanan *horn* on yleisesti ymmärretty tarkoittavan kynnenpalasia. Mitchell 2011, 165.

kirkkokaari asettaa naisen harjoittaman noituuden lakitekstissä eläimiin sekaantumisen ja lapsenmurhan väliin.²³⁶

Varhaisten maakuntalakien kirkkokaarien magian diskurssi on Ruotsin alueella varsin vähäsanainen. Kirkkokaarien puhe noituudesta ja magiasta tiivistyy käsitykseen siitä, että noituutta harjoitetaan yhteisössä ja että sillä saatetaan aiheuttaa vahinkoa. Ruotsalaisten maakuntalakien kirkkokaaret keskustelevat magiasta muiden lakiosioiden tavoin pääosin naisten tekeminä rikoksina. Uplannin laissa mainittu *superstitioon* uskominen ei ilmeisesti ole kuitenkaan sukupuolesta riippuvainen, ja Smälannin lain kirkkokaari keskustelee poikkeuksellisesti piispan harjoittamasta noituudesta, kuitenkin samalla termistöllä kuin sitä naisten harjoittamana käsitellään.

Varhaiset tanskalaiset kirkkolait näyttävät keskittyvän magiaan ja noituuteen silloin, kun se on yhteydessä väkivaltaan.²³⁷ Skånen kirkkolaki ja Sjöällannin laki 1200-luvulta mainitsevat, että miehet ja naiset saattavat joutua noidan maineeseen. Nämä maininnat on kuitenkin tulkittu enemmän murhatöihin ja väkivaltaan liittyvinä lyhyinä viittauksina kuin itsenäisinä rikosnimikkeinä.²³⁸

Varhaisissa pohjoismaisissa kirkkolaeissa käsitys noituudesta ja magiasta yhdistyy maallisia lakeja mukailleen pitkälti väkivallantekoihin. Tulkintani perustuu sanan *trolldom* esiintymiseen useissa kirkkokaarissa tai kirkkolaeissa, jota on tutkimuksessa tulkittu monin tavoin. Huomionarvoista on, että kirkkolakiosioissa *trolldom* saatetaan mainita samassa yhteydessä lapsenmurhan kanssa, joka katsoakseni saattaa viitata siihen, että noituudella tarkoitetaan tässä yhteydessä jotakin väkivaltaan tai vahingoittamiseen pyrkivää tekoa. Lisäksi *superstitioihin* liittyviä mainintoja on mainittu muutamassa lakitekstissä erillään noituudesta, eli nähdäkseni kirkko kommentoi näillä maininnoilla kristinuskosta poikkeavia uskomuksia ja tekoja, ja sanalla noituus tarkoitetaan vahingoittavia tekoja. Maakuntalakien muut kaaret käyttävät magiasta puhuessaan noituus-termin sijaan useimmiten sanaa tuhoaminen.²³⁹ Kumpaankin termiin liittyy olennaisesti usko yliluonnollisten voimien käyttöön pyrittäessä vaikuttamaan maailmaan. On kuitenkin epäselvää, miksi kirkkolait käyttivät useammin sanaa *trolldom* ja maallisen lain muut osiot sanaa *förgörning* tai kumpaakin

²³⁶ Holmbäck & Wessén 1936, 8: *Blir en kvinna tagen med trolldom*.

²³⁷ Mitchell 2011, 164.

²³⁸ Thorkelin 1781, 8–9, 17; Mitchell 2011, 164.

²³⁹ Ruotsiksi *förgörning*.

sanaa rinnakkain puhuessaan noituudesta tai magian avulla vahingoittamisesta. Oma tulkintani on, että sana noituus ja noidan stereotypia yhdistyi kirkon diskurssissa kenties vahvemmin kirkon opetuksia loukkaavaan toimintaan, mahdollisesti vieläpä demoneihin yhteydessä olevana, mutta kuitenkin ensisijaisesti väkivaltaan pyrkivänä tekona. Tuhoaminen tai vahingoittaminen sen sijaan nähtiin kenties enemmän muiden magian keinojen, kuten myrkyttämisen tai erilaisten loitsujen käyttämistä vahingontekoon tai kuoleman aiheuttamiseen. Lopullisia päätelmiä aiheesta on kuitenkin mahdotonta tehdä. On tärkeää huomioida, että magian keinoin aiheutettu kuolema ei lakiteksteissä missään vaiheessa sulautunut osaksi muilla keinoin tehtyjä väkivallantekojä, vaikka ne saatiin samassa yhteydessä mainitakin. Pohjoismaiden magian diskurssissa säilyi siis läpi 1200- ja 1300 -lukujen käsitys yliluonnollisin keinoin tehdyn väkivallan uhasta.

Michael D. Bailey keskustelee magian kohtaamasta moraalista ja laillisesta vastarinnasta, joka ilmeni sekä kirkon että valtion auktoriteettien kontrollointipyrkimyksinä.²⁴⁰ Diskurssiin sisältyvät magiaan liittyvät teot, väkivalta sekä *superstitioksi* ja noituudeksi ymmärretyt teot olivat selkeästi huolenaihe sekä maalliselle että kirkolliselle organisaatiolle. 1200-luvun ja 1300-luvun alkupuolen maakuntalakien osiot, olivat ne kristillisiä tai eivät, vaikuttavat kuitenkin keskittyneen huomattavasti enemmän väkivaltaisten tekojen kommentointiin.

3.4.2 Yhteiskunnan muutokset diskurssin ohjaajina?

Kirkollisten lakien diskurssia tarkasteltaessa voidaan pohtia aiemmalla vuosisadalla alkaneiden laajempien yhteiskunnallisten muutosten vaikutusta kirkon suhtautumisessa magiaan. Katolisen kirkon asenne magiaa ja sen epäiltyjä käyttäjiä kohtaan muuttui 1100- ja 1200-luvuilla. 1100-luvulta lähtien kirkon auktoriteettien huoli magiaa kohtaan alkoi vähitellen kasvaa, sillä se yhdistettiin entistä enemmän harhaoppisuuteen.²⁴¹ Demoninen sidos magiaa harjoitettaessa oli aiemmin yhdistetty pakanuuteen, mutta 1100-luvun aikana tämä sidos alettiin ymmärtää yhä enemmän osaksi harhaoppisuuden ominaispiirteitä.²⁴² Samoihin aikoihin ilmestyy

²⁴⁰ Bailey 2007, 107.

²⁴¹ Jolly 2002, 13, 20; Bailey 2007, 112.

²⁴² Jolly 2002, 21; Bailey 2007, 111.

maakuntalakien kirkkokaariin piispan rikoslistalle huoli noituuden harjoittamisesta, johon viitataan sanalla *trolldomber*.²⁴³

Asenteellisen muutoksen synnyn taustalla voidaan laajemmin Euroopan alueella nähdä kolme päälinjausta. Ensinnäkin kasvava kaupunkiympäristö loi uusia yhteiskuntaluokkia sekä kontrastin kaupunkien ja maaseudun välille, joiden asukkailla oli erilaisia tarpeita. Toiseksi, reformiliikkeet pyrkivät puhdistamaan kirkkoa maallisista vaikutteista sekä vakiinnuttaa kirkon johtoaseman yli maallisten vallankäyttäjien. Näillä reformipyrkimyksillä oli vaikutus myös paikallisten seurakuntien työntekijöiden tasolla, jotka levittivät kirkon uusia käsityksiä maallikoille. 1100- ja 1200-lukujen aikana Pohjoismaihin perustettiin uusia seurakuntia.²⁴⁴ Esimerkiksi näiden seurakuntien myötä kirkon muuttuneet käsitykset magiasta levittäytyivät Pohjoismaiden alueelle. Kolmanneksi, uudet aatteet ja koulukunnat sekä idästä läntiseen Eurooppaan levinnyt klassinen tietous johti tieteen uudelleenkonseptointiin sekä uuteen tapaan luokitella magia tieteelliseksi kategoriaksi.²⁴⁵

Arnved Nedkvitne on kirjoittanut norjalaisten lakien alkavan 1200-luvulta lähtien kieltää kaikenlaisen magian ja lainsäädännön muuttuneen ankarammaksi.²⁴⁶ Tällaista ilmiötä ei ruotsalaisessa lähdemateriaalissa ole havaittavissa, tai ainakaan parantavaa magiaa ei erikseen mainita lakiteksteissä. Ruotsin alueen lakimateriaalia on alettu kirjoittaa muistiin tai sitä on säilynyt meille vasta 1200-luvulta, joten ruotsalaisten lakien vertailu suhteessa niiden aiempaan suhtautumiseen magiaa kohtaan ei ole mahdollista. Nedkvitnen tutkimuksen perusteella norjalaiset lainsäätäjät vaikuttavat seuranneen laajemmin Euroopassa tapahtunutta muutosta koskien magiaan asennoitumista. Ruotsin alueella lakitekstit eivät kuitenkaan 1200-1300-luvuilla vaikuta muuttuneen ainakaan radikaalisti ankarampaan suuntaan. Lakitekstit keskittyvät eniten magian keinoin tehdyn väkivallan kommentointiin, joskin myöhemmät tekstit ovat hieman yksityiskohtaisempia kommentoidessaan rikokseen liittyviä tekijöitä, kuten itse teossa kiinni jäämistä ja magian välineistöä. Ruotsalaisten maakuntalakien kirkkokaaret käyttävät magian keinoin tehdyistä väkivaltarikoksista puhuessaan hyvin systemaattisesti sanaa noituus, joka voisi viitata laajempaan

²⁴³ Esim. Schlyter 1822–77, 6: 109.

²⁴⁴ Blomkvist & Brink & Lindkvist 2007, 196.

²⁴⁵ Jolly 2002, 21.

²⁴⁶ Nedkvitne 2009, 285, 296.

eurooppalaiseen asennemuutokseen, jonka myötä magia alettiin yhdistää harhaoppisuuteen. Käsitys noituudesta ja siihen liitetyt stereotyypit ovat kuitenkin paljon vanhempia kuin 1100- ja 1200-lukujen asennemuutos, joten katsoisin todennäköisemmäksi, että kirkon käsitykset magian harjoittajista ovat vanhempaa perinnettä, eivätkä ainakaan Ruotsin ja Tanskan alueella 1200-1300-lukujen aikana omaksuneet kovinkaan paljon elementtejä uudesta harhaoppisuutta korostavasta kirkon diskurssista.

4. 1300-luvun paradigmanmuutos – magian diskurssi muuttuu

Magian diskurssi oli 1100-luvun yhteiskunnallisten muutosten myötä saanut uudenlaisia jäsentelyjä: kategorisointi oppineiston ja maallikoiden harjoittaman magian välillä toi lisäkontrastia magian muotojen välille. Lisäksi maallikoiden käyttämästä magiasta alkoi lainsäätäjien diskurssissa tulla entistä tuomittavampaa.

Syytökset magiasta heijastivat sosiaalisia arvoja sekä hyväksytyjä käsityksiä siitä, miten asioiden kuuluisi olla sen ryhmän mielestä, joka magiaan liittyvää retoriikkaa käytti.²⁴⁷ Kuten aiemmassa luvussa kävi ilmi, 1200-luvulla syytökset noituudesta kohdistuvat Ruotsin alueella useimmiten naisiin. Lähes kaksi vuosisataa myöhemmin kuningas Kristofferin maanlaki listaa muoto-opillisesti erikseen sekä naisten että miesten mahdollisuuden syyllistyä magian harjoittamiseen tai noituuteen, ja määrittelee lisäksi noituudella tappamisen rikokseksi, johon kumpikin sukupuoli saattoi syyllistyä.²⁴⁸ Millaisia muutoksia yhteiskunnassa tämä diskurssissa tapahtunut muutos heijastaa?

4.1 Paradigmanmuutoksen jäljet maallisissa lakiteksteissä

1300-luvun aikana käsitys magiasta alkaa vähitellen muuttua kohti järjestäytyntä, demoneihin yhteydessä olevaa toimintaa, joka alettiin yhdistää ympäri Eurooppaa sekä

²⁴⁷ Stratton 2007, ix.

²⁴⁸ Schlyter 1822–77, 12, 302–303: *Förgör man manne eller konu, kona konu eller manne, meth truldom*. Schlyter 1822–77, 12: 403: *Huilken man eller kona kallar eller förkastar androm oquendes ord, som ähr tiufuer, mordare, röfuare, kettare, horenszon, trulkarl, horkonna, moordherska, kettarska eller trulkonna*.

harhaoppisuuteen että rikollisuuteen.²⁴⁹ Tietous magiasta yleistyi magiaan liittyvän kirjallisuuden levitessä entistä laajemmin läntisen Euroopan alueelle. Tutkimus ei kuitenkaan ole yhtä mieltä siitä, yleistyikö maallikoiden harjoittama magia tämän seurauksena.²⁵⁰ Todennäköisempää on, että tietouden levitessä myös puheet magiasta yleistyivät, ja siten yhä useampi ihminen saattoi väittää osaavansa yliluonnollisia taitoja. 1300-luvun aikana ymmärrys magian vaarallisesta ja demoneihin yhteydessä olevasta luonteesta kuitenkin kasvoi ja yleistyi.²⁵¹

Ruotsin valtion muotoutumiselle tärkeää aikaa olivat 1200-1300-luvut. Valtion yhdistymisestä symbolinen merkki on Maunu Eerikinpojan koko maata koskevan maanlain kokoaminen, jolla korvattiin eri alueita koskevat maakuntalait. Tänä valtion muotoutumisen aikana poliittista valtaa keskitettiin, ja sosiaalisista hierarkioista tuli aiempaa tarkemmin määriteltyjä. Lakitekstit olivat kuninkaan, valtion ja kirkon ideologisia työkaluja, joilla he pyrkivät järjestämään oman valtansa piirejä.²⁵² Lisäksi lakiteksteillä ulotettiin valtaa paikallisyhteisöihin asti.

Maunu Eerikinpojan maanlaki noin vuodelta 1350 merkitsi uutta vaihetta Ruotsin alueen lainsäädännössä. Ensimmäistä kertaa yksi laki asetettiin koskemaan koko maata. Tällä muutoksella pyrittiin keskittämään lainsäädäntöä sekä valtaa kuninkaalle ja hänen neuvostolleen. Lakimuutokset, jotka ovat havaittavissa Maunu Eerikinpojan maanlaissa perustuvat aktiiviselle päätöksentekoprosessille lain kokoamisaikana, jolloin tiettyjä maakuntasäädöksiä otettiin lakiin mukaan ja samalla toisia säädöksiä hylättiin.²⁵³ Näiden muutosten tarkastelu paljastaa kiinnostavia asioita siitä, miten lainsäätäjien diskurssi heijastaa laajempia magiaan liittyviä asenteellisia muutoksia, joita 1300-luvulla alkoi nousta esiin.

Maallisten lainsäätäjien magiadiskurssissa tapahtunut muutos on selvästi esillä 1300-luvun puolivälin uudessa maanlaissa. Maanlaki puhuu noituudesta aiemmista ruotsalaisista lakiteksteistä poiketen sekä miesten että naisten tekemänä rikoksena.

²⁴⁹ Jolly 2002, 23; Bailey 2007, 108.

²⁵⁰ Kieckhefer 1990, 92; Jolly 2002, 25.

²⁵¹ Jolly 2002, 25–26.

²⁵² Ekholst 2014, 16.

²⁵³ Ekholst 2014, 12.

Erityisen tärkeää on huomata, että noituus rikoksena on ensimmäistä kertaa asetettu *högmålsbalken*-osioon, joka käsittelee kaikkein vakavimpina pidettyjä rikoksia:

Jos mies tai nainen jää kiinni noituudesta.

Jos mies tuhoaa toisen miehen tai naisen, tai nainen toisen naisen tai miehen, noituudella tai muilla vahingoittavilla magian keinoilla, niin että hän [mies tai nainen] kuolee sen seurauksena, luovuttaa hän [tekijä] elämänsä sen seurauksena.²⁵⁴

Kuten huomataan, lakitekstin termistön kääntäminen on hankala tehdä niin, että sanojen merkitys kävisi ilmi sellaisena kuin se oli lakitekstien syntyaikana. Täysin tarkasti emme voi aikalaisten merkityksenantoja edes tavoittaa. Voimme kuitenkin huomata selkeää jatkuvuutta sekä muutoksia Maunu Eerikinpojan maanlaissa verratessamme lakia esimerkiksi jo aiemmin esiin nousseeseen 1200-luvun loppupuolen nuorempaan Länsi-Götanmaan lakiin. Varhaisempi laki ilmoittaa, että jos nainen jää kiinni magian keinoilla tuhoamassa toisen naisen tai karjaa, hän siitä hyvästä menettää henkensä.²⁵⁵ Lakitekstien tapa kirjoittaa magiasta toistuu melko samankaltaisena, mutta selvä muutos siinä, ketkä ymmärrettiin noituuden harjoittajiksi, on hyvin nähtävillä.

Käsitys siitä, kuka saattaa noituutta harjoittaa toistuu hyvin samankaltaisessa muodossa edelleen Maunu Eerikinpojan kaupunginlaissa noin vuodelta 1357, johon edellä mainittu maanlaki on todennäköisesti ollut mallina.²⁵⁶

Jos mies tappaa miehen tai naisen, tai nainen naisen noituudella tai muulla vahingoittavalla magialla, niin että hän [mies tai nainen] kuolee sen seurauksena, tulee mies teloittaa teilipyörällä ja nainen roviolla polttamalla.²⁵⁷

Sekä naiset että miehet esitetään tässäkin lakitekstissä mahdollisiksi noituudella tai muilla magian keinoilla tappajiksi, ja noituus mielletään yhä vakavimpien yhteisön rauhaa uhkaavien rikosten joukkoon *högmålsbalken*-lakiosiossa. Vuonna 1442 virallistettu, edeltävään maanlakiin perustuva kuningas Kristofferin maanlaki jatkaa

²⁵⁴ Schlyter 1822–77, 10: 276. Nykyruotsin versio teoksessa Holmbäck & Wessén 1962: *Om en man eller en kvinna blir funnen med trolldom. Förgör en man en annan man eller en kvinna, eller en kvinna en annan kvinna eller en man, med trolldom eller andra förgörningar, så att han eller hon lider döden därav, de miste sitt liv för sådan ogärning.*

²⁵⁵ Schlyter 1822–77, 1: 153. Tuhoaminen on merkitty muodossa *firi gïaer*.

²⁵⁶ Mitchell 2011, 277.

²⁵⁷ Schlyter 1822–77, 11: 323-324: *Förgör madher manne eller konu, eller kona konu, maedh truldrom eller andrum forgaerningum, swa at han ella hon faar dödh aff, tha skal han staeglas ok kona braennas.*

tämän diskurssin ylläpitoa: noituudella tappaminen on kummallekin sukupuolelle mahdollista ja se on jälleen kerran mainittu kaikkein vakavimpien rikosten yhteydessä. Myös rikoksesta määrätty rangaistus toistuu samanlaisena: mies joutuu sovittamaan tekonsa teilipyörässä ja nainen roviolla.²⁵⁸ Maunu Eerikinpojan maanlakia seuraavat lait perustuvat edeltäjänsä, joten toisteisuus lakitekstien muodossa on ymmärrettävää. Ajallinen muutos asennoitumisessa magian ilmiöön on kaikissa lakiteksteissä kuitenkin selvästi esillä.

Lainsäätäjien magiaan suhtautumisen selvä muutos kertoo siitä, millaisena uhkana magiaa pidettiin.²⁵⁹ 1300-luvun aikana entistä laajemmalle osalle maallikoista alkoi olla mahdollista lukea ja harjoittaa sen tyyppistä magiaa, joka aiemmin oli varattu vain eliitille. Nämä magian muodot saattoivat kuitenkin olla hyvin kristillisiä luonteeltaan. Maallikoiden harjoittama magia, jos se ei tähdännyt vahingoittamiseen, oli usein sekoitus perinteisiä tapoja, klassista lääketiedettä sekä kristillisiä rituaaleja.²⁶⁰ Tällaisia tekoja eivät lakitekstit kuitenkaan juuri mainitse. Olennaista on kuitenkin huomioida magian yleistyminen 1300-luvun aikana, joka johti entistä tarkempaan ilmiön määrittelyyn.

Christine Ekholst näkee ruotsalaisten maanlakien sisällyttävän noituuden mahdollisiksi tekijöiksi naisten lisäksi myös miehet, sillä lainsäätäjät pyrkivät hänen mukaansa sukupuolineutraalimpaan lakiin sekä asettamaan naiset ja miehet lainsäädännön näkökulmasta samaan asemaan.²⁶¹ Maanlaeista ei Ekholstin mukaan enää myöskään löydy niin montaa kategoriaa rikoksenteikijöille kuin varhaisemmista maakuntalaeista. Tätä voi pitää hänen mukaansa merkinä siitä, että lainsäätäjät olivat onnistuneet luomaan yleisemmän lain, joka ei enää tehnyt eroa rikoksenteikijän sukupuolen välillä.²⁶² Oma tulkintani lakiteksteissä esiintyvistä muutoksesta nojaa enemmän katolisen kirkon asenteelliseen muutokseen magiaa kohtaan sekä sen aiheuttamiin seurauksiin. Magian harjoittaminen ja noituus alettiin ymmärtää entistä laajemmin paholaisen kanssa yhteistyötä tekevänä rikoksena, josta yhtenä merkinä voidaan pitää vuoden 1326 paavi Johannes XII:n bullaa, joka varoitti magian käytöstä ja

²⁵⁸ Schlyter 1822–77, 12: 302–303: *Förgör man manne eller konu, kona konu eller manne, meth truldom, swa ath hon eller han faar dödh aff, miste liiff siit fore tolka gerning; man scal stægla oc konu brenna.*

²⁵⁹ Stratton 2007, 177–178; Mitchell 2011, 198–199.

²⁶⁰ Jolly 2002, 25–26.

²⁶¹ Ekholst 2014, 145.

²⁶² Ekholst 2014, 150.

opettamisesta ja lisäksi julisti noituuden harhaoppiseksi.²⁶³ Kirkon kasvanut huomio magiaa ja noituutta sekä termien määrittelyjä kohtaan saattoi kohdentaa huomiota magian ilmiöön laajemmin myös maallikoiden parissa, joilla oli entistä laajempi pääsy magiaan liittyvään kirjallisuuteen ja teksteihin. Uudenlaiset käsitykset magialla vahingoittamisesta ja noituudesta muuttivat Pohjoismaissa varhaisempia käsityksiä noidan olemuksesta, ja siten noidan feminiinisen stereotypian rinnalle nousi lisäksi ajatus miesten mahdollisuudesta noituuteen. Noituudella vahingoittaminen oli salassa tehty teko, joka aiemmin yhdistettiin vahvasti naisten ominaisuudeksi, mutta 1300-luvun puolivälissä se alettiin ruotsalaisissa maallisissa lakiteksteissä ymmärtää kummallekin sukupuolelle mahdolliseksi.

1200-luvulla magia liitettiin ruotsalaisten lakikokoelmien niihin osiin, joihin se tuntui sopivan, esimerkiksi omistusoikeuksia käsitteleviin *rättilösabalken* ja *manhelgisbalken*-osioihin, kehon vaurioita käsittelevään *bardaghaebalken*-osioon tai kirkkokaareen, mutta 1300-luvun puoleenväliin mennessä magia oli ruotsalaisissa maallisissa lakiteksteissä siirtynyt kaikkein vakavimpien rikosten joukkoon, *högmålsbalken*-osioon. Tämä osio voitaisiin kääntää muotoon henkirikoskaari. Maunu Eerikinpojan maanlaki listaa henkirikoskaareissa rikoksia seuraavassa järjestyksessä: eri henkilöiden, esimerkiksi aviopuolisoiden ja lasten, murhat, noituus, lapsipuolten tappaminen, vieraan armeijan yllyttäminen kuningasta vastaan, isäntien murhat palvelijoiden tekemänä, tuhopolttot, raiskaus ja myrkyttäminen, joka yleensä ymmärrettiin magian keinoin tehdyksi.²⁶⁴ Noituus aletaan rinnastaa yhteiskunnallisesti yhtä korkean tärkeysluokan rikoksiin kuten kapinointiin kuningasta vastaan sekä vakavina pidettyihin, sosiaalista järjestystä häiritseviin tekoihin kuten murha tai raiskaus. Noituuden asettamisen *högmålsbalken*-osioon on tämän perusteella nähty tarkoittavan muutakin kuin pelkkää lakitekstien uudelleenjärjestelyä. Lakitekstien muutos on tulkittu merkinä siitä, että noituuden luonnetta on alettu aktiivisesti uudelleenarvioida, ja sen sijainnin muutos lakiteksteissä viestii kasvaneesta huolesta noituutta ja sen

²⁶³ Kors & Peters 1972, 82.

²⁶⁴ Schlyter 1822–77, 10: 273–282: *Först vm morþ, huar hælder kona ællæ man gör þet. Um faþer ællæ moþer dræpær sit barn með vilja. Um faþer ællæ moþer dræpær barn sit með vafa. Um man ællæ kona varþ með trulldom funnin. Um man ællæ kona förgör stiuþbarne sino. Nu huar sum resir hæf mote kununge ællæ rikisins hærra. Um bryte, möllare, troskylder suen ællæ husfru sin rætta hærra ællæ husbonda dræper. Um man sæter eeld i annars huus með vilja. Um þolikar sakir huru man skal værias ællæ fjellas. Um man ællæ kona bæf forgerninga aþrum.*

tekijöitä kohtaan.²⁶⁵ Maallisessa laissa magia ja noituus yhdistetään edelleen vahvasti väkivaltaan, mutta asennoituminen sekä käsitys rikoksen vakavuudesta muuttuu.

Aktiivinen maanlain kokoamisprosessi viittaa siihen, että teksteissä ilmenevät muutokset ovat harkittuja.²⁶⁶ Muutokset voidaan siksi nähdä heijastavan sitä, miten yhteiskunta oli maanlain kokoamisaikaan muuttunut. Lisäksi muutokset viestivät siitä, mitkä asiat lainsäätäjien magiadiskurssissa olivat muuttuneet. Näitä todisteita, eli naisten lisäksi myös miesten käsittäminen noituuden mahdollisina harjoittajina sekä noituuden siirtäminen lakiteksteissä kaikkein vakavimmiksi ymmärrettyjen rikosten joukkoon, voidaan pitää selvinä merkkeinä siitä, miten asenteet ja käsitykset yhteiskunnassa ja sitä kautta magian diskurssi sekä ilmiöön suhtautuminen muuttui.

4.2 Magia kaksoisrikoksena –1400-luvun kirkollisen materiaalin diskurssi

Noituudella vahingoittaminen oli sekä Pohjoismaissa että muualla Euroopassa aiheuttanut epäilyjä, syytöksiä ja rangaistuksia koko kristinuskon historian ajan.²⁶⁷ Kuitenkin vasta 1400-luvulle tultaessa yleistyy laajemmin käsitys varsinaisesta demonisesta kultista, jossa tehdään paholaisen kanssa sopimus sekä harjoitetaan kirkollisten toimitusten irvikuvana paholaisen palvontaa.²⁶⁸ Tällä tavoin määriteltynä noituudesta muodostuu kaksoisrikos, joka käsittää moraalisen ja uskonnollisen rikkomuksen kristinuskon oppeja ja uskoa vastaan sekä maallisen rikoksen aiheuttamalla noituudella kuoleman, sairauden tai vahingoittamisen. Noituuden oletettu uhka muodostuu siis entistä vahvemmin sekä kirkollisen että maallisen hallinnon huolenaiheeksi.²⁶⁹ Varhaisempina vuosisatoina magiaan liittyviä tekoja usein sivuutettiin kirkon toimesta illuusioina, varsinkin jos ne eivät vahingoittaneet ketään. 1400-luvulle tultaessa magiasta tuli kirkonkin näkökulmasta totta, ja asennoituminen ilmiöön vakavoituu. Maallikoiden harjoittama magia näyttäytyy poikkeavampana ja kovempia rangaistuksia ansaitsevana kuin aiemmin.²⁷⁰

²⁶⁵ Mitchell 2011, 198–199.

²⁶⁶ Ekholst 2014, 12.

²⁶⁷ Bailey 2007, 108.

²⁶⁸ Nenonen 1992, 88–89; Bailey 2007, 108; Ekholst 2014, 139.

²⁶⁹ Bailey 2007, 109.

²⁷⁰ Jolly 2002, 26.

Varhaisin ruotsalainen penitentiaalimateriaali Länsi-Götanmaalla sijaitsevasta Skarasta noin vuodelta 1335 ei käsittele noituutta ollenkaan. Tilannetta on tutkimuksessa tulkittu siten, että tuona aikana maakuntalakien ajateltiin kattavan noituuden ongelmaa jo tarpeeksi. 1300-luvun kuluessa ruotsalainen kirkkolaki alkaa kuitenkin rutiininomaisesti käyttää ehtoolliselta poissulkemista rangaistuksena noituuteen liittyvistä rikkomuksista.²⁷¹

Monet ruotsalaiset kirkkolakitekstit yhdistetään Nils Hermanssoniin, joka toimi Uppsalan rovastina vuodesta 1350, Linköpingin arkkidiakonina vuodesta 1360 sekä Linköpingin piispana vuodesta 1374 kuolemaansa asti vuoteen 1391. Hermanssonin koulutukseen sisältyi teologian opiskelu Pariisissa sekä kanonisen lain opinnot Orléansissa. Häneen yhdistetyistä teksteistä eräs varhaisimmista tuomitsee myrkyttäjät, murhaajat, kirkkovarkaats, loitsijat tai parantajat sekä kaikki, jotka kutsuvat demoneja.²⁷² Toinen Hermanssoniin yhdistetty synodaalstatuutti samalta ajalta kieltää tiettyjen rikkomusten tekijöiden tulo ehtoolliselle ja rinnastaa keskenään koronkiskojat, magialla ennustamisen harjoittajat sekä mies- ja naispuoliset loitsijat eli noidat.²⁷³ Näiden lakien tapauksessa on tärkeää huomioida, että niiden kirjoittaja tunnetaan. Hermanssonin taustan huomioon ottaen voidaan olettaa, että yleiseurooppalaisen kanonisen lain ajankohtaiset opetukset magiasta näkyvät näissä teksteissä.

Teksteissä esiintyy sanoja, jotka paljastavat piirteitä kirkon kaksijakoisesta magiadiskurssista: *intoxicatores* viittaa nähdäkseni myrkyttämiseen, joka ymmärrettiin vahingoittavan magian erääksi muodoksi.²⁷⁴ *Incantatrices*-sanalla tarkoitetaan naispuolisia ”loitsijoita”, joka nähdäkseni viittaa noitiin. Toisaalta sanalla saatettiin toisinaan viitata myös parantajiin.²⁷⁵ Toinen statuutti mainitsee myös miespuoliset noidat tai parantajat sanalla *incantatores*. Demonien kutsuminen viittaa mielestäni opittuun magiaan kuten myös termi *sortilegium*, arvoilla ennustaminen.

Edellä esiteltyt synodaalstatuutit ilmentävät kuvaavasti magiaan ja noituuteen liittyvää paradigmanmuutosta. Kirkko, jonka erityisen huomion kohteena oli kristillisen opin

²⁷¹ Mitchell 2011, 167.

²⁷² Reuterdahl 1841, 63: *Item intoxicatores vel aliquando mortiferum procurantes seu consilium adhibentes, item sacrilegos et incantatrices, et quoscunque demones invocantes*. Mitchell 2011, 167.

²⁷³ Reuterdahl 1841, 73: *Quinto, quod usurarii, sortilegia facientes, incantatores vel incantatrices, non accedant*. Mitchell 2011, 167.

²⁷⁴ Eilola 2003, 57.

²⁷⁵ Esim. Jones & Zell 2005, 53.

ylläpito, rinnastaa näissä teksteissä noituuden myrkyttämiseen, magialla ennustamiseen sekä demonien kutsumiseen. Olennaista on muistaa, että 1300-luvun aikana yhä useammalle ihmiselle oli mahdollista harjoittaa kirkkolakitekstien mainitsemia magian muotoja. Näin ollen kirkon diskurssi havahtui huolehtimaan entistä tarkemmin ja eritellymmin magiaan liittyvistä, kirkon oppeja haastavista teoista. Lisäksi noituus alettiin yhdistää perinteisiin uskomuksiin perustuvien tekojen sijaan entistä vahvemmin tarkoitukselliseen yhteistyöhön demonien kanssa. Näihin synodaalstatuutteihin sisältyy siten käsitys sekä moraalisesta, uskoa loukkaavasta että maallisesta rikoksesta.

1400-luvun puolella syntyneet ruotsalaiset penitentiaalit pohjautuvat näille aiemmin muuttuneille käsityksille magiasta.²⁷⁶ Teksteissä toistuu esimerkiksi demoneihin yhteydessä olevat loitsut sekä tulevaisuuden ennustaminen, josta viestivät termit *incantationes dyabolicas* ja *sortilegus*.²⁷⁷ Joskus listalle lisättiin myös ennusmerkkien tulkinta, *augurium*. Stephen Mitchell huomauttaa, että läntisen Norjan alueen tekstejä mukaillen ruotsalaiset penitentiaalit myös tuomitsevat myös ennustamisen keinoihin uskomisen. Rangaistuksena on seitsemän vuoden katumusharjoittelu.²⁷⁸ Mitchellin mukaan ruotsalaiset kirkkolakitekstit tuntuvat keskittyvän enemmän oppineiston harjoittamaan magiaan, toisin kuin esimerkiksi norjalainen kirkkolakimateriaali, jossa mainitaan myös yrttien ja riimujen käytöstä magian yhteydessä. Tämän eron voidaan suurella varmuudella tulkita johtuvan paikallisista eroista.²⁷⁹

Synodaalstatuuteissa ja penitentiaalikirjoissa mainitaan magiaksi ymmärrettyjä maallikoiden tekoja, kuten myrkyttäminen ja noituus sekä oppineisuutta vaativia, yleensä papiston toimia, jotka luokiteltiin magian oppineeseen kategoriaan. Ruotsalaisten maallisten lakien kirkkokaaret eivät juurikaan näytä tätä kategorisointieroa samalla tavoin kuin kirkon materiaali, sillä kuten aiemmin selvennettiin, maalliset lait keskittyvät Ruotsin alueella lähtökohtaisesti eniten väkivaltaisten tekojen käsittelyyn.²⁸⁰

²⁷⁶ Mitchell 2011, 167.

²⁷⁷ Gummerus 1900, XVIII: *Item siquis uel siqua diuinaciones, auguria, incantationes dyabolicas fecerit uel eis crediderit, VII annos peniteat; XVI: Item Sortilegus. Demones innocans pro futuris quocumquemodo. Scienter excommunicatos vel nominatim interdictos aut manifestos vsurarios in ecclesiis aut cimiteriis sepeliens, et tales sepelientes sunt excommunicati ipso facto.*

²⁷⁸ Mitchell 2011, 167.

²⁷⁹ Mitchell 2011, 167–168.

²⁸⁰ Jolly 2002, 22.

Yhteenvedon voidaan huomioda seuraavaa: paikallisen suhtautumistavan muutos ilmenee ruotsalaisissa lakiteksteissä kasvavana huolena magian harjoittajista sekä magiarikosten mieltäminen aiempaa vakavammiksi rikkomuksiksi. Magian sosiaalinen diskurssi oli kehittynyt 1300-luvun puoliväliin tultaessa poikkeavan yksilön – yleensä naisen – tekemästä väkivaltaisesta tai omaisuutta vahingoittavasta teosta vakavaksi ja järjestäytyneeksi uhkaksi yhteisön rauhalle, johon syyllistyivät sekä naiset että miehet. Magian harjoittamista, toisin sanoen noituutta ei 1300-luvun puolivälissä mielletty enää ainoastaan sosiaalisesti poikkeavien naisten harjoittamiseksi toimiksi, vaan siitä tuli lainsäätäjien mielessä ilmiö, jota myös miehet aktiivisesti saattoivat käyttää. Magian harjoittaminen laajeni koskemaan suurempaa osaa yhteisöstä, joka lainsäätäjille merkitsi sen aiheuttaman sosiaalisen haitan kasvua.

Laajempien tekijöiden, kuten esimerkiksi katolisen kirkon teologian muutos vaikutti tietouteen magiasta, ja siten pohjoismaisten lainsäätäjien tekemiin tulkintoihin siitä. Tulkinnan kautta lainsäätäjien diskurssi muuttui. Tämä muutos ei rajoittunut vain lainsäätäjien tietouteen magiasta, vaan konkretisoitui käytäntönä. Magian keinoin tehtyjä tekoja alettiin säännellä entistä tarkemmin. Kirkon diskurssin muutos näkyy sekä maallikoiden että oppineiston magiaan liittyvien toimien kommentointina.

4.3 Sakot vai kuolemantuomio – magian käytöstä asetetut rangaistukset

Tarkastelen tässä alaluvussa magian eri muotojen, kuten noituuden tai muunlaisen magialla vahingoittamisen, käytöstä asetettuja rangaistuksia. Pyrin asettamaan lakiteksteistä löytyvät rangaistukset laajempaan kontekstiin ja selventämään yhteiskunnassa vaikuttaneita asenteita rangaistusten takana.

Kuten aiemmassa luvussa kävi ilmi, valtion ja kirkon organisaatioilla oli erilaisia tavoitteita ja motivaatioita. Nämä tavoitteet muokkasivat sekä organisaatioiden magiadiskurssin muotoa että diskurssin ylläpitoon ja käyttöön liittyviä tekoja.²⁸¹ Magian diskurssin sisältämät rangaistukset voidaan nähdä ilmentävän keskiaikaisen yhteiskunnan käsityksiä siitä, kuinka huolestuttavana ja vaarallisena magian keinoin tehtyä rikosta pidettiin. Olennaista on työni kannalta tarkastella rangaistuksia varhaisissa ja myöhäisemmissä lakiteksteissä, jolloin mahdolliset ajalliset

²⁸¹ Nedkvitne 2004, 83.

eroavaisuudet voivat tulla esiin asenteissa tai käsityksissä tapahtuneita muutoksia. Magian harjoittamisesta annetut rangaistukset heijastavat myös laajempaa asennoitumista ilmiöön.

Magian diskurssi muodostui eri tavoin valtion ja kirkon lainsäätäjien näkökulmasta. Nämä organisaatiot osittain kilpailivat vallasta Pohjoismaissa, ja määrittelivät teksteissään magiaa omien tarkoitustensa perusteella. Valtion lainsäätäjät keskittyivät pitkälti väkivaltaisiin tekoihin käsitellessään magiaa. Ilmiön kontrollointi liittyy valtion lainsäätäjien osalta selvästi yhteiskuntajärjestyksen ylläpitoon sekä turvallisuuden takaamiseen. Luvussa 3 esiteltiin Dag Lindströmin tekemä jaottelu yhteisössä esiintyvistä eri väkivallan muodoista: Lindström tekee pääjaottelun laillisen ja laittoman väkivallan muotojen välillä. Valtion lainsäätäjien asettamat rangaistukset, silloin kuin ne tuomitsevat rikokseen syyllistyneen kuolemaan, ovat osa laillisen väkivallan kategoriaa sillä ruumiillisten rangaistusten toimeenpano oli maallisen oikeuden tehtävä.²⁸²

Norjalaisia ja islantilaisia lakitekstejä tutkineen Arnved Nedkvitnen mukaan magian rangaistavuus riippui siitä, vahingoittiko magian keinoin tehty teko jotakuta vai ei.²⁸³ Myös ruotsalaisten lakitekstien sukupuolittuneisuutta tutkinut Christine Ekholst huomauttaa, että magiaksi ymmärretyn teon lopputulos määräsi, ymmärrettiinkö se lailliseksi vai laittomaksi. Jos teko ei fyysisesti vahingoittanut ketään, se oli Ekholstin mukaan laillista, kun taas vahingoittava teko käsitettiin laittomaksi.²⁸⁴ Uskomisen *superstitioihin* tai sellaisiksi luettavat teot eivät lainsäätäjien näkökulmasta olleet ankarimman mahdollisen rangaistuksen, kuolemantuomion, arvoisia. *Superstitioihin* uskomisesta ymmärretyistä teoista määrättiin yleensä kuitenkin sakko- tai katumusrangaistus.

Varhaisin ruotsalainen lakimateriaali vaikuttaa asennoituneen magiaan edellä esitetyllä tavalla. Vanhempi ja nuorempi Länsi-Götanmaanlaki 1200-luvulta ilmaisevat, että naiselle ei voi määrätä kuolemantuomiota mistään muusta kuin noituudesta. Vanhempi Länsi-Götanmaan laki keskustelee magiasta sekä naisen noituudella tekemänä tappona että naisiin kohdistuvana herjauksena.²⁸⁵ Nuorempi Länsi-Götanmaanlaki selventää

²⁸² Lindström 1988, 90; Brundage 1995, 92.

²⁸³ Nedkvitne 2009, 286.

²⁸⁴ Ekholst 2014, 139.

²⁸⁵ Schlyter 1822–77, 1: 22, *Kona firigær manni*.

erikseen kuolemantuomion edellytykset: jos nainen tappaa noituudella ja jää kiinni siitä, hän sen seurauksena menettää henkensä. Huomionarvoista on, että laki määrää naisen syyllistymisestä *superstitioon* vain sakot.²⁸⁶ Noituuden keinoin aiheutettu fyysinen vahinko mielletään laittomaksi ja ankarimman mahdollisen rangaistuksen ansaitsevaksi teoksi, kun taas *superstitiosta* selviää sakoilla.

1200-luvun lopun Uplannin laki määrää seuraavaa:

*Jos nainen aiheuttaa magian keinoin vahinkoa miehelle – – tällöin hänet tulee asettaa kahleisiin ja viedä käräjille. Ja ottaa mukaan vahingontekoon käytetyt esineet.*²⁸⁷

Västmanlannin laki noin vuodelta 1300 kuvaa yksityiskohtaiset ohjeet, miten tulee toimia, jos nainen jää kiinni mieheen kohdistuvan vahingoittavan magian harjoittamisesta:

Jos nainen aiheuttaa magian keinoin vahinkoa miehelle ja jää kiinni itse teosta, silloin tulee hänet vangita kahleisiin ja viedä hänet käräjille ja ottaa vahingontekoon käytetyt esineet hänen mukaansa. Tämän teon tulee kaksitoista miestä todistaa, josko hän [nainen] on tehnyt nämä vahingonteot vai ei ja josko hän on jäänyt kiinni itse teosta vai ei. Jos he [miehet] todistavat hänen puolestaan, hän [nainen] on syytön. Jos he [miehet] todistavat hänet [naisen] syylliseksi, hänet tuomitaan neljäkymmenen markan sakkoon – – jos joku on kuollut vahingonteon seurauksena, ja häntä [naista] syytetään tästä, tulee kahdentoista miehen todistaa tämä. Syytetty tulee vapauttaa, jos hänet todetaan syyttömäksi. Jos syytös todetaan todeksi, tulee hänet [nainen] polttaa roviolla
– _288

Huomionarvoista on, että laki erottaa toisistaan rangaistukset teoille, jossa noituuden seurauksena on kuollut joku, tai jos noituus ei aiheuttanut kuolemaa. Myös sakon suuruudesta voidaan tehdä joitakin päätelmiä: myös Taalainmaan laki 1300-luvun puolivälistä määrää naiselle neljäkymmenen markan sakot, jos hän jää kiinni itse

²⁸⁶ Schlyter 1822–77, 1: 38; *Firi giær cona ko æller bo. cono æller bonde. warþer hun takin við. giældø lif sit firi.* Schlyter 1822–77, 1: 153; *Far konæ með viðskiplum. böte þrenni sæxtan ortugher enar biscupe. ok tuar hæraþe oc kononge.*

²⁸⁷ Schlyter 1822–77, 3: 149; *Bær konæ forgiærningær manni – – þa skal hanæ takæ o.j. fiætur sættia. ok swa til þinx föræ. ok þe samu forgiærningær með henni.*

²⁸⁸ Schlyter 1822–77, 5: 149. Käännös modernille ruotsille teoksessa Holmbäck & Wessén 1936, 72: *Bär en kvinna förgörningar på en man och blir hon tagen på bar gärning, då skall man taga henne och sätta henne i fjättrar och så föra henne till tings och förgörningarna med henne. Det skola tolv man pröva, om hon har gjort dessa förgörningar eller ej och om hon är tagen på bär gärning eller ej. Värja de henne, vare hon saklös. Fälla de henne, då är hon sakfälld till fyrtiomarkersbot – – Har någon ljutit döden därav och åtalas det sedan, pröve ock det tolv män. Fritaga de henne, vare hon saklös. Blir hon fälld, skall hon brännas å bål – –*

teosta tai on todistettavasti harjoittanut noituutta.²⁸⁹ Vertailuksi voidaan esittää saman lain määräämiä rangaistuksia muista rikoksista: naisen tekemästä vastasyntyneen lapsen murhasta tuli hänen maksaa 12 markkaa ja huorin tekemisestä sekä mies että nainen saivat kolmen markan sakot.²⁹⁰ Noituudesta määrätty sakko on siis huomattavan suuri.

Erityisen kiinnostavaa Taalainmaan laissa on, että noituudella tehty surmatyö johti kuolemanrangaistukseen, mutta perheenjäsenten surmaamisesta muutoin kuin noituudella sai systemaattisesti lain mukaan noin 50–90 markan sakot. Eriteltyinä on määrättyjä sakkoja tilanteissa, jossa joku perheenjäsenistä surmaa toisen.²⁹¹ Kuolemanrangaistusta ei perheen sisäisistä surmatöistä annettu, mutta siitä saadut sakot ovat verrattain suuria, joka viestii teon mieltämisestä vakavaksi. Christine Ekholst näkee tämän ilmiön liittyvän vaatimukseen läheisten perheenjäsenten kunnioittamisesta, joka oli kirkon tärkeä ohje. Teon mieltäminen vakavaksi viestii myös siitä, että tietyt elämänalueet ja paikat, kuten koti, ymmärrettiin turvan ja rauhan paikoiksi.²⁹²

Tanskan alueella Seelannin ja Skånen kirkkolait 1200-luvulta mainitsevat, että noituuden harjoittamisesta saattaa joutua huonoon maineeseen, mutta lait eivät juurikaan käsittele noituutta tai muunlaista magia itsenäisenä rikosnimikkeenä.²⁹³ Gotlannin laki 1220-luvulta mainitsee noituuden herjausten listassa, joiden perusteettomasta käytöstä saattoi saada rangaistuksen. Lakiteksti rinnastaa noituuden esimerkiksi varkauteen, murhaan ja prostituutioon.²⁹⁴ Myös sata vuotta myöhemmin

²⁸⁹ Holmbäck & Wessén 1936, 8.

²⁹⁰ Holmbäck & Wessén 1936, 7, 8, 9.

²⁹¹ Holmbäck & Wessén 1936, 29.

²⁹² Ekholst 2014, 125.

²⁹³ Thorkelin 1781, 8–9: *De occulto homicidio. Aen a thaesfi lund aghu fkra at farae. Warthar man waeghin, ok gangar aengin with, tha a hin aethae föchia wil, ni maen maeth iarni at fökia, ok fithan lati han i ban faetie. Wil nokrum manni a hand fökia, tha fwaeriae a han hand hanum maeth tolf lagfaftum mannum, ok hin gange a fak fithan. Swa ok um trolldom, aellae foraethaer. Aen vm rop far aentigi man aellae kunae ym fwa vrthit mal, fkaeri fik maet iarni, vm aengin wil a hand fwaeriae. Aen vm brut the aethae gör wartha i kirkiu garthe, i kirkiu rani, aellae i kyntzimis bruti, j wighthae manna mishaeldi, aellae j manwaet, thaet fkal böta tho at utan haelgh fe giort. Thorkelin 1781,17: Om mord oc tröldom. Tettae er raeth um fkra. Vortaer man drapaen och gor ther engaen man vether, tha a hin ther teth vil fökae, ni maen til naefnd at kommae, och fitaen latae han banfaetiae. Aen vil han then tindae man a hendaer fökae tha fkal han fwaeriae hanum a han meth told lagfetae maen, och hin vaeriae fik meth naefnd. Thet famae er log hum trolldom eller um forgiarninggae. Mitchell 2011, 164.*

²⁹⁴ Schlyter 1822–77, 7:79.

syntynyt Bjärköa-laki 1300-luvun alkupuolelta mainitsee noituuden naisiin kohdistuvien herjausten listassa.²⁹⁵

Herjausten ollessa perusteettomia oli vaarana, että herjauksen esittäjä joutui itse syytöksien ja epäilyjen kohteeksi.²⁹⁶ Herjaukset eivät olleet kuolemanrangaistusta ansaitseva rikosnimike, vaan niiden vakavuus liittyi pikemminkin toisen henkilön julkisen maineen tahraamiseen, joka saattoi aiheuttaa suuriakin hankaluuksia sosiaalisessa kanssakäymisessä. Herjaukset eivät vahingoittaneet ketään fyysisesti, mutta erityisesti perusteettomasti esitettyinä oli vaarana, että viattomalle henkilölle voisi aiheutua muunlaista vahinkoa, kuten vieraantumista yhteisöstä. Koska magian diskurssi ymmärsi noituuden todella vakavaksi teoksi, oli noidaksi herjaaminen myös vakava ja rangaistava teko.

Skånen maakuntalaki vuodelta 1328 ilmoittaa rangaistukseksi kuoleman, miehille teipipyörässä ja naiselle roviolla, jos mies tai nainen syyllistyy noituudella tappamiseen.²⁹⁷ Norjan *Borgarthing*-lakiteksti ei sisällä yleistä kieltoa magialle, mutta listaa kieltoja tietyille magian muodoille: linjaus vaikuttaa olleen kielto vahingoittavalle magialle, mutta hyväksyntä sellaisille teoille, jotka eivät aiheuta vahinkoa.²⁹⁸

Magian keinoin tehty, kuoleman aiheuttanut teko oli pohjoismaisissa lakiteksteissä usein kuolemanrangaistuksen ansainnut rikos. Lainsäätäjien diskurssi mielsi useista syistä magian keinoin tehdyn teon hyvin epäilyttäväksi ja vaaralliseksi. Kuolemanrangaistus oli keskeinen osa lainsäätäjien diskurssia, ja siksi on hyvä luoda lyhyt katsaus myös kuolemanrangaistusten eri muotoihin.

Kuolemanrangaistukset olivat usein sukupuolitettuja yleisesti Euroopan alueella sekä Pohjoismaiden alueella. Miehet päätyivät useimmiten hirsipuuhun tai teipipyörään, kun taas naiset useimmiten joko kivitettiin, haudattiin elävältä tai poltettiin roviolla. Myös miehet saattoivat saada näitä naisille tyypillisempiä rangaistuksia tietyistä rikoksista kuten eläimiin sekaantumisesta, tuhopoltosta ja noituudella tuhoamisesta. Eräs tulkinta sukupuolittuneista rangaistuksista liittyy naisen kehollisuuteen: naisen kunnian nähtiin olevan yhteydessä hänen kehoonsa. Miesten saamat rangaistukset jättivät ruumiin julkisesti näytille varoitukseksi muille, eli miesten rooli yhteisössä oli julkinen sekä

²⁹⁵ Mitchell 2011, 152.

²⁹⁶ Brundage 1995, 93.

²⁹⁷ Schlyter 1822–77, 9: 369.

²⁹⁸ Nedkvitne 2009, 286.

elämässä ja kuolemassa. Naisten rangaistuksiin liittyi ruumiin tuhoaminen tai piilottaminen hautaamalla, kivittämällä tai polttamalla. Naisen keho oli symbolisesti erilainen kuin miehen, ja sitä ei saanut esitellä julkisesti, myöskään kuoleman jälkeen. Roviolla polttaminen oli myös vahva symbolinen ele liittyen syntien puhdistamiseen tulella.²⁹⁹ Tämänkaltaisen jaottelu rangaistuksissa sukupuolten välillä näkyy ruotsalaisessa lakimateriaalissa läpi 1200-luvun 1300-luvun Maunu Eerikinpojan maanlakiin asti.³⁰⁰ Samat rangaistukset mainitaan myöhemmin Maunu Eerikinpojan kaupunginlaissa vuodelta 1357 sekä kuningas Kristofferin maanlaissa vuodelta 1441.

Sekä noituuden käsite itsessään että siitä jaettavat rangaistukset olivat sukupuolittuneita. Noituus miellettiin salassa tehdyksi, petolliseksi rikokseksi, joka yleensä yhdistettiin enemmän naisiin kuin miehiin. Toisaalta myös miehet noituuteen syyllistyessään tuomittiin joskus kuolemaan tavoilla, jotka muuten yhdistettiin enemmän naisiin. Rangaistusten valintaa on selitetty rikoksen luonteen perusteella. Lisäksi miehen harjoittama noituus on nähty sosiaaliset rajoitukset ylittävänä, joka saatettiin ymmärtää myös sukupuoliroolit ylittävänä tekona. Tästä syystä myös miehelle saatettiin määrätä samanlainen rangaistus kuin samaan rikokseen syyllistyneelle naiselle.³⁰¹

Lainsäätäjien diskurssissa väkivaltaiset teot huomioitiin niiden yhteiskuntarauhaa järkyttävän luonteen vuoksi. Esimerkiksi parantavaa magiaa saivat naiset ja miehet harjoittaa lainsäätäjien siihen suuremmin puuttumatta. Koska vahingoittava noituus ainakin Ruotsin alueella yhdistettiin varhaisissa lakiteksteissä laajemmin naisten tekemäksi teoksi, noituudella tappamisen ajateltiin olevan raskauttavain teko, johon nainen voi syyllistyä ja jonka vuoksi rangaistukseksi siitä usein asetettiin kuolema. Julkinen tila oli miesten aluetta, myös rikoksia tehdessä. Naisten rikosten ajateltiin sijoittuvan yksityiseen tilaan ja olevan luonteeltaan salassa tehtyjä. Tällaiset rikokset olivat sekä vakavia yhteiskuntarauhaa järkyttäviä tekoja että sukupuoli- ja sosiaalisesta roolista poikkeavaa käytöstä, jota pidettiin halveksuttavana ja epäilyttävänä.

²⁹⁹ Ekholst 2014, 217.

³⁰⁰ Schlyter 1822–77, 10: 276. Nykyruotsiksi tehty käännös teoksessa Holmbäck & Wessén 1962: *Förgör en man en annan man eller en kvinna, eller en kvinna en annan kvinna eller en man, med trolldom eller andra förgörningar, så att han eller hon lider döden därav, de miste sitt liv för sådan ogärning. En man skall steglas, och en kvinna stenas.*

³⁰¹ Ekholst 2014, 217–218.

1000- ja 1100-luvuilla magiasta annetut tuomiot vaihtelivat yleensä virheellisten käsitysten oikaisusta karkottamiseen, joka oli usein ankarin rankaisu kirkon opeista poikkeamiseen syyllistyneille. 1300-luvun aikana reaktioista magiaa kohtaan alkoi tulla ankarampia, sillä kirkon opeista poikkeaminen alettiin ymmärtää tahallisenä, sääntöjä itsepintaisesti vastustavana ja hyvin vaarallisena rikoksena.³⁰²

Noituus alettiin tänä aikana mieltää myös Pohjoismaissa entistä vakavammasi rikokseksi sekä haitaksi sosiaalista järjestystä vastaan.³⁰³ Norjalaista ja islantilaista lakimateriaalia tutkineen Anders Nedkvitnen mukaan varhaisemmat norjalaiset lait kriminalisoivat vain magiaa, jolla pyrittiin vahingoittamaan, kun taas myöhemmät lait kieltävät kaiken magian harjoittamisen.³⁰⁴ Magiaan asennoitumisen muutosta ruotsalaisissa lakiteksteissä sivuttiin jo aiemmin 1300-luvun paradigmanmuutoksen käsittelyn yhteydessä, ja kävi ilmi, että näissä lakiteksteissä aletaan 1300-luvun puolivälissä käsitellä magiaa paljon vakavampana rikoksena kuin aiemmin.³⁰⁵ Noituus aletaan tänä aikana systemaattisesti ymmärtää sekä naisten että miesten tekemäksi rikokseksi, ja sitä käsitellään lakimateriaalissa kaikkein vakavimpien rikosten yhteydessä.

Paikallisuus on magian ilmiön ymmärtämisessä erityisen tärkeää, sillä paikallista vaihtelua on liikaa, jotta voisimme ymmärtää magian ilmiötä täysin universaalisti.³⁰⁶ Pohjoismaiden välillä esiintyy ajallisia eroja siinä, millaisella vakavuudella magiaan lakiteksteissä suhtauduttiin. Yleinen trendi vaikuttaa kuitenkin olevan seuraava: mitä myöhempiä lakitekstejä on tarkastelussa, sitä enemmän aletaan magiaan liittää huolta ja ahdistusta sen aiheuttamasta uhkasta sosiaalista järjestystä kohtaan.

Kuten aiemmin selvennettiin, Ruotsin maallisissa lakiteksteissä noituudella tappamisesta rangaistiin kuolemantuomiolla jo 1200-luvulla. Pohjoismaissa rangaistus kuolemaan johtaneesta noituudella vahingoittamisesta ei siis sinänsä muutu.³⁰⁷ Asennoituminen noituuteen ja sitä kautta lainsäätäjien käyttämä diskurssi alkaa siitä huolimatta käsitellä noituutta aiempaa suuremmalla huolestuneisuudella ja vakavuudella.

³⁰² Bailey 2007, 111.

³⁰³ Mitchell 2011, 198–199.

³⁰⁴ Nedkvitne 2009, 288.

³⁰⁵ Mitchell 2011, 198–199.

³⁰⁶ Stratton 2007, 22, 38.

³⁰⁷ Noituudella vahingoittamisesta puhuttaessa viitataan sanaan *förgörning*.

Yhteenvedon 1300-luvun aikana tapahtuneesta paradigmanmuutoksesta voidaan tehdä seuraavia huomioita: Norjan alueella varhainen lakimateriaali arvioi ja käsitteli magiaa teon seuraamusten perusteella, kieltäen vain vahingoittavat teot, mutta myöhemmät lait kriminalisoivat kaiken magian.³⁰⁸ Paradigmanmuutos koskien magiaan suhtautumista näkyi Norjan alueella konkreettisesti lakimateriaalissa, jossa kasvaneet epäilykset magiaa ja sen harjoittajia kohtaan näkyi ilmiöön liittyvien tekojen totaalisenä kieltämisenä. Ruotsalainen maallinen lakimateriaali vaikuttaa linjauksiltaan samankaltaiselta kuin varhainen norjalainen materiaali. Parantavalla tai suojelemaan pyrkivällä magialla ei selvästi ollut juurikaan merkitystä ruotsalaisille lainsäätäjille, koska se ei uhannut lainsäätäjien ylläpitämää yhteiskuntarauhaa, eikä sitä siksi otettu lainsäädännössä esiin. Paikallinen ero, joka magian diskurssissa voidaan huomata, on ruotsalaisen maallisen lakimateriaalin keskittyminen vain väkivaltaisiin tekoihin myös 1300-luvun paradigmanmuutoksen aikana ja sen jälkeen. Magiaan alettiin suhtautua Ruotsin alueella entistä varautuneemmin, mutta huomio keskittyi silti väkivallantekoihin eikä muihin magian tai noituuden keinoin tehtyihin tekoihin.

1400-luvulle tultaessa kirkon muuttunut diskurssi sisältää sekä maallikoille ominaiseksi ymmärretyn magian että opitun magian piirteitä, vaikka diskurssi painottaakin enemmän oppineiston käyttämien, magiaksi ymmärrettyjen toimien kontrollia. Magiaan liittyvien mainintojen perusteella tekemääni tematisointia voidaan käyttää työvälineenä pohdittaessa tätä eroa maallisen ja kirkollisen diskurssin välillä: maallinen lainsäädäntö keskittyy lähtökohtaisesti sellaiseen magiaan, joka riittävän vakavalla tavalla häiritsee yhteiskuntajärjestystä ja uhkaa ihmisten oikeutta turvallisuuteen. Magiaksi, yliluonnollisia keinoja käyttäväksi toiminnaksi ymmärretty vahingoittava noituus on maallisten lakitekstien diskurssin pääosassa. 1400-luvulle tultaessa kirkon lakiteksteissä huomio on selvästi enemmän oppineessa magiassa, kuten ennustamisessa ja demoneihin yhteydessä olemisen loitsujen avulla. Kirkon diskurssi keskittyi toisenlaisen uhkan torjumiseen: rankaisemalla vaaralliseksi magiaksi luokitellut teot pyrittiin yhteiskunnan ja yhteisön hengellisen yhtenäisyyden takaamiseen sekä hallitsemaan pelkoa ja epäilyjä, jotka liittyivät ihmisten ymmärrykseen uhkaavan magian läsnäolosta.

³⁰⁸ Nedkvitne 2009, 288, 296.

Lain asettamilla rangaistuksilla oli suuri valta marginalisoida rikoksiin syyllistyneitä henkilöitä.³⁰⁹ Magiasta kärsittävä sakkorangaistus ei ollut ainoastaan taloudellinen menetys, vaan henkilöön liitettävä maine noituuden ja magian harjoittamisesta näkyi myös sosiaalisen aseman huonontumisena. Magian diskurssin olemukseen liittyy siksi myös ihmisten harjoittama itsekontrolli, jonka keinoin huonoa mainetta pyrittiin välttämään. Diskurssin käyttö ei rajoittunut vain lainsäätäjien toimintaan lakien ja rangaistusten määrittelyn muodossa. Diskurssin aktiivisina käyttäjinä olivat kirkon ja valtion lainsäätäjien sekä muun kirjoitustaitoisen eliitin lisäksi myös maallikot, jotka omilla toimillaan tai toimintansa säätelyllä vahvistivat tai muokkasivat diskurssin sisältöä.

Paradigmamuutos näkyy selvästi pohjoismaisissa lakiteksteissä kasvaneena huolestuneisuutena sekä esimerkiksi magian liittämässä kaikkein vakavimpien rikosten joukkoon. Magian tai noituuden keinoin surmaamisesta saatu rangaistus ei kuitenkaan juurikaan muutu. Noitus ja erityisesti sillä vahingoittaminen oli jo ennen 1300-luvun paradigmuutosta vakavana pidetty rikos, jonka suorittamisesta nähtiin oikeutettuna langettaa kuolemantuomio. Vaikka magian diskurssissa tapahtui selvä muutos, ei käsitys rangaistuksesta muuttunut. Tämä osa diskurssista pysyi siis ennallaan, ja paradigmuutoksen jälkeenkin noituudella tai magialla tappaminen oli lainsäätäjien yhä edelleen ankarimman mahdollisen tuomion ansaitseva rikos.

5. Päätelmät

Magian diskurssi Pohjoismaiden lakiteksteissä rakentui pitkälti kahden kehittyvän ja valtaansa levittävän organisaation, valtion ja kirkon näkökulmista. Ei ole kuitenkaan mielekäästä väittää, että magian diskurssi olisi yhteiskunnassa vain oppineiston ja eliitin toimesta muotoiltu ja että vain ylimmällä yhteiskuntaryhmällä olisi ollut valta muokata diskurssia. Päinvastoin myös yhteisön muut jäsenet toteuttivat, ylläpitivät ja muokkasivat magiaa sosiaalisena diskurssina puhumalla siitä sekä tekemällä tekoja, joille diskurssissa annettiin erilaisia merkityksiä. Olennaista on erottaa toisistaan

³⁰⁹ Mitchell 2011, 150; Ekholst 2014, 141.

lakitekstien ja diskurssin luonne: lakitekstit ovat evidenssi, jonka perusteella tässä työssä on tehty päätelmiä diskurssista ja analysoitu sen ominaisuuksia.

Lakiteksteissä ilmenevä magian diskurssi vaikuttaa nojaavan selkeästi aikansa sukupuolikäsityksiin ja odotuksiin, asenteisiin ja ominaisuuksiin, joita liitettiin eri tavoin naisiin ja miehiin. Alueellisia eroja sukupuolikäsityksissä on kuitenkin esillä: magian keinoin tehty väkivalta oli ruotsalaisessa lakimateriaalissa lähtökohtaisesti piilossa muiden katseilta tehtyä, petollista toimintaa, joka siten osui sekä yksityisesti tehtynä että luonteensa puolesta vahvemmin naisiin yhdistettyihin sosiaalisiin kategorioihin. Harjoittamalla magiaa ja erityisesti väkivaltaisia tekoja magian keinoin naiset astuivat tämän sosiaalisesti rakennetun kategorian ulkopuolelle, horjuttivat yhteisön turvaa ja rauhaa ja siten korostuivat lainsäätäjien magiadiskurssissa. Norjalainen ja tanskalainen lakimateriaali tuntuvat mainitsevan noituuden lähtökohtaisesti sukupuolineutraalina tekona, ja Islannissa noidat olivat perinteisesti miehiä. Näiden tulosten perusteella pohjoismaisten lainsäätäjien diskurssi magian sukupuolittuneisuuden näkökulmasta vaikuttaa Kimberly Strattonin magian teoriaa mukaillen vaihdelleen alueittain.³¹⁰ Lisäksi naisia syytettäessä lainsäätäjät vaikuttavat nojanneen yleiseurooppalaiseen käsitykseen noidan olemuksesta.³¹¹ Pohjoismaisten lainsäätäjien magian diskurssi sisältää erityisesti naisista puhuessaan pitkäaikaisia, stereotyyppisiä käsityksiä ilmiöstä, jotka olivat tiedossa laajemminkin Euroopan alueella: naisten tottelemattomuus, sekaiset hiukset, poikkeavana pidetty seksuaalisuus ja magiaan käytetty välineistö ovat tällaisia elementtejä. Lisäksi diskurssit muokkautuivat paikallisten kontekstien vaatimusten mukaisesti, josta johtuvat erot sukupuolikäsityksissä Pohjoismaiden välillä.

Magiaan liittyvän termistön monitulkintaisuus on haasteellinen tehtävä menneisyyden diskurssin tarkastelijalle, mutta monimutkaisuudestaan huolimatta voi lakitekstien käyttämistä sanavalinnoista tehdä päätelmiä koskien magian diskurssia. Kaksi termiä, jotka toistuvat väkivallantehtöiden yhteydessä, *förgörning* ja *trolldom*, merkitsevät lakiteksteissä nähdäkseen samantyyppiseksi ymmärrettyjä tekoja, eli vahingon aiheuttamista yliluonnollisin keinoin. Epäselvää on, millainen vahingonteko on näiden sanojen käyttöyhteydessä kyseessä. Myrkyttäminen, noituudella vahingoittaminen tai tuhoaminen ovat kaikki mahdollisia tulkintoja. Tärkeämpää kuin itse vahingonteon

³¹⁰ Stratton 2007, 14, 16, 22, 38.

³¹¹ Mitchell 2011, 173–174, 199.

tavan selvittäminen on magian diskurssia tarkasteltaessa kuitenkin näihin sanoihin liitettyjen merkitysten tunnistaminen: sanoilla merkittiin ylikuonnollisin keinoin tehtyjä ja vahingoittamiseen pyrkiviä tekoja, jotka uhkasivat joko ihmisten turvallisuutta tai yhteiskuntarauhaa ja joiden merkitys siksi korostui lainsäätäjien diskurssissa.

Magiaan liittyvät herjaukset ilmentävät, millaisia tekoja tai ominaisuuksia naiseuteen tai miehuuteen liitettiin. Magian diskurssi yhdistää noituuden Ruotsin alueen varhaisissa lakiteksteissä aina naisiin, ja rinnastaa noituuden usein prostituutioon tai muuhun sopimattomana pidettyyn seksuaalissävytteiseen toimintaan. Muualla Pohjoismaissa vaikuttaa asennoituminen magiaan liittyviin rikoksiin olleen sukupuolineutraalimpaa. Herjaukset paljastavat arvokkaita viitteitä siitä, miten lainsäätäjien diskurssi tuotti ymmärrystä magiasta: ne kertovat selviä lainsäätäjien käsityksiä sukupuoliin liitetystä ominaisuudesta ja rikoksista, joiden nähtiin rikkovan sukupuolille oletettuja rooleja ja rajoitteita. Olennaista on huomata myös, että koska herjaukset sisältyivät lakiteksteihin, voimme olettaa, että niitä on yhteisöissä aktiivisesti myös käytetty. Herjaukset paljastavat meille, että magian diskurssia eivät tuottaneet vain lainsäätäjät ja muu oppineisto, vaan myös maallikot sekä kaupungeissa että maalla käyttivät aktiivisesti magian diskurssiin liittyvää sanastoa ja siten ylläpitivät käsityksiä, joita magiaan liittyy. Esimerkiksi sukupuoleen liittyvät käsitykset magian harjoittamisesta sekä laajemmat kulttuuriset piirteet naisten ja miesten oletetuista rooleista yhteisössä olivat niitä diskursiivisia keinoja, joiden käyttämisellä maallikot ylläpitivät ja toistivat magian diskurssia.

1300-luvun aikana Euroopan alueella alettiin magian ilmiötä arvioida uudelleen. Käsitys magiasta alettiin kirkon toimesta hiljalleen yhdistää entistä enemmän yhteistyöhön demonien kanssa, ja magia alettiin nähdä entistä vaarallisempana ilmiönä. Esimerkiksi Stephen Mitchell ja Christine Ekholst ovat tutkimuksessaan huomioineet ruotsalaisissa maallisissa laeissa ilmenneen muutoksen 1300-luvun puolivälissä: magia siirretään lakiteksteissä kaikkein vakavimpien rikosten joukkoon, ja magian keinoin tehty väkivalta aletaan ymmärtää kummallekin sukupuolelle mahdollisena rikoksena.³¹² Oma tulkintani lakiteksteissä tapahtuneesta muutoksesta nojaa vahvemmin Mitchellin tutkimukseen, jonka mukaan noituutta ja sen uhkaa aletaan yhteiskunnassa uudelleenarvioida, ja lakimateriaalissa näkyvillä oleva muutos viestii

³¹² Mitchell 2011, 198–199; Ekholst 2014, 145, 150.

kasvaneesta huolesta ilmiötä kohtaan. Ekholstin teoria lainsäätäjien pyrkimyksestä sukupuolineutraalimpaan lakiin vaatii mielestäni hieman tarkennuksia, vaikka se kiinnostava näkökulma lakimateriaalissa tapahtuneeseen muutokseen onkin.

Kiinnostavaa on, että nähtävästi vain Ruotsin alueella tapahtuu tänä aikana suuri muutos magian diskurssissa sukupuolen näkökulmasta. Tanskassa ja Norjan alueella magia oli sukupuolineutraalimpi ilmiö, ja muutos lakitekstien magiadiskurssissa liittyi teon luonteeseen: varhaisempi materiaali kieltää vain vahingoittavan magian, kun taas myöhempi materiaali alkaa hiljalleen kieltää kaikenlaisen magian. Muidenkin Pohjoismaiden kohdalla voidaan siis huomata aktiivista magian ja noituuden uudelleenarviointia 1300-luvun aikana, vaikka käsitys magian sukupuolittuneisuudesta vaihtelikin.

1400-luvulle tultaessa kirkollinen lakimateriaali alkaa tulkintani mukaan ymmärtää magian ja noituuden entistä vahvemmin sekä moraalisena että maallisena rikoksena, ja yleisesti ottaen huoli magiaa kohtaan on tälle vuosisadalle tultaessa kasvanut. Samanlaisia ajatuksia ovat esittäneet esimerkiksi Michael Bailey sekä Karen Jolly.³¹³ Varhaisemmat maallisten lakien kirkkokaaret painottavat selvästi väkivaltaisten tekojen tuomitsemista käyttämällä usein sanaa *trolldom* ja viittaamalla vain silloin tällöin *superstitioihin* puhuessaan magiasta. 1400-luvulla kirkon lakitekstien fokus alkaa painottua kommentoimaan oppineiston harjoittamaa magiaa. Yleinen kehityslinja sekä maallisissa että kirkollisissa laeissa on melko samankaltainen: mitä myöhempiä lakeja tarkastellaan, sitä suurempi huoli lainsäätäjillä tuntuu magiasta ja noituudesta olevan. Magiaan aletaan 1300-luvun aikana kiinnittää yhä enemmän huomiota, joka näkyy kasvaneena huolena myös Pohjoismaissa.

Magialla tai noituudella kuoleman aiheuttaminen johti lakitekstien perusteella syytöksen osoittautuessa todeksi aina kuolemantuomioon. Muut diskurssiin sisältyneet rikokset, kuten *superstitio*, herjaukset tai vahingoittaminen magian keinoin ilman kuolemaan johtanutta tekoa voitiin tarkastelemassani lähdemateriaalissa selvittää sakkojen maksamisella tai katumusharjoituksilla. Magian diskurssissa kuolemaan johtanut teko vertautuu murhaan, sillä kumpikin teko tehtiin usein salassa ja muiden katseilta piilossa. Eriävät rangaistukset viestivät oman tulkintani mukaan siitä, millaisia

³¹³ Jolly 2002, 24–26; Bailey 2007, 108–109.

asioita magian ilmiössä lainsäätäjät pitivät tarpeellisina kontrolloida. Lainsäätäjien näkökulmasta kuoleman aiheuttaminen oli ehdottoman vakava rikos, joka tuli korvata omalla hengellä, kun taas muunlaiset magiaan liittyneet teot voitiin antaa anteeksi vähemmällä. Lainsäätäjien diskurssi painotti rangaistustenkin yhteydessä selvästi yhteiskuntarauhaa ja ihmisten henkilökohtaisen turvan ja suojan takaamista jakaessaan rangaistuksia magiasta tai noituudesta.

Magian diskurssi on monimutkainen kokonaisuus, joka muodostui sekä pitkäaikaisista stereotyyppioista koskien noituutta ja magiaa että paikallisten yhteiskuntien tekemistä tulkinnoista ja näiden yhteiskuntien tarpeista liittyen magian ilmenemiseen ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Luonnollinen seuraava tutkimusaskel aiheesta olisi mielestäni paikallisten eroavaisuuksien ymmärryksen syventäminen ottamalla tarkastelun kohteeksi laajempi ja monipuolisempi lähdemateriaalikokoelma. Syvempi analyysi Pohjoismaiden paikallisesta magiadiskurssista voisi paljastaa kiinnostavia elementtejä reformaatiota edeltävän ajan käsityksistä koskien magiaa sekä siitä, miten magia ja noituus asettui ilmiönä esimerkiksi muiden lainrikkomusten sekaan.

Magian diskurssi 1200-1400-lukujen pohjoismaisissa lakiteksteissä heijastaa vahvimmin lainsäätäjien tavoitteita yhteiskunnassa. Turvallisuuden ja yhteiskuntarauhan ylläpitäminen sekä viimeistään 1400-luvulla vahvasti korostunut huoli magian harjoittamisesta olivat pääosassa lainsäätäjien magiadiskurssissa. Lähemmin tarkasteltuna diskurssi kuitenkin paljastaa sisältävänsä myös laajempia, pitkäaikaisia stereotyyppioita ja asenteita magiasta ja noituudesta, jotka periytyivät edelleen myöhemmille vuosisadoille luoden pohjaa myös tulevien noitavainojen ideologialle.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I PAINETUT LÄHTEET

Gummerus, Jaakko, *Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwissenschaftes in der Schwedischen Kirche des Mittelalters*. Akademische Abhandlung. Upsala: Harald Wretman, 1900.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, *Svenska Landskapslagar: 2, Dalalagen och Västmannalagen / Tolkade och förklarade för nutidens Svenskar*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1936.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, *Magnus Erikssons Landslag i Nusvensk Tolkning*. Lund: Carl Bloms Boktryckeri A.B., 1962.

Reuterdaahl, Henrik, 1795–1870. *Statuta synodalia veteris ecclesiae sveogothicae*. Sweden: 1941.

Schlyter, D. C. J., (toim. 1822–77) *Samling af Sweriges Gamla Lagar: Corpus iuris SuecoGotorum antiqui*. 13 vols. [vols. 1–2, toim. Schlyter, D. C. J. & Colin, D. H. S.]. Vol. 1, Stockholm: Z. Häggström; vols. 2–3, Stockholm: Norstedt & Söner; vols. 4–13, Lund: Gleerups.

Thorkelin, G.J. (toim.), *Samling af danske Kirke-Love*. Copenhagen: Godhices Arvingers Forlag, 1781.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Ankarloo, Bengt, “Witch Trials in Northern Europe 1450–1700” teoksessa Ankarloo, Bengt & Clark, Stuart (toim.), *Witchcraft and Magic in Europe 3: The Middle Ages*. London: The Athlone Press, 2002.

Ankarloo, Bengt & Clark, Stuart (toim.), *Witchcraft and Magic in Europe 3: The Middle Ages*. London: The Athlone Press, 2002.

Augustinus, Aurelius, *Jumalan Valtio: Osa 1, (kirjat 1-10, suom. Koskenniemi, Heikki)*. Helsinki: WSOY, 2003.

Bailey, Michael D., *Magic and Superstition in Europe. A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham: Roman and Littlefield Publishers, 2007.

Bailey, Michael D., ”The Age of Magicians: Periodization in the History of European Magic”, *Magic, Ritual and Witchcraft*, vol. 3 (Summer 2008), 1–28.

Barraclough, Geoffrey, “Repertorium der Kanonistik (1140–1234). Prodrömus Corporis Glossarum”, *The English Historical Review* 7 (1938), 492–495.

Blomkvist, Nils & Brink, Stefan & Lindkvist, Thomas, “The Kingdom of Sweden”, teoksessa Berend, Nora (toim.), *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Brundage, James A., *Medieval Canon Law*. London: Longman, 1995.

Coing, Herman (toim.) *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Privatrechtsgeschichte*. Munich: C.H.Beck Verlag, 1973.

Collins, David J. (toim.), *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Dreyfus, Hubert & Rabinow, Paul (toim.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.

Eilola, Jari, *Rajapinnoilla: Sallitun ja kielletyn määritleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Ekholst, Christine, *A Punishment for Each Criminal: Gender and Crime in Swedish Medieval Law*. Leiden: Brill, 2014.

Flint, Valerie I. J., *The Rise of Magic in Early Medieval Europe*. Clarendon Press, Oxford, 1991.

Foucault, Michel, *Discipline and Punish*. London: Penguin Group, 1977 (alkuperäinen teos 1975).

Foucault, Michel, *Archaeology of Knowledge*. London: Routledge, 2002.

Fournier, Paul & le Bras, Gabriel, *Histoire des collections canoniques en Occident depuis les fausses décrétales jusqu'au Décret de Gratien*. Paris: Recueil Sirey, 1931–1932.

Frazer, James, *The Golden Bough. A Study in the Magic and Religion*. London: Macmillan, 1922. (Alkuperäinen editio 1890).

Goering, Timothy D., “Concepts, History and the Game of Giving and Asking for Reasons: A Defense of Conceptual History”, *Journal of the Philosophy of History* 7 (2013), 426–452.

Gordon, Richard, “Imagining Greek and Roman Magic” teoksessa *Witchcraft and Magic in Europe Volume 2: Ancient Greece and Rome*, London: The Athlone Press, 1999.

Halmesvirta, Antti (toim.), *Historian Sanakirja*. Jyväskylä: Gummerus, 1997.

Hanawalt, Barbara & Wallace, David, "Introduction", teoksessa Hanawalt, Barbara A. and David Wallace, *Medieval Crime and Social Control*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Hartmann, Wilfried and Pennington, Kenneth (toim.), *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington, D.C: Catholic University of America Press, 2008.

Helle, Knut, "Towards nationally organized systems of government (a) Introductory survey", teoksessa Helle, Knut (toim.), *The Cambridge History of Scandinavia: Vol. 1, Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Hersperger, Patrick, *Kirche, Magie und „Aberglaube“*. „Superstitio“ in der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts. Köln: Böhlau-Verlag GmbH, 2010.

Hoffmann, C.A., "Fiat Magia", teoksessa Mirecki, Paul & Meyer, Marvin (toim.), *Magic and Ritual in the Ancient World*. Vol 141. Leiden: Brill, 2002.

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*. Lund: LiberLäromedel, 1980.

Isidore of Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*, (toim. Barney, Stephen A.). Cambridge: Cambridge University Press: 2006.

Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig, ""What Jesus means is...": The Dominican Order as Theological Authority for Laity and Clergy in Medieval Northern Europe", teoksessa Kangas, Sini, Korpiola, Mia, & Ainonen, Tuija (toim.), *Authorities in the Middle Ages: Influence, Legitimacy and Power in Medieval Society*. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc., 2013

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero, "Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet", teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.), *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 2016.

Jolly, Karen Louise, "Medieval Magic: Definitions, Beliefs, Practices" teoksessa Ankarloo, Bengt & Clark, Stuart (toim.), *Witchcraft and Magic in Europe 3: The Middle Ages*. London: The Athlone Press, 2002.

Jones, Karen, & Zell, Michael, "'The divels speciall instruments': women and witchcraft before the "great witch-hunt." *Social History*, 30 (1): (2005), 45–63.

Kahlos, Maijastina, "The Early Church", teoksessa *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Katajala-Peltomaa, Sari, & Toivo, Raisa Mari "Miten lähestyä pahaa? Tutkimuksen lähtökohtia", teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria, (toim.), *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*. Helsinki: SKS, 2004.

Kieckhefer, Richard, *Magic in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Kieckhefer, Richard “The Specific Rationality of Medieval Magic”, *The American Historical Review: Vol. 99, No. 3* (June 1994), s. 813-836.

Korpiola, Mia, “Animal Passions: Bestiality and the Law in Medieval and Reformation Sweden”, teoksessa Maffei, Paola & Varanini, Gian Maria (toim.), *Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Ascheri. Il cammino delle idee dal medioevo all'antico regime: Diritto e cultura nell'esperienza europea*. Firenze: Firenze University Press, 2014.

Kors, Alan C., & Peters, Edward (toim.), *Witchcraft in Europe 1100–1700: A Documentary History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

Koselleck, Reinhart, *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006.

Kuttner, Stephan, *Repertorium der Kanonistik (1140-1234): Prodrromus Corporis Glossarum I. (Studi e Testi, 71)*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1937.

Kuttner, Stephan, *Studies in the History of Medieval Canon Law*. Aldershot: Variorum, 1990.

Larner, Christina, ”The Crime of Witchcraft in Early Modern Europe”, teoksessa Oldridge, Darren (toim.) *The Witchcraft Reader*, London: Routledge, 2002.

Lindström, Dag, “Crime and Control in the Capital. Stockholm 1475–1625”, teoksessa Österberg, Eva & Lindström, Dag, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1988.

Malinowski, Bronislaw, *Magic, Science and Religion*. Greenwood Press: Connecticut, 1984. (Alkuperäinen editio 1948).

Mitchell, Stephen A., *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Mitchell, Stephen, “Heresy and Heterodoxy in Medieval Scandinavia”, teoksessa Kallestrup, Louise Nyholm, & Toivo, Raisa Maria (toim.), *Contesting Orthodoxy in Medieval and Early Modern Europe: Heresy, Magic and Witchcraft*. Cham, Switzerland: Springer Nature, Palgrave Macmillan imprint, 2017.

Nedkvitne, Arnved, *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*. Turnhout: Brepols, 2004.

Nedkvitne, Arnved, *Lay Belief in Norse Society, 1000–1350*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2009.

Nenonen, Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot: Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620-1700*. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1992.

Norseng, Per, "Law Codes as a Source for Nordic History in the Early Middle Ages", *Scandinavia Journal of History*: Vol 16, (3/1991), 137–166.

Oldridge, Darren (toim.), *The Witchcraft Reader*. London: Routledge, 2002.

Orrman, Eljas, "Church and society", teoksessa Helle, Knut (toim.), *The Cambridge History of Scandinavia: Vol. 1, Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Peters, Edward, "The Medieval Church and State on Superstition, Magic and Witchcraft: From Augustine to the Sixteenth Century" teoksessa Ankarloo, Bengt & Clark, Stuart (toim.), *Witchcraft and Magic in Europe 3: The Middle Ages*. London: The Athlone Press, 2002.

Plinius Secundus, Gaius, *Natural History in Ten Volumes: Vol. 8, Libri XXVIII-XXXII*. London: Heinemann, 1963.

Raudvere, Catherine, "Trolldómr in Early Medieval Scandinavia", teoksessa Ankarloo, Bengt & Clark, Stuart (toim.), *Witchcraft and Magic in Europe 3: The Middle Ages*. London: The Athlone Press, 2002.

Rider, Catherine, "Common Magic", teoksessa Collins, David J. (toim.), *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter, "Scandinavia enters Christian Europe", teoksessa Helle, Knut (toim.), *The Cambridge History of Scandinavia: Vol. 1, Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Sawyer, Peter, "The Viking Expansion" teoksessa Helle, Knut (toim.), *The Cambridge History of Scandinavia: Vol. 1, Prehistory to 1520*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Schwemer, Daniel, "The Ancient Near East", teoksessa Collins, David J. (toim.), *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Scarborough, John, "Superstitio", teoksessa Hornblower, Simon & Spawforth, Anthony (toim.) *Oxford Classical Dictionary* (3. rev. ed.). Oxford: Oxford University Press, 2005.

Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter, *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation, Circa 800-1500*. Vol. 17. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

- Sjöholm, Elsa, *Gesetze als Quellen. Mittelalterliche Geschichte des Nordens*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1976.
- Skrzypek, Dominika, *Grammaticalization of (in)definiteness in Swedish*. Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2012.
- Strauch, Dieter, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500: Eine Quellenkunde*. Berlin: De Gruyter, 2011.
- Stratton, Kimberly B., *Naming the Witch: Magic, Ideology, and Stereotype in the Ancient World*. New York: Columbia University Press, 2007.
- Stratton, Kimberly B., "Early Greco-Roman Antiquity", teoksessa *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Suoninen, Eero, "Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen", teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero, *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 1999.
- Söderberg, Barbro & Larsson, Inger, *Nordisk medeltidsliteracy I ett diglossiskt och diagrafiskt perspektiv*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, 1993.
- Thomas, Keith, *Religion and the Decline of Magic*. New York: Scribners, 1971.
- Thorndike, Lynn, "Some Medieval Conceptions of Magic", *Monist* 25: (1915), 107–139.
- Thorne, S.E., "Repertorium der Kanonistik (1140–1234). Prodromus Corporis Glossarum I", *Speculum* 10/1937, 528–529.
- Toivo, Raisa Maria, *Witchcraft and Gender in Early Modern Society: Finland and the Wider European Experience*. London: Routledge, 2008.
- Versnel, H. S., "Some Reflections on the Relationship Magic-Religion", *Numen* 38, no. 2: (1991), 177-197.
- von Schulte, Johann Friedrich, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1875–1889.
- Wiktorsson, Per-Axel, *Avskrifter och skrivare. Studier i fornsvenska lagtexter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, 1981.
- Winroth, Anders, *The Conversion of Scandinavia: Vikings, Merchants, and Missionaries in the Remaking of Northern Europe*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Young, Simon & Killick, Helen, *An Analysis on Keith Thomas's Religion and the Decline of Magic*. London: Macat Library, 2017.

Österberg, Eva & Lindström, Dag, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1988.

II INTERNET-SIVUT

Svenska Akademiens Ordbok SAOB: *förgöra*

<https://www.saob.se/artikel/?seek=f%C3%B6rg%C3%B6ra&pz=1> Haettu 23.8.2019

Svenska Akademiens Ordbok SAOB: *trolldom*

<http://www.saob.se/artikel/?seek=trolldom> Haettu 10.1.2019

Liitteet

Liite 1.

Taulukot 1 ja 2.

Ruotsin alueen maalliset lait

Göta-lait:

1220-luku	Gotlannin laki
1220-luku	Vanhempi Länsi- Götanmaan laki
1281 jälkeen	Nuorempi Länsi- Götanmaan laki
1290	Itä-Götanmaan laki
1200-l. loppu/1300-l. alku	Smälannin laki
1200-l. loppu/1300-l. alku	Bjärkeä-laki
1350	Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki

Svea-lait:

1296	Uplannin laki
1300-l. alkupuoli n. 1300	Taalainmaan laki Västmanlannin laki
1327	Södermanlannin laki
1357	Maunu Eerikinpojan maanlaki
1442	Kristofferin maanlaki

Taulukko 3.

Tanskan alueen lait

1200-l. alku	Seelannin laki
1328	Skånen laki

Liite 2.

Taulukot 1 ja 2.

Penitentiaalikirjat ja synodaalistatuutit Ruotsin alueelta

Penitentiaalikirjat

n. 1335	Penitentiaalikirja Skarasta, Länsi-Götanmaalta
n. 1400-luvun lopulta	Penitentiaalikirja

Synodaalistatuutit

1368	Synodaalistatuutti Upsalasta
1412	Synodaalistatuutti Arbogasta
1441	Synodaalistatuutti